

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

5. The Collection of Minor Texts - Subcommentaries
(5. Khuddaka Nikāya - Tīkā)

2. Elucidation of the Guide (2. Nettivibhāvinī)

4. Elucidation of the Meaning of the Paṭiniddesavāra
(4. Paṭiniddesavāraatthavibhāvanā)

PaliVerse

5. The Collection of Minor Texts - Subcommentaries

2. Elucidation of the Guide

4. Paṭiniddesavāraatthavibhāvanā

1. Desanāhāravibhaṅgavibhāvanā

5. Evaṃ hārādayo sarūpato ācariyena uddesato uddiṭṭhā, niddesato ca niddiṭṭhā, amhehi ca ñātā, atha kasmā puna “tattha katamo desanāhāro”tiādiko āraddhoti ce? Veneyyānaṃ tividhattā. Veneyyā hi atitikkhapañño nātittikkhapañño mandapaññoti tividhā honti. Tesañhi atitikkhapaññassānurūpaṃ hārādayo uddesato uddiṭṭhā, nātittikkhapaññassa anurūpaṃ niddesato niddiṭṭhā, idāni mandapaññassānurūpaṃ hārādayo vibhajitvā dassetuṃ “tattha katamo desanāhāro”tiādiko vibhaṅgavāro āraddho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “evaṃ hārādayosukhaggahaṇatthaṃ gāthābandhavasena sarūpato niddisitvā idāni tesu hāre tāva paṭiniddesavasena vibhajitum ‘tattha katamo desanāhāro’tiādi āraddha”nti vuttaṃ.

Tattha ye hārādayo uddesaniddesesu niddiṭṭhā, tattha hārādīsu katamo desanāhāro ti ce? Yā “assādādīnavatā”tiādigāthā vuttā, sā ayaṃ gāthā niddesavasena desanāhāro nāma, tassa “assādādīnavatā”tiādi niddesassa idāni mayā vuccamāno “ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso desanāhāravibhaṅgo nāmāti yojanā. “Ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati”ti pucchitabbattā puccham ṭhapetvā “imaṃ desayati”ti niyametvā dassetuṃ “ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati? Assādaṃ ādīnava”ntiādi vuttaṃ. Tattha ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati ti ce? Assādaṃ desayati saṃvaṇṇeti vitthāreti, ādīnavaṃ desayati...pe... vitthāreti, nissaraṇaṃ desayati...pe... vitthāreti, phalaṃ desayati...pe... vitthāreti, upāyaṃ desayati...pe... vitthāreti, āṇattim desayati saṃvaṇṇeti vitthāretīti yojano.

Ettha ca “ayaṃ desanāhāro”ti saddo pubbāparāpekkhoti daṭṭhabbo.

“Assādādīnavatā”tiādigāthāyaṃ dassitā ime assādādayo kattha saṃvaṇṇetabbe pālīdhamme āgatā”ti pucchitabbattā “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī”tiādi vuttaṃ. “Assādādīnavatā”tiādigāthāyaṃ dassitā ime assādādayo kattha saṃvaṇṇetabbe pālīdhamme āgatā”ti pucchitabbattā “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī ādikalyāṇaṃ majjhakalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmī”ti paṭiññātabbe pālīdhamme saṃvaṇṇetabbe ye assādādayo āgatā, te ayaṃ desanāhāro desayati ti adhippāyo.

Tattha dhammasaddo pariyattisaccasamādhīpaññāpakatipuññāpattiñeyyādīsu bahūsu atthesu pavatto, tathāpi idha pariyattidhammeyeva pavattoti daṭṭhabbo. Atthuddeso pana aṭṭhakathāyaṃ vutto, tasmā idha mayā na vutto. Vo-kāropi upayogakaraṇapadapūraṇasampadānatthesu dissati ca, tathāpi idha sampadānatthevāti daṭṭhabbo. Bhikkhanti yācanti sīlakkhandhādayo, paccaye vā kāyaviññattiyāti bhikkhū, saṃsāre bhayaṃ ikkhanti paccavekkhantīti vā bhikkhū. Bhikkhaveti te bhikkhū ālapati, kimatthāyāti attano mukhābhimukhaṃ katvā dhammassavane atiussāhane niyojetum ālapatīti veditabbo.

Dhammaṃ desessāmīti nāhaṃ issaratāya tumhe aññaṃ kiñci kāreyyāmi,
dhammaṃyeva desessāmi, desento ca na aññesaṃ dhammaṃ sutvā
sutamayaññānusārena desessāmi, anāvaraṇaññāna sabbañneyyadhammesu
paccakkhakāritāya idāni mayāyeva pavattiyamānaṃ dhammaṃ ahaṃ desessāmīti
paṭijānāti. Ādimhi kalyāṇaṃ ādikalyāṇaṃ, ādi kalyāṇametassāti vā ādikalyāṇaṃ.
Sesesupi eseva nayo. Ādikalyāṇādayo cettha atthakalyāṇādivasena vuttāti daṭṭhabbā.
Tenāha - “sīlena ādikalyāṇaṃ, samādhinā majjhekalyāṇaṃ, paññāya
pariyosānakalyāṇaṃ. Buddhasubuddhatāya vā ādikalyāṇaṃ, dhammasudhammatāya
majjhekalyāṇaṃ, saṅghasuppaṭipattiyā pariyosānakalyāṇaṃ. Atha vā
ugghaṭitaññūvinayanena ādikalyāṇaṃ, vipaṇcitaññūvinayanena majjhekalyāṇaṃ,
neyyapuggalavinayanena pariyosānakalyāṇaṃ. Ayamevattho idhādhippeto”ti.

Arīyati ñāyatīti attho, ara-dhātuyā nippariyāyato ñāṇappadhāno
ārammaṇikacittuppādo attho, ṭhānūpacārato atthassa ñātabbassa
ārammaṇapaccayasatti attho, iti-saddena sāyeva satti parāmasīyati,
ārammaṇapaccayasattisahito ārammaṇapaccayasasāṅkhāto ñātabbo attho ta-
paccayassa atthoti dhātupaccayānaṃ atthaviseso daṭṭhabbo. Asati bhavatīti vā attho,
saha atthena yo dhammo vattatīti so dhammo sāttho, atthena samannāgato vā
dhammo sāttho, saṅkāsanādicha atthapadasamāyogato vā sāttho. Ayamevattho
idhādhippeto nettivisayattā. Sampannaṃ byañjanaṃ yassa dhammassāti sabyañjano.
Sithiladhanitadīgharassagarulahusambandhavavattitavimuttaniggahitasampannattā,
akārantādīthiliṅgādiekavacanādisampannattā, pamādalekhādirahitattā ca avayavo
sampanno taṃsamūhattā dhammo sampannabyañjano nāma,
akkharādichabyañjanapadasamāyogā vā sabyañjano. Ayamevattho idhādhippeto.
Imasmiṃ ayaṃ ūno, so netabbo pakkipitabboti upanetabbābhāvato
kevalaparipuṇṇo, sīlakkhandhasamādhikkhandhapaññākkhandha-
vimuttikkhandhavimuttiñāṇadassanakkhandhapāripūriyā vā kevalaparipuṇṇo.
Idhāyaṃ atireko, so apanetabboti vatvā apanetabbābhāvato parisuddho,
caturoghanittharaṇatthāya, lokāmisānirapekkhatāya pavattiyamānattā vā
parisuddho. Setṭhattā brahmacariyaṃ, brahmānaṃ vā setṭhānaṃ ariyānaṃ cariyaṃ
brahmacariyaṃ, pabbajjabrahmacariyamaggabrahmacariyasāsanabrahmacariyādīsu
sāsanabrahmacariyaṃ pakāsayissāmi, paridīpayissāmīti attho.

“Dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi...pe... pakāsessāmī”ti paṭiññātabbe
pālīdhamme āgate assādādayo desanāhāro desayati saṃvaṇṇeti vitthāretīti
ācariyena sāmāññavaseneva vuttaṃ, tasmā desanāhāro idha pālīyaṃ āgataṃ imaṃ
assādaṃ desayati, idha pālīyaṃ āgataṃ imaṃ ādīnavaṃ desayatītiādi viseso na
viññātabbo, “kathaṃ viññātabbo”ti pucchitabbattā “idha pālīyaṃ āgato ayaṃ
assādo, idha pālīyaṃ āgato ayaṃ ādīnavo”ti visesaṃ niyametvā upalakkhaṇanayena
dassetuṃ “tattha katamo assādo? Kāmaṃ kāmayamānassā”tiādi āraddhaṃ. Tattha
tathāti tassaṃ “assādādīnavatā”tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu visayavisayibhedesu
assādesu katamo assādo tattha tesu pālīdhammesu kattha pālīyaṃ āgatoti pucchitvā
-

“Kāmaṃ kāmayamānassa, tassa cetam samijjhati;
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī”ti. -

Idha pālīgāthāyaṃ yo visayabhūto assādo āgato, so ayaṃ assādetabbo assādo
desanāhārassa visayoti. Atṭhakathāyaṃ pana -

“Evaṃ bhagavatā desito, pakāsito ca sāsanaḍḍhammo yesaṃ assāḍāḍīnaṃ dassanaḍḍasena pavatto, te assāḍāḍayo desanāḥārassa visayaḥhūtā yatta yatta pāṭhe savisesaṃ vuttā, tato tato niddhāretvā udāharaṇaḍḍasena idhānetvā dassetuṃ ‘tatta katamo assādo’tiādi āraḍḍha”nti vuttaṃ.

Tatta assāḍiyateti assādo, assāḍetabbo vatthukāmo. Kāmīyateti kāmo, vatthukāmo ca. Taṃ kāmayaṭīti kāmayaṃāno, satto. Tassa pītiyā yuttaṃ mano etassāti pītimano. Manati jānāṭītiādivacanatthena macco. Kāmaṃ kāmītabbaṃ vatthu kāmayaṃānassa tassa sattassa etaṃ kāmītabbaṃ vatthu sace samijjhati, evaṃ sati so satto addhā pītimano hoti. Yo macco yaṃ vatthuṃ icchati, taṃ vatthuṃ so macco laddhā addhā pītimano hotīti gāṭhayaṭtho daṭṭhabbo.

“Kāmaṃ ...pe... pītimano hotī”ti ettakameva avatvā “laddhā macco yadicchatī”ti vuttattā lobhaṇīyaṃ vatthuṃyeva laddhā pītimano na hoti, atha kho patthetabbaṃ pūjetabbanti sabbaṃ laddhā macco pītimano ca hotīti atirekattho daṭṭhabbo.

Visayaḥhūto assāḍetabbo assādo idha pāḷiyaṃ gāṭhayaṃ āgatoti ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “dukkhadomanassāḍibhedeḍḍu āḍīnaveḍḍu katamo āḍīnavo kattha pāḷiḍḍhamme āgato”ti pucchitabbattā “tatta katamo āḍīnavo? Tassa ce kāmayaṃānassā”tiādi āraḍḍhaṃ. Tatta tatthāti tassaṃ “assāḍāḍīnavatā”tiāḍigāṭhayaṃ niddiṭṭhesu dukkhadomanassāḍīsu āḍīnaveḍḍu katamo āḍīnavo tatta tesu pāḷiḍḍhammesu kattha pāḷiyaṃ āgatoti pucchitvā -

“Tassa ce kāmayaṃānassa, chandajātassa jantuno;
Te kāmā pariḥāyanti, sallaviddhova ruppati”ti. -

Idha pāḷigāṭhayaṃ yo domanassasaṅkhāto āḍīnavo āgato, so ayaṃ domanassasaṅkhāto āḍīnavo desanāḥārassa visayoti.

Gāṭhayaṃ pana kāmayaṭi icchatīti kāmayaṃāno. Atha vā yāyati gacchatīti yāno, kāmena yāno kāmayaṃāno, tassa. Chando jāto yassa so chandajāto, tassa. Vijjhiyateti viddho, sallati pavisatīti sallo, sallena viddho sallaviddho. Kāmaṃ kāmayaṃānassa chandajātassa jantuno ye kāmā labhitabbā, te kāmā kenaci antarāyena yadā pariḥāyanti, tadā so jantu ruppati. Kīdisova ruppati? Ayomayasallaviddho migo ruppati iva, pariḥīnakāmo jantu ruppatīti daṭṭhabbo. Ettha ca “ruppati”tivacanena domanassuppatti dassitāti daṭṭhabbā.

Domanassabhūto āḍīnavo idha pāḷiyaṃ āgatoti ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “magganibbānaḍḍasena duvidhesu nissaraṇesu katamaṃ nissaraṇaṃ kattha pāḷiyaṃ āgata”nti pucchitabbattā “tatta katamaṃ nissaraṇaṃ? Yo kāme parivajjeti”tiādi āraḍḍhaṃ. Tatta tatthāti tassaṃ “assāḍāḍīnavatā”tiāḍigāṭhayaṃ niddiṭṭhesu magganibbānaḍḍasena duvidhesu nissaraṇesu katamaṃ nissaraṇaṃ tatta tesu pāḷiḍḍhammesu kattha pāḷiḍḍhamme āgatanti pucchitvā -

“Yo kāme parivajjeti, sappasseva padā siro;
Somaṃ visattikaṃ loke, sato samativattatī”ti. -

Idha pāḷigāṭhayaṃ yaṃ samativattanakaraṇaṃ maggasāṅkhātaṃ nissaraṇaṃ āgataṃ, taṃ idaṃ maggasāṅkhātaṃ samativattanakaraṇaṃ nissaraṇaṃ desanāḥārassa visayanti.

Gāṭhayaṃ yoti jhānalābhī vā ariyo vā. Kāmeti vuttappakāro vatthukāmo. Tesu

pavattachandarāgassa vikkhambhanena vā samucchindanena vā parivajjeti. Kiṃ parivajjeti iva vajjeti? Sappassa siro siram cakkhumā puriso disvā padā pādena parivajjeti iva, evaṃ parivajjeti. Sato satisampanno so puggalo loke rūpādīsu visattikaṃ imaṃ taṇhaṃ yena maggena samativattati saṃ suṭṭhu atikkamitvā vattati, idaṃ maggasaṅkhātaṃ samativattanakaraṇaṃ ekadesaṃ nissaraṇaṃ nāmāti yojetabbaṃ. “Pādā”ti vattabbe ākāraṃ rassaṃ katvā “padā”ti vuttaṃ. Pādāti ca pādena yathā “amohabhāvā amohabhāvenā”ti. Tena vuttaṃ “attano pādenā”ti.

Ekadeso visayaṅkhāto assādo idha pāliyaṃ āgatoti ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “ekadeso visayaṅkhāto assādo kattha pāliyaṃ āgato”ti pucchitabbatā “tattha katamo assādo? Khettaṃ vatthu”ntiādi āraddhaṃ. Atha vā “tattha katamo assādo? Khettaṃ vatthu”ntiādi kasmā evaṃ āraddhaṃ, nanu “tattha katamo assādo? Kāmaṃ kāmayamānassā”tiādinā assādo vibhatto? Saccaṃ, assādo pana duvidho visayavisayasena, tasmaṃ visayaṅkhāto assādo pubbe vibhatto, idāni visayaṅkhātaṃ assādaṃ vibhajitum “tattha katamo assādo? Khettaṃ vatthu”ntiādi āraddhaṃ. Tattha tatthāti tassaṃ “assādādīnavatā”tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu visayavisayibhedeṣu assādesu katamo assādo tattha tesu pāḍidhammesu kattha pāliyaṃ āgatoti pucchitvā -

“Khettaṃ vatthuṃ hiraṇṇaṃ vā, gavāssaṃ dāsaṃporisaṃ;
Thiyo bandhū puthū kāme, yo naro anugijjhatī”ti. -

Idha pāḍigāthāyaṃ yo anugijjhanasaṅkhāto assādo āgato, so ayaṃ anugijjhanasaṅkhāto visayassādo desanāhārassa visayoti.

Gāthāyaṃ khettaṃ khipīyanti bījāni ettha ṭhāneti khettaṃ. Khipantānaṃ janānaṃ khipanakiriyā khipa-dhātuyā mukhyattho, khipanakiriyājanako cittuppādo phalūpacārattho, tassa cittuppādassa upanissayapaccayabhūtaṃ kedāraṃ viruḥhāpanasatti phalūpacārattho, iti-saddena sā viruḥhāpanasattiyeva parāmasīyati, tassā sattiyaṃ patiṭṭhaṃ kedārasaṅkhātaṃ ṭhānaṃ ta-paccayattho. Esa nayo tīsu piṭakesu evarūpesu ca vacanattesu yathārahaṃ nīharitvā gahetabbo. Vapanti patiṭṭhahanti etthāti vatthu. Aparāṇṇādīnaṃ patiṭṭhahanaṃ vāpa-dhātuyā mukhyattho, ṭhānaṃ patiṭṭhāpanasatti phalūpacārattho, iti-saddena sā patiṭṭhāpanasatti parāmasīyati. Tassā sattiyaṃ patiṭṭhaṭṭhānaṃ ta-paccayattho. Khettaṃ pana pubbaṇṇavirūhanaṭṭhānaṃ, vatthu aparāṇṇavirūhanaṭṭhānaṃ.

Hinoti pavattati pītisomanassanti hi, kiṃ taṃ? Pītisomanassaṃ, rāti pavatteti jātarūpanti raṃ, kiṃ taṃ? Jātarūpaṃ, hiṃ ranti hiraṃ, dutiyātappurisasamāso. Nāpeti tosetīti ñaṃ, kiṃ taṃ? Jātarūpaṃ. Hiraṃ hutvā ñaṃ hiraṇṇaṃ, pavattamānaṃ pītisomanassaṃ pavattetvā jane visesena tosetīti attho gahetabbo. Vā-saddo vuttāvuttatthasamuccayattho. Gacchanti visesenāti gāvo, rattindivaṃ asanti bhakkhanti visesenāti assā, gāvo ca assā ca gavāssaṃ. Dātabbaṃ paṭhamamā dentīti dā, asanti bhakkhantīti asā, datvā asā dāsā, sāmikānaṃ dātabbaṃ paṭhamamā datvā pacchā asanti bhakkhantīti attho. Sāmikehi vā dīnaṃ asanti bhakkhantīti dāsā, dukkhena kasirena asanti pavattantīti vā dāsā,. Mātāpitūnaṃ hadayaṃ purentīti purisā, puraṃ hitaṃ vā isanti gavesantīti purisā.

Buddhapaccekabuddhacakkavattibhāvaṃ pureti kammanti puraṃ, kiṃ taṃ? Balavakammaṃ, puraṃ isanti sīlenāti vā purisā. Purisā eva hi sammāsambuddhapaccekabuddhacakkavattibhāvaṃ gacchanti. “Puri uccaṭṭhāne sentīti vā purisā. Purisā hi mātūnaṃ pituṭṭhāne ṭhitā”ti ime vacanattā vuttappakārā

yuttāyeva atthasambhavato. Dāsā ca purisā ca dāsaporisaṃ, majjhe vuddhi. Ettha ca dāsaggahaṇena dāsīpi gahitā. Dāsā dukkaṭajanā, purisā sukhitaṇṇāti viseso daṭṭhabbo. Tṇanti patiṭṭhahanti ettha mātugāme puttadhītāti thiyo. Narasaddassa viggahattho heṭṭhā vuttova.

Ekadeso domanassasaṅkhāto ādīnavo idha pālīgāthāyaṃ āgatoti ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “dukkhasaṅkhāto ādīnavo kattha pālīyaṃ āgato”ti pucchitabbattā “tattha katamo ādīnavo? Abalā naṃ balīyanti”tiādi āraddhaṃ. Atha vā “tattha katamo ādīnavo? Abalā naṃ balīyanti”tiādi kasmā evaṃ āraddhaṃ, nanu “tattha katamo ādīnavo? Tassa ce kāmāyānassā”tiādinā ādīnavo vibhattoti? Saccāṃ, ādīnavo pana bahuvidho dukkhadomanassādivasena, tasmīṃ bahuvidhe ādīnave ekadeso domanassasaṅkhāto ādīnavo pubbe vibhatto, idāni dukkhasaṅkhātāṃ ādīnavāṃ vibhajitūṃ “tattha katamo ādīnavo? Abalā naṃ balīyanti”tiādi āraddhaṃ. Tattha tatthāti tassaṃ “assādādīnavatā”tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu dukkhadomanassādisu ādīnavesu katamo ādīnavo tattha tesu pālīdhammesu kattha pālīdhamme āgatoti pucchitvā -

“Abalā naṃ balīyanti, maddantenāṃ parissayā;

Tato naṃ dukkhamanveti, nāvaṃ bhinnamivodaka”nti. -

Idha pālīgāthāyaṃ yo dukkhasaṅkhāto ekadeso ādīnavo āgato, so ayaṃ dukkhasaṅkhāto ekadeso ādīnavo desanāhārassa visayoti.

Gāthāyaṃ natthi balaṃ etesaṃ kilesānanti abalā. Kasmā kilesā abalā hontīti? Kusalehi pahātabbattā. Naranti khetṭādikāme anugijjhantaṃ naraṃ, saddhābalādivirahato vā abalaṃ taṃ naraṃ balīyanti abhibhavanti. Kiñcāpi kilesā kusalehi pahātabbattā abalā honti, tathāpi kāmamanugijjhantaṃ saddhābalādivirahitaṃ abhibhavitūṃ samatthā bhavanti. Maddantenāṃ parissayāti kāmāgiddhaṃ kāme pariyesantaṃ, kāmāṃ rakkhantañca enaṃ naraṃ pari samantato paripīletvā ayanti pavattantīti parissayā, sīhabyagghādayo ceva kāyaduccaritādayo ca maddanti. Tato tehi parissayehi abhibhūtaṃ naṃ naraṃ jātīadidukkhaṃ anveti anugacchatī. Kimiva anveti? Udaṃ bhinnanāvaṃ anveti iva, evaṃ anvetīti attho.

Ekadesaṃ maggasaṅkhātāṃ nissaraṇaṃ idha pālīgāthāyaṃ āgatanti ācariyena vibhattaṃ, amheti ca viññātaṃ, “nibbānasaṅkhātāṃ ekadesaṃ nissaraṇaṃ kattha pālīdhamme āgata”nti pucchitabbattā “tattha katamaṃ nissaraṇaṃ? Tasmā jantu sadā sato”tiādi āraddhaṃ. Atha vā “tattha katamaṃ nissaraṇaṃ? Tasmā jantu sadā sato”tiādi kasmā evaṃ āraddhaṃ, nanu “tattha katamaṃ nissaraṇaṃ? Yo kāme parivajjetī”tiādinā nissaraṇaṃ vibhattanti? Saccāṃ, nissaraṇaṃ pana duvidhaṃ magganibbānavasena, tattha duvidhe nissaraṇe maggasaṅkhātāṃ nissaraṇaṃ pubbe vibhattaṃ, idāni nibbānasaṅkhātāṃ nissaraṇaṃ vibhajitūṃ “tattha katamaṃ nissaraṇaṃ? Tasmā jantu sadā sato”tiādi āraddhaṃ. Tattha tatthāti tassaṃ “assādādīnavatā”tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu magganibbānesu nissaraṇesu ekadesaṃ nibbānasaṅkhātāṃ nissaraṇaṃ tattha tesu pālīdhammesu kattha pālīdhamme āgatanti pucchitvā -

“Tasmā jantu sadā sato, kāmāni parivajjaye;

Te pahāya tare oghaṃ, nāvaṃ sitvāva pāragū”ti. -

Idha pālīgāthāyaṃ yaṃ nibbānasaṅkhātāṃ nissaraṇaṃ āgataṃ, idaṃ nissaraṇaṃ

desanāhārassa visayanti.

Gāthāyaṃ tasmāti yasmā kāmagiddhaṃ naraṃ dukkhaṃ anveti, tasmā jantu sadā sabbakāle pubbarattāpararatte jāgariyānuyogena sato satisampanno hutvā kāmāni kilesakāme vikkhambhanavasena vā samucchadavasena vā parivajjaye parijaheyya. Te kāme ariyamaggena pahāya catubbidhaṃ oghaṃ tareyya taritum sakkuṇeyya. Ko tarati iva tareyya? Nāvāsāmiko nāvaṃ yaṃ pavisantaṃ udakaṃ sitvā bahi siñcitvā lahukāya nāvāya appakasirena taritvā pāragū pāraṃ gacchati iva, evaṃ attani pavattaṃ kilesūdakaṃ siñcitvā ariyamaggena nīharitvā lahukena attabhāvena anupādisesāya nibbānadhātuyā nibbānena pāraṃ nibbānaṃ santiṃ gaccheyyāti attho. Idaṃ nibbānaṃ kasmā nissaraṇaṃ hoti? Sabbasaṅkhatanissaraṇato nissaraṇaṃ nāma.

Idaṃ nissaraṇaṃ idha pālīdhamme āgatanti ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca viññātaṃ, “katamaṃ phalaṃ kattha pālīdhamme āgata”nti pucchitabbattā “tattha katamaṃ phalaṃ? Dhammo have rakkhati dhammacāri”ntiādi āraddhaṃ. Tattha tatthāti tassaṃ “assādādīnavatā”tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu rakkhananipphādanamaccutaraṇādīsu phalesu katamaṃ phalaṃ tattha tesu pālīdhammesu kattha pālīdhamme āgatanti pucchitvā -

“Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ, chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāle; Esānisamso dhamme suciṇṇe, na duggatiṃ gacchati dhammacārī”ti. -

Idha pālīgāthāyaṃ yaṃ anattthehi dhammassa rakkhanaphalaṃ āgataṃ, rakkhāvahanassa abbhudayassa yañca nipphādanaṃ phalaṃ āgataṃ, idaṃ rakkhananipphādanaṃ phalaṃ desanāhārassa visayanti.

Gāthāyaṃ dhammoti yena puggalena yo dānādippabhedo puññadhammo nibbattito, so dhammo. Dhammacāriṃ dhammanibbattakaṃ taṃ puggalaṃ anattthehi rakkhati. Kimiva? Vassakāle deve vassante sati mahantaṃ kusaleṇa dhāretabbaṃ chattaṃ dhārentaṃ kusalaṃ taṃ janaṃ vassatemanato rakkhati yathā, evaṃ rakkhitabbo dhammopi attasammāpaṇidhānena appamatto hutvā suṭṭhu dhammaṃ rakkhantaṃyeva rakkhati, tādiso dhammacāriyeva duggatiṃ na gacchati. Eso ānisamso suciṇṇe suciṇṇassa dhamme dhammassa ānisamsoti attho.

Ekadesaṃ phalaṃ idha pālīdhamme āgatanti ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, “katamo upāyo kattha pālīyaṃ āgato”ti pucchitabbattā “tattha katamo upāyo? Sabbe saṅkhārā aniccā”tiādi āraddhaṃ. Tattha tatthāti tassaṃ “assādādīnavatā”tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu vipassanāpubbaṅgamanibbidādīsu upāyesu katamo upāyo tattha tesu pālīdhammesu kattha pālīdhamme āgatoti pucchitvā -

“Sabbe saṅkhārā ‘aniccā’ti...pe...

Sabbe dhammā ‘anattā’ti, yadā paññāya passatī”ti. -

Idha pālīgāthāsu yo vipassanāpubbaṅgamanibbidāñāṇasaṅkhāto visuddhiyā adhigamahetubhāvato maggo āgato, ayaṃ upāyo desanāhārassa visayoti.

Gāthāsu sabbe niravasesā kammacittotuāhārehi saṅkharitā saṅkhatasaṅkhārā hutvā abhāvaṭṭhena aniccā iti yadā paññāya passati, atha anicce dukkhasabhāve nibbindati, eso vipassanāpubbaṅgamo nibbindanañāṇasaṅkhāto dhammo visuddhiyā

maggoti. “Sabbe saṅkhārā aniccā”tiādīsu saṅkhārānaṃ saṅkhatadhammabhāvo paccayākāravibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ vuttova, taṃ vibhaṅgaṭṭhakathaṃ anoloketvā ekacce ācariyā “vipassanāñāṇārammaṇattā tebhūmakadhammāyevā”ti vadanti, evaṃ sati maggaphaladhammānaṃ niccādibhāvo bhaveyya, tasmā vibhaṅgaṭṭhakathānurūpova attho daṭṭhabbo. Dukkhāti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhabhāvena dukkhā. Anattāti niccasārasukhasāraattasārarahitattā asāraḷṭṭhena anattā, avasavattanaṭṭhena vā anattā.

Ekadeso upāyo idha pālīdhamme āgatoti ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “katamā āṇatti kattha pālīdhamme āgatā”ti pucchitabbattā “tattha katamā āṇatti? Cakkhumā visamānīvā”tiādi āraddhaṃ. Tattha tatthāti tassaṃ “assādādinavatā”tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhāsu pāpaduccaritaparivajjanāṇattikalyāṇasucaritacaraṇāṇattiādīsu katamāṇatti tattha tesu pālīdhammesu kattha pālīdhamme āgatāti pucchitvā -

“Cakkhumā visamānīva, vijjamāne parakkame;
Paṇḍito jīvalokasmiṃ, pāpāni parivajjaye”ti. -

Idha pālīdhamme yā pāpaduccaritaparivajjanāṇatti āgatā, ayaṃ pāpaduccaritaparivajjanāṇatti desanāhārassa visayāti.

Gāthāyaṃ cakkhumā puriso vijjamāne parakkame āvahiṭaṃ sarīraṃ āvahantova hutvā visamāni bhūmippadesāni vā visame hatthiādayo vā parivajjeti iva, evaṃ jīvalokasmiṃ paṇḍito pāpāni lāmakāni ducaritāni parivajjeti. Āṇatti nāma āṇārahassa dhammarājassa bhagavato āṇā, sā bahuvīdhā, tasmā “kareyya kalyāṇa”ntiādigāthāyaṃ sucaritacaraṇā āṇatti.

“Upetha saraṇaṃ buddhaṃ, dhammaṃ saṅghaṇca tādinaṃ;
Samādiyatha sīlāni, taṃ vo atthāya hehiti”ti. -

Ādīsu gāthāsu saraṇagamanāṇattisīlasamādānāṇattiādi āgatāti.

“Suññato lokaṃ avekkhassū”tiādi kasmā evaṃ āraddhaṃ, nanu “tattha katamaṃ phalaṃ? Dhammo have”tiādinā, “tattha katamo upāyo? Sabbe saṅkhārā”tiādinā, “tattha katamā āṇatti? Cakkhumā”tiādinā ca phalūpāyāṇattiyo vibhattāti? Saccaṃ, viṣuṃ viṣuṃ pana suttesu āgatā phalūpāyāṇattiyo vibhattā, idāni ekato āgatā phalūpāyāṇattiyo vibhajituṃ “suññato lokaṃ avekkhassū”tiādi āraddhaṃ.

Tattha suññato lokaṃ avekkhassūti sabbampi saṅkhāralokaṃ attato suññoti avasavattitāsallakkhaṇavasena vā tucchabhāvasamanupassanavasena vā passāti idaṃ bhagavato vacanaṃ vidhānabhāvato āṇatti nāma.

Niccasārasukhasāraattasārādirahitattā “mogharājā”ti ālapati, saddhāsīlasutacāgādirahitattā vā mogho.

“Sadā sato”ti puggalavasena vuttāya satiyā suññatādassanassa sampajānaheṭubhāvato satiyeva upāyo, na satimāti ettha satīti adhippāyo.

Attānudiṭṭhiṃ ūhaccāti ettha attānudiṭṭhi nāma “rūpaṃ attā, rūpavā attā, rūpasmiṃ attā, attani rūpa”ntiādippakārā vīsativatthukā diṭṭhi. Maggena ūhacca samucchinditvā evaṃ vuttavidhinā maccutaro maccuno visayātikanto siyā bhaveyya. Ettha yaṃ maccuvisayaṃ taraṇaṃ atikkamanaṃ, tassa atikkamanaṃ

yañca pubbabhāgapaṭipadāsampajjanam, idaṃ bhagavato desanāya phalaṃ
desanāhārassa visayanti adhippāyo. Pubbe visum visum phalūpāyāṇattiyo vibhattāpi
-

“Suññato lokam avekkhassu, mogharāja sadā sato;
Attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyā”ti. -

Ekagāthāyaṃ puna ekato vibhajanato phalādīsu ekato dassitesu sabbattha suttesu vā
sabbattha gāthāsu vā phalādayo dassetabbā assādādayo viya katthaci niddhāretvāti
viseso vijānitabbo. Tenāha aṭṭhakathācariyo “yathā pana...pe... ekato udāharaṇam
katanti daṭṭhabba”nti.

6. Desanāhārassa visayabhūtā assādādayo “idha pālīdhamme ayaṃ assādo āgato,
idha pālīdhamme ayaṃ ādīnavo āgato”tiādīnā visesato nidassanavasena sarūpato
ācariyena vibhattā, te assādādayo tiṇṇam ugghaṭitaññuādīnam puggalānam
sāmaññato bhagavā kiṃ nu kho deseti, udāhu ekassa puggalassa yathālābham kiṃ
nu desetīti anuyogassa sambhavato imassa puggalassa imaṃ deseti, imassa
puggalassa imaṃ desetīti puggalabhedena assādādayo vibhajitvā dassetuṃ “tattha
bhagavā ugghaṭitaññussā”tiādi āraddham. Tattha tatthāti tesu assādādīsu.
Nissaraṇam ugghaṭitaññussa puggalassa bhagavā deseti, ādīnavañca nissaraṇaṇca
ime dve vipaṇcitaññussa puggalassa bhagavā deseti, assādañca ādīnavañca
nissaraṇaṇca ime tayo neyyassa puggalassa bhagavā desetīti yojanattho daṭṭhabbo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana “evaṃ assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassetvā idāni
tattha puggalavibhāgena desanāvibhāgaṃ dassetuṃ ‘tattha bhagavā’tiādi vutta”nti
vuttaṃ.

Tattha ugghaṭitaññussāti ugghaṭiyate paṭivijjhīyate, ṭhapīyate vā sappabhedo
vitthāro atthoti ugghaṭito, jānātīti ñū, ugghaṭitaṃ attham ñū ugghaṭitaññū,
uddesamatteneva sappabhedam savitthāram paṭivijjhitaṃ attham paṭivijjhātīti
attho. Yo puggalo uddeseneva uddiṭṭhamatteneva attham ñatvā atthasiddhippatto
hoti, so ugghaṭitaññū nāma.

Vipaṇcīyate vittharīyate atthoti vipaṇcito, tam jānātīti vipaṇcitaññū. Yo puggalo
niddesena niddiṭṭhamattameva attham ñatvā atthasiddhippatto, so vipaṇcitaññū
nāma.

Paṭiniddesena attho netabbo pāpetabboti neyyo. Yo puggalo paṭiniddesena vā
paṭilomena vā vibhattam eva attham ñatvā atthasiddhippatto, so neyyo nāma.
Nissaraṇadesanāyeva ugghaṭitaññussa paṭivedhābhisamayo siddho hoti,
ādīnavadesanāya ceva nissaraṇadesanāya ca vipaṇcitaññussa paṭivedhābhisamayo
siddho hoti, assādadesanāya ca ādīnavadesanāya ca nissaraṇadesanāya ca neyyassa
paṭivedhābhisamayo siddho hotīti adhippāyo idha gahetabbo.

Padaparamo panettha paṭivedhābhisamayabhajanābhāvato na gahito. Tasmiñca
aggahite assādo, ādīnavo, nissaraṇam, assādādīnavā, assādanissaraṇāni,
ādīnavanissaraṇāni, assādādīnavanissaraṇāni cāti sattasu paṭṭhānanayesu
tatiyachaṭṭhasattamāva gahitā, avasesā cattāro nayā na gahitā.
Veneyyavinayanābhāvato hi gahaṇāgahaṇam daṭṭhabbam. Veneyyavinayañca

veneyyānaṃ santāne ariyamaggassuppādanaṃ, na sāsanaṇṇayanamattaṃ,
ariyamagguppādanañca yathāvuttehi eva tīhi padaṭṭhānanayehi sijjhatīti itare nayā
idha na vuttā.

Yasmā pana peṭake -

“Tattha katamo assādo ca ādīnava ca?
‘Yāni karoti puriso, tāni passati attani;
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpaka’nti.

“Tattha yaṃ kalyāṇakārī kalyāṇaṃ paccaṇubhoti, ayaṃ assādo. Yaṃ pāpakārī pāpaṃ
paccaṇubhoti, ayaṃ ādīnava.

“Aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā. Katame aṭṭha? ‘Lābho’tiādi. Tattha lābho yaso
sukhaṃ pasaṃsā, ayaṃ assādo. Alābho ayaso dukkhaṃ nindā, ayaṃ ādīnava.

“Tattha katamo assādo ca nissaraṇaṇṇa?

‘Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo ca ijjhati;
Khippaṇca paramaṃ santiṃ, nibbānamadhigacchatī’ti. -

Ayaṃ assādo ca nissaraṇaṇṇa.

“Dvattiṃsimāni, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi
samannāgatassa mahāpurisassa dveyeva gatiyo bhavanti...pe... vivaṭacchadoti
sabbam lakkhaṇasuttaṃ ayaṃ assādo ca nissaraṇaṇṇa.

“Tattha katamo ādīnava ca nissaraṇaṇṇa?

‘Bhārā have pañcakkhandhā, bhārahāro ca puggalo;
Bhārādānaṃ dukhaṃ loke, bhāranikkhepanaṃ sukhaṃ.

‘Nikkhipitvā garuṃ bhāraṃ, aññaṃ bhāraṃ anādiya;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, nicchāto parinibbuto’ti. -

Ayaṃ ādīnava ca nissaraṇaṇṇa.

“Tattha katamo assādo ca ādīnava ca nissaraṇaṇṇa?

‘Kāmā hi citrā madhurā manoramā, virūparūpena mathenti cittaṃ;
Tasmā ahaṃ pabbajitomhi rāja, apaṇṇakaṃ sāmāññaṃeva seyyo’ti. -

Ayaṃ assādo ca ādīnava ca nissaraṇaṇṇa’ti vuttaṃ, tasmā tepi nayā idha
niddhāretvā veditabbā. Phalādīsipi ayaṃ nayo labbhatiyeva.

Yasmā peṭake - “tattha katamaṃ phalaṇṇa upāyo ca? ‘Sīle patiṭṭhāya naro
sappañño’ti gāthā, idaṃ phalaṇṇa upāyo ca.

“Tattha katamaṃ phalaṇṇa āṇatti ca?

‘Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho’ti. -

Idaṃ phalaṇṇa āṇatti ca.

“Tattha katamo upāyo ca āṇatti ca?

‘Kumbhūpamaṃ kāyamimaṃ veditvā, nagarūpamaṃ cittamidaṃ ṭhapetvā;
Yodhetha māraṃ paññāvudhena, jitañca rakkhe anivesano siyā’ti. -

Ayaṃ upāyo ca āṇatti cā’ti vuttaṃ, tasmā evaṃ phalādīnaṃ dukkhavasenāpi
udāharaṇaṃ veditabbaṃ.

“Ugghaṭṭitaññuādīnaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ imassa puggalassa imaṃ deseti, imassa
puggalassa imaṃ deseti”ti yehi puggalehi assādādayo yathārahaṃ ācariyena
vibhattā, te puggalā yāhi paṭipadāhi bhinnā, tā paṭipadā kittikā bhavanti, tāhi bhinnā
puggalā ca kittikāti vicāraṇāya sambhavato tā paṭipadā, te ca puggalā ettakāti
gaṇanato dassetuṃ “tattha catasso paṭipadā”tiādi āraddhaṃ.

Tattha tatthāti tesu ugghaṭṭitaññuādīsu puggalesu. Ye puggalā yāhi paṭipadāhi bhinnā,
tā paṭipadā catasso bhavanti, te ca puggalā cattāroti yojanā kātabbā. Katamā
catasso? Dukkāpaṭipadā dandhābhiññā, dukkhāpaṭipadā khippābhiññā,
sukhāpaṭipadā dandhābhiññā, sukhāpaṭipadā khippābhiññā cāti catasso. Katame
cattāro? Taṇhācarito mando puggalo, taṇhācarito udatto puggalo, diṭṭhacarito mando
puggalo, diṭṭhacarito udatto puggalo cāti cattāro.

Paṭipadābhiññāhi kato vibhāgopi paṭipadāhi kato vibhāgo nāma hoti avinābhāvatoti
manasi katvā “catasso paṭipadābhiññā”ti avatvā “catasso paṭipadā”ti vuttā. Tā
panetā samathavasenāpi bhinnā, vipassanāvasenāpi bhinnā. Kathaṃ
samathavasena? Pathavīkasiṇādīsu sabbapaṭhamamaṃ “pathavī pathavī”tiādinā
pavattamanasikārato paṭṭhāya yāva jhānassa upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā
paññā samathabhāvanā “paṭipadā”ti vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā,
tāva pavattā paññā “abhiññā”ti vuccati heṭṭhimapaññāto adhigatapaññābhāvato.

Sā ca paṭipadā kassaci dukkhā kicchā hoti
nīvaraṇādipaccanīkadhammasamudācāraggaṇatāya, kassaci tadabhāvato sukhā
akicchā hoti, abhiññāpi kassaci dandhā asīghappavatti hoti avisadaññatāya, kassaci
khippā sīghappavatti hoti visadaññatāyāti.

Kathaṃ vipassanāvasena? Yo rūpārūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto cattāri
mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ pariggaṇhāti, arūpaṃ pariggaṇhāti,
rūpārūpaṃ pana pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggahaetaṃ
sakkoti, tassa dukkhāpaṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpārūpassa vipassanāparivāse
maggapātubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti. Tabbipariyāyena itarā dve
honti. Vipassanāvasena pana bhinnāyeva paṭipadābhiññāyo idha daṭṭhabbā
abhisamayādhikārattā, aṭṭhakathāyaṃ pana “evaṃ yesaṃ puggalānaṃ vasena
desanāvibhāgo dassito, te puggale paṭipadāvibhāgena vibhajitvā dassetuṃ ‘catasso
paṭipadā’tiādi vutta’nti vuttaṃ. Yojanānayo vuttanayānusāreneva veditabbo.

Catūhi paṭipadābhiññāhi cattāro puggalā sabbeva aniyamato vaṭṭadukkhato kiṃ nu
kho niyyanti, udāhu “imāya paṭipadābhiññāya ayaṃ puggalo niyyāti, imāya
paṭipadābhiññāya ayaṃ puggalo niyyāti”ti niyamato ca niyyātīti vicāraṇāya
sambhavato “ayaṃ puggalo imehi nissayehi upanissayapaccayaṃ labhitvā imāya
paṭipadābhiññāya vaṭṭadukkhato niyyāti”ti niyamevā dassetuṃ “taṇhācarito
mando”tiādi vuttaṃ.

Tattha taṇhācarito mando puggalo satipaṭṭhānehi nissayehi upanissayapaccayaṃ labhitvā satindriyena satindriyādhikena ariyamaggena dukkhāpaṭipadādandhābhiññāya vaṭṭadukkhato niyyāti, taṇhācarito udatto puggalo jhānehi nissayehi upanissayapaccayaṃ labhitvā samādhindriyena samādhindriyādhikena ariyamaggena dukkhāpaṭipadākhippābhiññāya vaṭṭadukkhato niyyāti, diṭṭhacarito mando puggalo sammappadhānehi nissayehi upanissayapaccayaṃ labhitvā vīriyindriyena vīriyindriyādhikena ariyamaggena sukhāpaṭipadādandhābhiññāya vaṭṭadukkhato niyyāti, diṭṭhacarito udatto puggalo saccehi nissayehi upanissayapaccayaṃ labhitvā paññindriyena paññindriyādhikena ariyamaggena sukhāpaṭipadākhippābhiññāya vaṭṭadukkhato niyyātīti yojanā kātabbā. Aṭṭhakathāyaṃ pana -

“Cattāro puggalāti yathāvuttapaṭipadāvibhāgeneva cattāro paṭipannakapuggalā, taṃ pana paṭipadāvibhāgaṃ saddhiṃ hetupāyaphalehi dassetuṃ ‘taṇhācarito’tiādi vutta”nti -

Vuttaṃ. Tattha taṇhācaritoti taṇhāya nibbattitaṃ caritaṃ etassa puggalassāti taṇhācarito. Mandoti mandiyāya avijjāya samannāgatoti mando, mohādhikapuggalo. Udattoti udaatto, uḷārapaññoti attho. Uḷāraṃ phalaṃ detīti udo, ko so? Pavicayo, attani nibbattoti atto, udo atto yassa puggalassāti udattoti vacanattho kātabbo.

Paṭhamāya paṭipadāya hetu nāma taṇhācaritatā, mandapaññatā ca, upāyo satindriyaṃ, sabbāsampi phalaṃ niyyānameva. Dutiyāya paṭipadāya hetu nāma taṇhācaritatā, udattapaññatā ca, upāyo vīriyindriyaṃ. Tatiyāya paṭipadāya hetu nāma diṭṭhacaritatā, mandapaññatā ca, upāyo samādhindriyaṃ. Catutthiyā paṭipadāya hetu nāma diṭṭhacaritatā, udattapaññatā ca, upāyo paññindriyanti hetupāyaphalāni daṭṭhabbāni.

Ettha ca diṭṭhacarito udatto puggalo ugghaṭitaññū nāma, diṭṭhacarito mando ceva taṇhācarito udatto ca vipaṇcitaññū nāma, taṇhācarito mando puggalo neyyo nāma, tasmā “tattha bhagavā ugghaṭitaññussa puggalassa nissaraṇaṃ desayati”tiādinā nayena ugghaṭitaññūādiveneyyattayassa bhedaḍassanena nissaraṇaṃ desayati, “ādīnavañca nissaraṇaṃ desayati, assādañca ādīnavañca nissaraṇaṃ desayati”ti desanāvibhāgo dassito. “Tattha catasso paṭipadā”tiādinā paṭipadābhedaḍassanena “taṇhācarito mando puggalo, taṇhācarito udatto puggalo, diṭṭhacarito mando puggalo, diṭṭhacarito udatto puggalo”ti catudhā bhinnaṃ taṇhācaritamandādikaṃ puggalacatukkaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ.

Idāni catūhi paṭipadābhiññāhi catudhā bhinnaṃ taṇhācaritamandacatukkaṃ atthanayayojanāya dutiyāya visayaṃ katvā dassetuṃ “ubho taṇhācaritā”tiādi vuttaṃ. Tattha taṇhāya samādhipaṭipakkhattā taṇhācaritā mandaudattā ubho puggalā samathapubbaṅgamāya vipassanāya upanissayaṃ labhitvā rāgavirāgāya maggapaññāya niyyanti cetovimuttiyā sekkhaphalabhāvāya. Sammādiṭṭhisahiteneva sammāsamādhinā niyyānaṃ bhavati, na sammāsamādhinā eva, tasmā diṭṭhacaritā mandaudattā ubho puggalā vipassanāpubbaṅgamena samathena avijjāvirāgāya maggapaññāya niyyanti paññāvimuttiyā asekkhaphalabhāvāyāti cattāropi puggalā duvidhāyeva bhavantīti vuttaṃ hoti.

Rāgavirāgāyāti rañjatīti rāgo, so virajjati etāyāti virāgā, rāgassa virāgā rāgavirāgā, tāya rāgavirāgāya. Cetoti cittappabhedena ca samādhi vuccati yathā “cittaṃ paññañca bhāvaya”nti. Paṭippassaddhivasena paṭipakkhato vimuccatīti vimutti, cetasā cittaena samādhinā vimuccatīti cetovimutti, ceto eva vā vimutti cetovimutti, anāgāmiphalasamādhi. Anāgāmipuggalo hi samādhismiṃ paripūrakāritāya cetovimuttiyā niyyāti. Avijjāvirāgāyāti avindiyam kāyaduccaritādiṃ vindatīti avijjā, vindiyam vā kāyasucaritādiṃ na vindatīti avijjā niruttinayena. Virajjati etāyāti virāgā, avijjāya virāgā avijjāvirāgā, tāya avijjāvirāgāya. Pakārehi jānātīti paññā, vimuccatīti vimutti, paññāya vimuccatīti paññāvimutti, paññā eva vā vimutti paññāvimutti, arahattaphalapaññā, tāya paññāvimuttiyā.

“Tesu katame puggalā kena atthanayena hātabbā”ti vattabbato “tattha ye samathapubbaṅgamāhi”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu “ubho taṇhācaritā”tiādinā vibhattesu puggalesu ye ubho taṇhācaritā mandaudattā puggalā samatha...pe... niyyanti, te ubho taṇhācaritā mandaudattā puggalā nandiyāvaṭṭena nayena hātabbā gametabbā netabbā. Ye ubho diṭṭhacaritā mandaudattā puggalā vipassanā...pe... samathena niyyanti, te ubho diṭṭhacaritā mandaudattā puggalā sīhaviikkīḷitena nayena hātabbā gametabbā netabbāti attho.

7. “Tattha catasso paṭipadā”tiādinā desanāhārena dukkhāpaṭipadābhedenā taṇhācaritamandādibhedo puggalo vibhatto, amhehi ca ñāto, “tassa vibhattānantaram svāyam desanāhāro kattha saṃvaṇṇetabbe dhamme kenaci ākārena sambhavatī”ti pucchitabbabhāvato “svāyam hāro kattha sambhavatī”tiādimāha. Navamakkhaṇasampannassa satthā yaṃ dhammaṃ deseti, tasmīṃ saṃvaṇṇetabbe dhamme yā vīmaṃsādikā sutamayādikā tisso paññā vibhattā, tāhi paññāhi ye ugghaṭitaññūādayo tayo puggalā vibhattā, iti vibhattākārena ayaṃ desanāhāro satthārā desetabbe dhamme sambhavatīti daṭṭhabbo.

Tattha svāyam hāroti desanāhārena paṭipadāvibhāgena veneyyapuggalavibhāgo dassito, so ayaṃ desanāhāro. Kattha sambhavatīti kattha saṃvaṇṇetabbe dhamme saṃvaṇṇanābhāvena sambhavatīti. Yassāti yo so veneyyo paccantajāḍīhi aṭṭhahi akkhaṇehi vimutto, savanadhāraṇādīhi ca sampattīhi samannāgato, tassa veneyyassa. Satthāti sadevakam lokam sāsati anusāsati satthā. Dhammanti desitam saṃvaṇṇetabbaṃ dhammaṃ. Desayatīti saṅkhepanayavittthāranayehi bhāsati. Aññataroti bhagavato sāvakesu evaṃ dhammaṃ desetum samattho sāvako. Garuṭṭhāniyoti gāravassa ṭhānabhūtehi sīlasutacāgādiguṇavisesehi yutto mānito saddahitabbavacano. Sabrahmacārīti samaṃ, saha vā brahmaṃ satthusāsanam carati paṭipajjatīti sabrahmacārī. Saddham labhati “yo satthā dhammaṃ deseti, so satthā sammāsambuddho hotī”ti satthari, “svākkhāto vatāyam dhammo sāttho sabyañjano ekantaparipuṇṇo ekantaparisuddho atthāvaho hitāvaho sukhāvaho jhānamaggaphalanibbattako, amhehi ca saddahitabbo”ti desite dhamme ca acalasaddham labhati, saddahanam attano santāne punappunam uppādeti. Tathā “yo sāvako dhammaṃ deseti, so sāvako saṅkhepato vā vitthārato vā dhammaṃ desetum samattho vata garuṭṭhāniyo sabrahmacārī mānito saddahitabbavacano”ti desake sāvake ca “tādisena sāvakena desito yo dhammo, so dhammo sāttho sabyañjano ekantaparipuṇṇo ekantaparisuddho atthāvaho hitāvaho sukhāvaho jhānamaggaphalanibbattako, amhehi ca saddahitabbo”ti sāvakena desitadhamme ca saddham saddahanam attano santāne punappunam uppādetīti attho.

Tatthāti tasmim saddahitabbe satthārā desitadhamme ceva sāvakena desitadhamme ca saddahantassa veneyyassa yā vīmaṃsā, vīmaṃsantassa yā ussāhanā, ussahantassa yā tulanā, tulayantassa yā upaparikkhā, sā ayaṃ vīmaṃsādikā paññā saddhānusārena pavattanato sutamayī paññā nāma. Tattha vīmaṃsanam vīmaṃsā, pāḷiyā, pāḷiatthassa ca vīmaṃsā. Vīmaṃsatīti vā vīmaṃsā, padaṃ padantarena, padattham padatthantarena vicāraṇakā paññā. Yathā cettha, evaṃ ussāhanādīsupi bhāvasāadhanakattusāadhanāni kātabbāni. Ussāhanā ca ussāhena upatthambhikā dhammassa dhāraṇaparicayasādhikā paññā ca, na vīriyaṃ, ettha ca yā sutamatteyeva pavattā, vīmaṃsādibhāvaṃ appattā nivattā, sā sutamayī paññā na hoti. Yā ca sutvā vīmaṃsitvā ussāhanādibhāvaṃ appattā nivattā, yā ca sutvā vīmaṃsitvā ussahitvā tulanādibhāvaṃ appattā nivattā, yā ca sutvā vīmaṃsitvā ussahitvā tulayitvā upaparikkhanabhāvaṃ appattā nivattā, sāpi paññā na sutamayī paññā hotīti daṭṭhabbā. Yā pana sutvā saddahantassa vīmaṃsā, vīmaṃsantassa ussāhanā, ussahantassa tulanā, tulayantassa upaparikkhā hoti, ayaṃ sutamayī paññā nāma hotīti daṭṭhabbā.

Sutamayī paññā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “katamā cintāmayī paññā”ti vattabbabhāvato sutamayiyā paññāya vibhajanānantaraṃ cintāmayiṃ paññaṃ vibhajitum “tathā sutena nissayenā”tiādimāha. Tattha sutanti suyyate pariyaṭṭidhammoti suto, savanaṃ pariyaṭṭidhammassāti vā sutam, duvidhampi sutam. Nissayena upanissāyāti attho. Itthambhūtalakkhaṇe cetam “sutena nissayenā”ti karaṇavacanam. Ettha pana “idaṃ pāṇātipātādiviramanaṃ sīlanatṭhena sīlam, ayaṃ ekaggatā samādahanaṭṭhena samādhi, imāni bhūtopādāni ruppanatṭhena rūpāni, ime phassādayo namanatṭhena nāmāni, ime rūpādayo pañca dhammā rāsattṭhena khandhā”ti tesam tesam dhammānaṃ pīlanādisabhāvassa vīmaṃsanābhūtā paññā vīmaṃsā nāma. Tesameva sīlasamādhiādīnaṃ sīlati patiṭṭhahati etthāti sīlantiādivacanattham pucchitvā sabhāgalakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānaṃ tuletva viya gahaṇapaññā tulanam nāma. Tesameva sīlasamādhiādīnaṃ dhammānaṃ sabhāvalakkhaṇam avijahitvā aniccatādukkhatādinamanaruppanādisappaccayasāṅkhatādiākāre vitakketvā upaparikkhaṇapaññā eva upaparikkhā nāmāti visesato daṭṭhabbo. Sutadhammassa dhāraṇaparicayavasena pavattanato sutamayī paññā ussāhanā jātā viya na cintāmayī paññā cintitassa dhāraṇaparicayavasena appavattanatoti “ussāhanā”ti na vuttam.

Sutamayī paññā ceva cintāmayī paññā ca ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “katamā bhāvanāmayī paññā”ti vattabbabhāvato kāraṇabhūtānaṃ dvinnam sutamayicintāmayipaññānaṃ dassanānantaraṃ phalabhūtaṃ bhāvanāmayiṃ paññaṃ vibhajanto “imāhi dvīhi”tiādimāha. Tattha imāhi dvīhi paññāhīti sutamayicintāmayipaññāhi kāraṇabhūtāhi. Sutamayipaññāya vā cintāmayipaññāya vā ubhayattha vā tṭhitoyeva yogāvacaro vipassanaṃ ārabhatīti. Manasikārasampayuttassāti rūpārūpesu pariggahādivasena saṅkhāresu aniccatādivasena manasikārena sammā pakārehi yuttappayuttassa. Diṭṭhivisuddhikaṅkhāvitaraṇavisuddhimaggāmaggañānadassanavisuddhi-paṭipadāñānadassanavisuddhisampādanena vipassanaṃ ussukkantassa yogāvacarassa santāne ñānadassanavisuddhisāṅkhātānaṃ yaṃ ariyamaggañānaṃ nibbānārammaṇadassanabhūmiyaṃ vā bhāvanābhūmiyaṃ vā uppajjati, ayaṃ bhāvanāmayī paññāti attho daṭṭhabbo. Yadiapi paṭhamamaggañānaṃ paṭhamam nibbānadassanato “dassana”nti vuttam, bhāvanāvasena pana pavattanato

“bhāvanāmayī paññā”ti veditabbaṃ. Dassanabhūmīti paṭhamamaggaphalāni, sesāni “bhāvanābhūmī”ti vuccanti.

8. Amhākācariya tumhehi “yassa satthā vā”tiādinā sutamayipaññādikā vibhattā, evaṃ sati sutena vinā cintāmayī paññā nāma na bhaveyya, mahābodhisattānaṃ pana sutena vinā cintāmayī paññā hotvevāti codanaṃ manasi katvā tasmīṃ saṅgahetvā pakārantarena vibhajitum “paratoghosā”tiādimāha.

Tattha paratoghosāti parato pavatto desanāghoso paccayo etissāti paratoghosā. Paccattasamuṭṭhitāti pati visum attaniyeva samuṭṭhitā. Yonisomanasikārāti tesam tesam cintetabbānaṃ rūpādīnaṃ dhammānaṃ ruppananamanādisabhāvapariggaṇhanādinā upāyena pavattamanasikārā cintāmayī paññā nāma, iminā sāvakaṃpi sāmāññato gahitā, tathāpi ugghaṭitaññuādīnaṃyeva vuttattā sāvakaṃ idha gahitā, tasmā purimanayo yuttataro. Paratoti dhammadesakato pavattena dhammadesanāghosena hetunā yaṃ ñāṇaṃ uppajjati, paccattasamuṭṭhiteṇa, yonisomanasikāreṇa ca hetunā yaṃ ñāṇaṃ uppajjati, ayaṃ bhāvanāvasena pavattanato bhāvanāmayī paññā nāma, iminā sāvakaṃpi sāmāññato gahitā, tathāpi ugghaṭitaññuādīnaṃyeva vuttattā sāvakaṃ idha gahitā, tasmā purimanayo yuttataro. Paratoti dhammadesakato pavattena dhammadesanāghosena hetunā yaṃ ñāṇaṃ uppajjati, paccattasamuṭṭhiteṇa, yonisomanasikāreṇa ca hetunā yaṃ ñāṇaṃ uppajjati, ayaṃ bhāvanāvasena pavattanato bhāvanāmayī paññā nāmāti vibhajitvā paṇḍitehi ñeyyāti vitthāreṇa gambhīratthaṃ ñātum icchantehi “evaṃ paṭipadāvibhāgenā”tiādinā aṭṭhakathāvacanena jānitabbo.

Sutamayipaññādikā tisso paññā ācariyena nānāyehi vibhattā, amhehi ca ñātā, “tāsu yassa ekā vā dve vā paññā atthi, so puggalo konāmo, yassa ekāpi natthi, so puggalo konāmo”ti pucchitabbabhāvato yassa ayaṃ paññā, imā vā atthi, so puggalo itthannāmo, yassa natthi, so puggalo itthannāmoti paṭipadāpaññāppabhedena puggalaṃ vibhajitum “yassa imā”tiādi vuttaṃ.

Tattha yassa atitikkhapaññassa sutamayī paññā ceva cintāmayī paññā ca imā dve paññā atthi, ayaṃ atitikkhapañño uddesamatteneva jānanato ugghaṭitaññū nāma. Yassa nātittikkhapaññassa uddesaniddesehi sutamayī paññā atthi, cintāmayī paññā natthi, ayaṃ nātittikkhapañño uddesaniddesehi jānanato vipaṇcitaññū nāma. Yassa mandapaññassa uddesaniddesehi neva sutamayī paññā atthi, na cintāmayī paññā ca, ayaṃ mandapañño uddesaniddesapaṭiniddesehi jānanato niravasesavitthāradesanāya netabbato neyyo nāmāti. Aṭṭhakathāyaṃ pana “idāni yadatthaṃ imā paññā uddhaṭā, tameva veneyyapuggalavibhāgaṃ yojetvā dassetum ‘yassā’tiādi vutta’ntiādi vuttaṃ.

9. “Tattha bhagavā ugghaṭitaññussā”tiādinā desanaṃ vibhāveti, “tattha catasso paṭipadā”tiādinā paṭipadāvibhāgehi, “svāyaṃ hāro”tiādinā ñāṇavibhāgehi ca desanābhājanaṃ veneyyattayaṃ ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, “yāya desanāpāḷiyā desanāhāraṃ yojetum pubbe ‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī’tiādinā desanāhārassa visayabhāvena yā pāḷidesanā nikkhattā, sā pāḷidesanā desanāhāreṇa niddhāritesu assādādīsu atthesu kimatthaṃ desayati”ti pucchitabbattā “imaṃ atthaṃ desayati”ti niyametvā dassetum “sāyaṃ dhammadesanā”tiādi āraddhaṃ.

Tattha sāyaṃ dhammadesanāti yā dhammadesanā ādikalyāṇādikā pubbe desanāhārassa visayabhāvena nikkhattā, sāyaṃ dhammadesanā assādādīsu

kimatthaṃ desayatīti kathetukāmatāya pucchati, pucchitvā “cattāri saccāni desayatī”ti vissajjeti, tāni sarūpato dassetuṃ “dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ magga”nti vuttaṃ. Pavattipavattakanivattinivattanupāyabhāvena aviparītabhāvato “saccāni”ti vuttāni.

Yassaṃ desanāyaṃ saccāni desanāhārena niddhāritāni, sā desanā cattāri saccāni desayatīti yuttaṃ hotu. Yassaṃ desanāyaṃ assādādayo niddhāritā, sā desanā cattāri saccāni desayatīti na sakkā vuttuṃ. Heṭṭhā ca assādādayo niddhāritā, tasmā “assādādayo”tipi vattabbanti codanaṃ manasi katvā “ādīnavo phalañca dukkha”ntiādi vuttaṃ. Desanāhārena saṃvaṇṇanāyena desanāyaṃ niddhārito ādīnavo ceva phalañca dukkhasaccaṃ hoti, assādo samudayasaccaṃ, nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, upāyo ceva āṇatti ca maggasaccaṃ hoti, tasmā “cattāri saccāni desayatī”ti vattabbamevāti.

Taṇhāvajjā tebhūmakadhammā dukkhaṃ, te ca aniccādīhi pīlittā ādīnavāyeva. Phalanti desanāya phalaṃ lokiyaṃ, na lokuttaraṃ, tasmā dukkhanti vattabbameva. Assādoti taṇhāssādassa gahitattā “assādo samudayo”ti ca vattabbam. Assādekadeso dukkhameva, assādekadeso dukkhañceva samudayo ca. Saha vipassanāya ariyamaggo ca bhagavato āṇatti ca desanāya phalādhigamassa upāyabhāvato “upāyo, āṇatti ca maggo”ti vuttaṃ, nissaraṇekadesopi maggoti daṭṭhabbo. “Imāni cattāri saccāni yā desanā visesato desayati, katamā sā”ti pucchitabbattā visesaṃ niyamevā dassetuṃ “imāni cattāri saccāni idaṃ dhammacakka”nti vuttaṃ. Idaṃ vuccamānaṃ dhammacakkaṃ imāni cattāri saccāni visesato desayatīti yojanā kātābbā.

“Yā desanā imāni cattāri saccāni visesato desayati, tassā desanāya dhammacakkabhāvaṃ kiṃ bhagavā āhā”ti vattabbabhāvato “yathāha bhagavā”tiādi vuttaṃ. Tattha “jātipi dukkhā”tiādivacanato taṇhāvajjaṃ jātiādikam tebhūmakadhammajātaṃ dukkhassa adhiṭṭhānabhāvena, dukkhadukkhādhābhāvena ca “dukkha”nti vuttaṃ. Meti mayā pavattitanti yojanā. Bhikkhaveti savane ussāhaṃ janetuṃ ālapati. Bārāṇasiyanti bārāṇasīnagarassa avidūre. Isipataneti sīlakkhandhādīnaṃ isanato gavesanato “isī”ti voharītānaṃ paccekabuddhānaṃ patanaṭṭhāne. Migadāyeti migānaṃ abhayaḍānaṭṭhāne kārīte assameva.

Anuttaranti uttaritarābhāvena anuttaraṃ anatisayaṃ. Dhammacakkanti satipaṭṭhānādike sabhāvadhāraṇādinā atthēna dhammo ceva pavattanaṭṭhena cakkāñcāti dhammacakkaṃ. Appaṭivattiyanti appaṭisedhanīyaṃ. Kasmā? Janakassa bhagavato dhammissarattā sammāsambuddhattā, jaññassa ca anuttarattā koṇḍaññādīnañceva aṭṭhārasabrahmakotiya ca catusaccapaṭivedhasādhanato ca. “Kena appaṭivattiya”nti pucchitabbattā “samaṇena vā”tiādimāha. Tattha samaṇenāti pabbajjamattūpagatena. Brāhmaṇenāti jātibrāhmaṇena. Paramatthānañhi samaṇabrāhmaṇānaṃ paṭisedhane cittuppādānuppajjanampi natthi. Devenāti chakāmāvacaradevena. Brahmunāti rūpabrahmā gahitā. “Samaṇena vā ...pe... brahmunā”ti ettakameva avatvā “kenacī”ti vuttavacanena avasesakhattiyagahapatiparisajanā saṅgahitā. Tasmā khattiyabrāhmaṇagahapatīsamācātumahārājikatāvatiṃsamārabrahmaparīsā aṭṭhavidhāpi paṭisedhetuṃ asamatthāyevāti veditabbā. Lokasminti sattasamūhe dhammacakkādhāre.

“Dvādasa padāni sutta”nti gāthānurūpaṃ dhammacakkasutte padāni vibhajanto “tattha aparimāṇā”tiādimāha. Tattha tatthāti dhammacakkadesanāyaṃ. “Aparimāṇā akkharā aparimāṇā padā”ti avatvā “aparimāṇā padā aparimāṇā akkharā”ti uppaṭipāṭivacanehi yebhuyyena padasaṅgahitānīti dasseti. Padā, akkharā, byañjanāti ca liṅgavipallāsānīti daṭṭhabbāni. Etasseva atthassāti vattabbākārassa catusaccasaṅkhātassa atthasseva saṅkāsanā pakāsanā pakāsanākāro paññattākāroti ākāravantaākārasambandhe sāmivacanaṃ. Saṅkāsanākāroti ca saṅkāsanīyassa atthassa ākāro. Esa nayo sesesupi. Itipīti iti iminā pakārenapi, iminā pakārenapi idaṃ jātīadikaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti veditabbaṃ.

Ayanti kāmataṇhādibhedā ayaṃ taṇhā. Dukkhasamudayoti dukkhanibbattanassa hetubhāvato dukkhasamudayo. Ayanti sabbasaṅkhatato nissaṭṭa ayaṃ asaṅkhatā dhātu. Dukkhanirodhoti jātīadippabhedassa dukkhassa anuppādananirodhapaccayattā dukkhanirodho. Ayanti sammādiṭṭhādiko aṭṭhaṅgiko ariyo maggo. Dukkhanirodhabhūtaṃ nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena gatattā, dukkhanirodhappattiyā paṭipadābhāvato ca dukkhanirodhagāminī paṭipadā. Sesam vuttanayameva.

“Tattha aparimāṇā”tiādinā byañjanapadaatthapadāni vibhajitvā tesam aññamaññaṃ visayivisayabhāvena sambandhabhāvaṃ dassetuṃ “tattha bhagavā akkharehi saṅkāsetī”tiādi vuttaṃ. Atha vā bhagavā kiṃ sāmāññehi akkharādīhi saṅkāseti vā pakāseti vā, udāhu yathārahaṃ saṅkāseti pakāsetītiādivicāraṇāya sambhavato visayavisayibhāvena sambandhabhāvaṃ niyametvā dassetuṃ “tattha bhagavā akkharehi saṅkāsetī”tiādi vuttaṃ. Tattha “akkharehi saṅkāsetī”ti kasmā evaṃ vuttaṃ, nanu “dukkhasacca”ntiādīsu padeneva dukkhasaccatthattādiko saṅkāsitabboti? Saccaṃ, padāvayavassa pana akkharassa gahaṇamukheneva akkharasamudāyassapi padassa gahaṇaṃ hoti, pade gahite ca dukkhasaccatthādikāvabodho hotveva, evaṃ sati padeneva sijjhanato akkharo visuṃ na gahetabboti? Na, dukkhasaccatthādikāvabodhassa visesuppattibhāvato. Du-iti akkharena hi anekupaddavādhiṭṭhānabhāvena kucchitattho gahito, kha-iti akkharena dhuvasubhasukhattabhāvavirahena tucchatthoti evamādikāvabodhassa visesuppatti bhavati. Tena vuttaṃ “padatthagahaṇassa visesādhānaṃ jāyati”ti. Padapariyosāne vākyapariyosānābhāvato akkharehi saṃkhittena dīpiyamāno attho padehi pakāsitovāti vuttaṃ “padehi pakāsetī”ti. Vākyapariyosāne pana saṅkāsito pakāsito attho vivarito vivaṭo katovāti vuttaṃ. “Byañjanehi vivarati”ti. Pakārehi ca vākyabhede kate so attho vibhatto nāmāti vuttaṃ “ākārehi vibhajati”ti. Vākyāvayavānaṃ padānaṃ paccekaṃ nibbacanavibhāge kate so attho pākāṭo katovāti vuttaṃ “niruttīhi uttānīkaroti”ti. Katanibbacanehi vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyasattānaṃ citte parisamantato tosaṇaṃ hoti, paññātejanañcāti āha “niddesehi paññāpetī”ti.

“Bhagavā akkharehi saṅkāsetī”tiādīsu “bhagavā evā”ti vā “akkharehi evā”ti vā avadhāraṇe yojite “sāvako na saṅkāseti, padādīhi na saṅkāsetī”ti attho bhaveyya, sāvako ca saṅkāseti, padādīhi ca saṅkāseti. Kattha avadhāraṇaṃ yojetabbanti ce? “Bhagavā akkharehi saṅkāsetiye vā”ti avadhāraṇaṃ yojetabbaṃ. Evañhi sati sāvakena saṅkāsito vā padādīhi saṅkāsito vā attho saṅgahito hoti. Atthapadānañca akkharādinānāvisayatā siddhā hoti. Tena ekānusandhike sutte chaḷeva atthapadāni niddhāretabbāni, anekānusandhike sutte anusandhibhedena visuṃ visuṃ cha cha atthapadāni niddhāretabbāni.

“Chasu byañjanapadesu katamena byañjanapadena katamaṃ kiccaṃ sādhetī”ti pucchitabbattā “iminā idaṃ kiccaṃ, iminā idaṃ kiccaṃ sādhetī”ti niyametvā dassetuṃ “tattha bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭetī”tiādimāha. Tattha tatthāti akkharādīsu byañjanapadesu. Ugghaṭetīti ugghaṭanakiccaṃ sādhetīti attho. Kiñcāpi desanāva ugghaṭanakiccaṃ sādheti, bhagavā pana desanājanakattā ugghaṭanakiccaṃ sādhetīti vuccati. Sesesupi evamattho daṭṭhabbo.

“Ugghaṭanakiccasādhikā desanāyeva kiṃ vipaṇcanavithhāraṇakiccasādhikā desanājanakattā, udāhu visuṃ visuṃ kiccasādhikā aññā”ti pucchitabbabhāvato visuṃ visuṃ kiccasādhikā aññā desanāti niyametvā dassetuṃ “tattha ugghaṭanā ādī”tiādimāha. Atha vā “katamā ugghaṭanā, katamā vipaṇcanā, katamā vitthāraṇā”ti pucchitabbattā vuttaṃ “tattha ugghaṭanā ādī”tiādi. Tattha tatthāti ugghaṭanādikiccasādhikāsu desanāsu. Ugghaṭanāti ugghaṭanakiccasādhikā desanā ādidesanā hoti. Vipañcanāti vipañcanakiccasādhikā desanā majjhedesanā hoti. Vitthāraṇāti vitthāraṇakiccasādhikā desanā pariyosānadesanā hotīti attho daṭṭhabbo.

“Ugghaṭiyanto uddisiyamāno pariyattiatthabhūto dhammavinayo katamaṃ puggalaṃ vineti, vipañciyanto niddisiyamāno pariyattiatthabhūto dhammavinayo katamaṃ puggalaṃ vineti, vitthāriyanto paṭiniddisiyamāno pariyattiatthabhūto dhammavinayo katamaṃ puggalaṃ vineti”ti pucchitabbattā “soyaṃ dhammavinayo”tiādimāha. Aṭṭhakathāyaṃ pana “evaṃ ‘akkharehi saṅkāsetī’tiādīnaṃ channaṃ byañjanapadānaṃ byāpāraṃ dassetvā idāni atthapadānaṃ byāpāraṃ dassetuṃ ‘soyaṃ dhammavinayo’tiādi vutta”nti vuttaṃ.

Tattha ugghaṭiyanto uddisiyamāno uddesapariyattiatthabhūto so ayaṃ dhammavinayo ugghaṭitaññupuggalaṃ vineti, tena ugghaṭitaññuno puggalassa vinayanena naṃ ugghaṭiyantaṃ uddisiyamānaṃ uddesapariyattiatthabhūtaṃ vinayaṃ “ādikalyāṇo”ti āhu. Vipañciyanto niddisiyamāno niddesapariyattiatthabhūto so ayaṃ dhammavinayo vipañcitaññupuggalaṃ vineti, tena vipañcitaññupuggalassa vinayanena naṃ vipañciyantaṃ niddisiyamānaṃ niddesapariyattiatthabhūtaṃ vinayaṃ “majjhekalyāṇo”ti āhu. Vitthāriyanto paṭiniddisiyamāno paṭiniddesapariyattiatthabhūto so ayaṃ dhammavinayo neyyaṃ puggalaṃ vineti vinayanaṃ janeti, tena neyyassa puggalassa vinayanena naṃ vitthāriyantaṃ paṭiniddisiyamānaṃ paṭiniddesapariyattiatthabhūtaṃ vinayaṃ “pariyosānakalyāṇo”ti āhūti yojanatthoti daṭṭhabbo.

Atha vā “akkharehi saṅkāsetī”tiādīnā channaṃ padānaṃ byāpāro dassito, evaṃ sati attho nibyāpāro siyā, attho ca nippariyāyato sabyāpāroyevāti codanaṃ manasi katvā āha “soyaṃ dhammavinayo”tiādi. Etena atthoyeva mukhyato veneyyattayassa vinayanakiccaṃ sādheti, atthavācako pana saddo ṭhānūpacārato veneyyattayassa vinayanakiccaṃ sādhetīti dasseti. Padaparamassa pana saccappaṭivedhassa paṭiṭṭhānābhāvato so idha na vutto. Sekkhaggahaṇena vā kalyāṇaputhujjanassa viya neyyaggahaṇena padaparamassa puggalassāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Akkharehītiādīsu karaṇatthe karaṇavacanaṃ, na hetvatthe. Akkharādīnañhi ugghaṭanādīni payoanāniyeva honti, na ugghaṭanādīnaṃ akkharādīni payoanānīti “annena vasatī”tiādīsu viya na hetuattho gahetabbo. Tattha hi annena hetunā vasati, vasanena hetunā annaṃ laddhanti vasanakiriyāya phalaṃ vasanakiriyāya hetubhāvena gahitaṃ. “Ajjhesanena vasatī”tiādīsupi eseṇa nayo. Tenāha “yadatthā ca kiriyā, so hetū”ti. Tattha yadatthāti so annādiko attho yassā vasanādikiriyāyāti yadatthā, vasanādikiriyā, so annādiko attho tassā vasanādikiriyāya hetūti attho

veditabbo.

10. “Tattha aparimāṇā padā”tiādinā “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmī”ti uddiṭṭhāya pāḷiyā dvādasapadasampattisaṅkhātāṃ tividhakalyāṇatāṃ dassetvā idāni chaatthapadachabyañjanapadabhedenā sampattisaṅkhātāṃ atthapadabyañjanapadakalyāṇatāṃ dassento “tattha chappadāni attho”tiādimāha. Atha vā “dvādasā padāni sutta”nti vuttānurūpaṃ “tattha aparimāṇā”tiādinā “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmī”ti uddiṭṭhāya pāḷiyā dvādasapadatā dassetvā “ādikalyāṇaṃ majjhakalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇa”nti vuttānurūpaṃ “tattha bhagavā akkharehi cā”tiādinā tassā pāḷiyā tividhakalyāṇatā dassitā, dassetvā idāni “sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddha”nti vuttānurūpaṃ tassā pāḷiyā chaatthapadabyañjanapadasampannatāṃ dassetuṃ “tattha chappadāni attho”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tissaṃ desanāhāraṇiṣayasaṅkhātāyaṃ pāḷiyaṃ chappadāni attho. Katamāni chappadāni? Saṅkāsanā, pakāsanā, vivaraṇā, vibhajanā, uttānīkammaṃ, paññatti imāni chappadāni. Attho yassa atthi tasmā sātthaṃ. Tatthāti tissaṃ desanāhāraṇiṣayasaṅkhātāyaṃ pāḷiyaṃ chappadāni byañjanaṃ. Katamāni chappadāni? Akkharaṃ, padaṃ, byañjanaṃ, ākāro, nirutti, niddeso imāni chappadāni. Byañjanaṃ yassa atthāti sabyañjananti yojanā kātābbā. Tenāti tassā pāḷiyā tividhakalyāṇachaatthapadasampannachabyañjanapadasampannaṭṭhena, “dhammaṃ vo, bhikkhave...pe... suddha”nti bhagavā āhāti attho.

Kevalasaddassa sakalādiatthavācakkattā adhippetatthaṃ niyametvā dassetuṃ “kevalanti lokuttaraṃ na missaṃ lokiyehi dhammehī”ti vuttaṃ. Paripuṇṇanti adhippetatthe ekopi attho ūno natthi, vācakasaddesupi anattako ekopi saddo adhiko natthi paripuṇṇaṃ anūnaṃ anatiṛekaṃ. Parisuddhanti saddadosaattadosādivirahato vā parisuddhaṃ, rāgādimālavirahato vā pariyoḍātānaṃ uttarimanussadhammavisesānaṃ upaṭṭhitatṭhānattā parisuddhaṃ pariyoḍātāṃ. Niggataṃ malaṃ etassa dhammassāti nimmalaṃ. Saddadosādivirahato vā rāgādivirahato vā sabbamālehi apagataṃ pari samantato oḍātanti pariyoḍātāṃ. Upaṭṭhitanti upatiṭṭhanti ettha sabbavisesāti upaṭṭhitaṃ yathā “padakkanta”nti. Padakkantaṃ padakkantatṭhānaṃ. Visisanti manussadhammehīti visesā, sabbe visesā sabbavisesā, sabbato vā visesāti sabbavisesā, uttarimanussadhammā. Tesaṃ sabbavisesānaṃ upaṭṭhitanti yojanā. Idanti sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaḥbrahmacariyaṃ. Tathāgatassa sammāsambuddhassa padanti tathāgatapadaṃ. Padanti ca paṭipattigāmaṇaṃ vā desanāgāmaṇaṃ vā kilesaggāhaṇaṃ. Ottharivā gāmaṇatṭhānaṃ itipi vuccati pavuccati, tathāgatena gocarāsevanena vā bhāvanāsevanena vā nisevitaṃ bhajitaṃ itipi vuccati, tathāgatassa mahāvajiraññasabbaññutaññāḍantehi ārañjitaṃ ārañjitatṭhānaṃ itipi vuccati, ato tathāgatapadādibhāvena vattabbabhāvato etaṃ sāsanaḥbrahmacariyaṃ iti paññāyati. Brahmacariyanti brahmuno sabbasattuttamassa bhagavato cariyaṃ, brahmaṃ vā sabbasetṭhaṃ cariyaṃ brahmacariyaṃ. Paññāyatīti yathāvutthehi pakārehi ñāyatīti attho veditabbo.

“Imassa sikkhattayassa saṅgahassa sāsanaṃ paripuṇṇabhāvaparisuddhabhāvasaṅkhātāṃ tathāgatapadabhāvaṃ! Tathāgatapadabhāvaṃ, tathāgatanisevitabhāvaṃ, tathāgataārañjitabhāvaṃ, tehi pakārehi ñāpitabhāvaṃ kathaṃ mayaṃ nikkaṅkhā jānissāmā”ti vattabbato “tenāha bhagavā”tiādi vuttaṃ, tabbhāvadīpakena bhagavatā vuttena vacanena tumhehi nikkaṅkhehi jānitabboti vuttaṃ hoti.

Yadi bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti, byañjanehi ca ākārehi ca vipaṇcayati, niruttīhi ca niddesehi ca vitthāreti, evaṃ sati ācariyena racitena desanāhārena payojanaṃ na bhavati, desanāhārena na vinā bhagavato desanāyameva atthasijjhanatoti codanaṃ manasi katvā “kesaṃ ayaṃ dhammadesanā”ti pucchitvā “yogīna”nti āha. Tattha yogīnanti yujjanti catusaccakammaṭṭhānabhāvanāyanti yogino, tesaṃ yogīnaṃ. Tena mayā racitena desanāhārena saṃvaṇṇitā ayaṃ vuttappakārā bhagavato desanā ugghaṭanādikiccaṃ sādhetīti desanāhāro yogīnaṃ sātthakoyevāti daṭṭhabbo. “Desanāhārassa assādādidesanāhārabhāvo kena amhehi jānitabbo saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāha āyasmā...pe... desanāhāro”ti vuttaṃ. Tattha tena assādādidesanāhārabhāvena āyasmā mahākaccāno “assādādīnavatā...pe... desanāhāro”ti yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena tumhehi desanāhārassa yogīnaṃ assādādidesanāhārabhāvo jānitabbo saddahitabboti vuttaṃ hoti.

“Kiṃ pana ettāvatā desanāhāro paripuṇṇo, añño niyutto natthi”ti pucchitabbattā “niyutto desanāhāro”ti vuttaṃ. Tattha yassaṃ desanāyaṃ assādādayo yena desanāhārena niddhāritā, tassaṃ desanāyaṃ so desanāhāro niddhāretvā yojitoti attho daṭṭhabboti.

Iti desanāhāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

2. Vicayahāravibhaṅgavibhāvanā

11. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena desanāhāravibhaṅgena assādādayo suttatthā ācariyena vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto desanāhāravibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo vicayo hāro”ti pucchitabbattā “tattha katamo vicayo hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu hāresu katamo saṃvaṇṇanāviseso vicayo hāro vicayahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. “Yaṃ pucchitañca vissajjitañcā”tiādiniddesagāthāya idāni mayā vuccamāno “ayaṃ vicayo hāro kiṃ vicināti”tiādiko saṃvaṇṇanāviseso vicayahāravibhaṅgo nāmāti yojanā.

“Ayaṃ vicayo hāro kiṃ vicināti”ti iminā yo vicayo vicinitabbo, taṃ vicayaṃ vicinitabbaṃ pucchati, tasmā vicinitabbaṃ visayaṃ visuṃ visuṃ niyametvā dassetuṃ “padaṃ vicināti, pañhaṃ vicināti”tiādi vuttaṃ. “Kiṃ vicayo padavicayo”tiādiṃ avatvā “kiṃ vicināti, padaṃ vicināti”tiādivacanena vicayasaddassa kattusādhanatthaṃ dasseti. Tattha padaṃ vicinātīti navavidhassa suttantassa sabbaṃ padaṃ yāva nigamanā nāmapadādi jātisaddādi itthilīṅgādi ākārantādi paṭṭhamavibhatyantādie kavacanādivasena a vicināti. Pañhaṃ vicinātīti adiṭṭhajotanādisattādhiṭṭhānādisammutivisaṃyādīti visayādivasena vicināti. Vissajjanaṃ vicinātīti ekaṃsabyākaraṇavissajjanādisāvasesabyākaraṇavissajjanādi sauttarabyākaraṇa vissajjanādi lokiyabyākaraṇavissajjanādivasena vicināti. Pubbāparaṃ vicinātīti pubbena aparaṃ saṃsanditvā vicināti. Assādaṃ vicinātīti assādakataṇhādi assādetabbasukhādivasena vicināti. Ādīnavāṃ vicinātīti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhārādukkhavasena vā aniṭṭhānubhavanādi ādiantavantatādisaṃkilesabhāgiyādivasena vā vicināti.

Nissaraṇaṃ vicinatīti maggavasena vā nibbānavasena vā maggassa vā āgamavasena, nibbānassa asaṅkhatadhātuādipariyāyavasena vā vicinati. Phalaṃ vicinatīti dhammacaraṇassa duggatigamanābhāvena vā maccutaraṇādinā vā desanāya phalaṃ, desanānusārena caraṇassa phalaṃ vicinati. Upāyaṃ vicinatīti aniccānupassanādivasena pavattananibbidāññādivasena vā saddhāsativasena vā visuddhiyā upāyaṃ vicinati. Āṇattiṃ vicinatīti pāpaparivajjanāṇattivasena vā lokassa suññatāpekkhanāṇattivasena vā vicinati. Anugītiṃ vicinatīti vuttānugītivasena vā vuccamānānugītivasena vā anurūpaṃ gītiṃ vicinati. Sabbe nava suttante vicinatīti suttageyyādi ke nava sutte āhaccavacanavasena vā anusandhivacanavasena vā nītatthavacanavasena vā neyyatthavacanavasena vā saṃkilesabhāgiyādivasena vā vicinati.

Kiñcāpi padavicayo paṭhamam vibhatto, suttassa pana anupadam vicinitabbatāya atibhāriyo, na sukaro padavicayoti taṃ aggahetvā pañhāvicayavissajjanavicaye tāva vibhajanto “yathā kiṃ bhavē”ti ādimāha. Tattha yathā kiṃ bhaveti yena pakārena so pañhāvicayo pavattetabbo, taṃ pakārajātaṃ kīdisaṃ bhavēyyāti attho daṭṭhabbo. Āyasmā ajito pārāyane bhagavantaṃ pañhaṃ yathā yena pakārena pucchati, tathā tena pakārena pañhāvicayo pavattetabboti attho. Tattha āyasmāti piyavacanaṃ. Ajitoti bāvarībrāhmaṇassa paricārakabhūtānaṃ soḷasannaṃ aññataro ajito. Pārāyaneti pāraṃ nibbānaṃ ayati gacchati etenāti pārāyanaṃ, ajitasuttādisoḷasasuttasetaṃ adhivacanaṃ.

“Kenassu nivuto loko,
Kenassu nappakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi, kiṃ su tassa mahabbhaya”nti. -

Gāthāya “kena dhammena loko ariyavajjo satto nivuto paṭicchādito, iti āyasmā ajito pucchati. Kena hetunā yathāvuttaloko nappakāsati, assa yathāvuttalokassa kiṃ abhilepanaṃ iti tvaṃ brūsi, tassa yathāvuttalokassa kiṃ mahabbhayanti tvaṃ brūsīti pucchati”ti attho.

Iti iminā pabhedena cattāri imāni gāthāpādapadāni pucchitāni pucchāvasena vuttāni, pucchitatthadīpakāni vā, padhānavasena pana so “eko pañho”ti mato, yadipi catunnaṃ padānaṃ pucchanavasena pavattattā catubbidhoti vattabbo, ñātuṃ pana icchitassa ekasseva atthassa sambhavato “eko pañho”ti vuttaṃ. “Kāraṇaṃ vadehī”ti vattabbattā kāraṇamāha “ekavatthupariggahā”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti - “yadipi nivāraṇāpakāsanābhilepanamahabbhayasaṅkhātā cattāro atthā pucchāyaṃ gahitā, ekassa pana abhidheyyatthassa gahaṇato ‘eko pañho’ti padhānavasena gahitoti daṭṭhabbo”ti. “Ekavatthupariggahaṇaṃ kathaṃ amhehi saddahitabba”nti vattabbabhāvato “evañhi āhā”ti vuttaṃ. Evaṃ ekavatthupariggahaṇeneva bhagavā hi yasmā āha, iti tasmā ekavatthupariggahaṇaṃ tumhehi saddahitabbanti vuttaṃ hoti.

“Kenassu nivuto loko”ti iminā lokādhiṭṭhānaṃ paṭicchādanaṃ pucchati, na nānādharmādhiṭṭhānaṃ. “Kenassu nappakāsati”ti iminā lokasseva appakāsanaṃ pucchati, na nānāsabhāvadhammassa. “Kissābhilepanaṃ brūsī”ti iminā lokasseva abhilepanaṃ pucchati, na nānāsabhāvadhammassa. “Kiṃ su tassa mahabbhaya”nti iminā tasseva lokassa mahabbhayaṃ pucchati, na nānāsabhāvadhammassa. Tasmā

“kenassu nivuto loko”tiādipaṇho ekādhiṭṭhānanānādhiṭṭhānesu ekādhiṭṭhāno,
dhammādhiṭṭhānasattādhiṭṭhānesu sattādhiṭṭhāno, adiṭṭhajotanādīsu
adiṭṭhajotanāpaṇhotiādinā yathāsambhavaṃ vicinitabboti adhippāyo.

“Paṇhassa yo loko ‘adhiṭṭhāno’ti gahito, so loko tividho”ti vattabbabhāvato “loko
tividho”tiādi vuttaṃ. Tattha tayo vidhā etassa lokassāti tividho. Kilissati rāgādivasena
kāmvāvacarasattoti kilesa, kilesa ca so loko cāti kilesaloko, kāmvāvacarasatto. So hi
rāgādikilesabahulatāya kilesalokoti. Bhavati jhānābhiññāhi buddhīhīti bhavo, bhavo
ca so loko cāti bhavaloko, rūpāvacarasatto. So hi jhānādibuddhīhi bhavatīti. Indriyena
samannāgatoti indriyo, indriyo ca so loko cāti indriyaloko, arūpāvacarasatto. So hi
āneñjasamādhibahulatāya visuddhindriyo hotīti lokasamaññā
pariyāpannadhammavasena pavattā, tasmā ariyā na gahitāti.

“Kenassu nivuto loko”tiādigāthāya pucchāvicayo hāro ācariyena vibhatto, amhehi ca
ñāto, “vissajjanāvicayo hāro kattha vissajjanāya vibhatto”ti pucchitabbattā “tattha
vissajjanā”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tassaṃ “kenassu nivuto loko”tiādipucchāyaṃ
-

“Avijjāya nivuto loko,
Vivicchā pamādā nappakāsati;
Jappābhilepanaṃ brūmi, dukkhamassa mahabbhaya”nti. -

Ayaṃ gāthā vissajjanāti datṭhabbā. Tattha avijjāya nivuto lokoti kālapakkhacatuḍḍasī,
ghanavanasaṇḍa, meghapaṭalacchādana, aḍḍharattīnaṃ vasena
caturaṅgasamannāgatena andhakārena rathaghaṭādi paṭicchādito viya
dhammasabhāvapaṭicchādanalakkhaṇāya avijjāya sattaloko nivuto paṭicchādito.
“Ajitā”ti ca ālapanāṃ katvā bhagavā āha. Vivicchāti vicikicchāya pamādahetu
yathāvuttaloko nappakāsati. Jappaṃ taṇhaṃ yathāvuttalokassa “abhilepana”nti
ahaṃ brūmīti bhagavā āha, dukkhaṃ jātīadivaṭṭadukkhaṃ assa yathāvuttalokassa
“mahabbhaya”nti ahaṃ brūmīti bhagavā ajitaṃ āhāti attho.

“Imāya vissajjanāya kathaṃ vicineyyā”ti pucchitabbattā “imāni cattāri padāni”tiādi
vuttaṃ. Tattha imāni cattāri padāni “kenassu nivuto loko”tiādipucchāgāthāyaṃ
vuttāni gāthāpadāni. Imehi catūhi padehīti “avijjāya nivuto loko”ti
vissajjanāgāthāyaṃ vuttehi gāthāpadehi vissajjitāni. Kathaṃ? Paṭhamāṃ padaṃ
paṭhamena padena, dutiyaṃ padaṃ dutiyena padena, tatiyaṃ padaṃ tatiyena
padena, catutthaṃ padaṃ catutthena padena vissajjitaṃ.

“Kenassu nivuto loko”ti paṭhamapaṇhe “avijjāya nivuto loko”ti paṭhamā vissajjanā
katā, na uppaṭipāṭiyā. Vijjāya paṭipakkhā avijjā, tasmā avijjāya ajānako loko
bhaveyya. Kathaṃ nivuto saddahitabboti āha “nīvaraṇehi nivuto loko”ti. Yadi evaṃ
“nīvaraṇena nivuto loko”ti vissajjanā kātabbāti codanaṃ manasi katvā vuttaṃ
“avijjānīvaraṇā hi sabbe sattā”ti. “Sabbasattānaṃ avijjānīvaraṇabhāvo kena
vacanena saddahitabbo”ti vattabbattā “yathāha bhagavā”tiādi vuttaṃ.

“Sabbasattānaṃ, bhikkhave, sabbapāṇānaṃ sabbabhūtānaṃ, pariyāyato ekameva
nīvaraṇaṃ vadāmi, yadidaṃ avijjā. Avijjānīvaraṇā hi sabbe sattā. Sabbasova
bhikkhave avijjāya nirodhā cāgā paṭinissaggā natthi sattānaṃ nīvaraṇanti vadāmī”ti
yaṃ vacanaṃ yathā yena pakārena bhagavā āha, tathā tena pakārena vuttena tena
vacanena tumhehi sabbasattānaṃ avijjānīvaraṇabhāvo saddahitabboti.

“Avijjāya nivuto loko”ti padena “kenassu nivuto loko”ti paṭhamasseva padassa vissajjanā na siyā, “kenassu nappakāsati”ti dutiyapadassāpi vissajjanā siyāti codanaṃ manasi katvā “tena cā”tiādi vuttaṃ. Tattha tena “avijjāya nivuto loko”ti padena “kenassu nivuto loko”ti paṭhamassa padassa vissajjanā yuttā yuttatarā hoti, yuttatarattā “kenassu nivuto loko”ti pañhe “avijjāya nivuto loko”ti vissajjanāti mayā vattabbāyevāti adhippāyo.

“Kenassu nappakāsati”ti imasmiṃ pañhe “vivicchā pamādā nappakāsati”ti ayaṃ vissajjanā kātābbā, vivicchāya pavattattā, pamādā ca loko nappakāsati attho. Avijjānīvaraṇāya nivuto loko nappakāsatiṃ vissajjanā kātābbā, “kathaṃ vivicchā pamādā loko nappakāsatiṃ vissajjanā katā”ti vattabbattā “yo puggalo”tiādi vuttaṃ. Tattha yo puthujjanabhūto puggalo avijjānīvaraṇehi nivuto, so puthujjanabhūto puggalo vivicchāya vivicchatī. “Yāya vivicchāya vivicchatī, sā vivicchā katamā nāmā”ti pucchitabbattā “vivicchā nāma vuccati vicikicchā”ti vuttaṃ. “Tāya kasmā nappakāsati”ti vattabbattā “so vicikicchanto”tiādi vuttaṃ. Tāya vicikicchanto so puthujjanabhūto puggalo saddahitabbesu nābhisaddahati; saddahitabbesu na abhisaddahanto akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya ārabhitabbaṃ vīriyaṃ nārabhati; anārabhanto so puggalo idha loke pamādamanuyutto viharatīti, pamādena viharanto pamatto puggalo sukke dhamme na uppādiyati; anuppādayantassa tassa puggalassa te sukkā dhammā anuppādiyamānā hutvā nappakāsanti pakāsanavasena na pavattanti; tasmā “vivicchā pamādā loko nappakāsati”ti vissajjanā kātābbāti adhippāyo.

“Tādisassa sukkadhammānaṃ appakāsanabhāvo amhehi kena vacanena saddahitabbo”ti vattabbabhāvato “yathāha bhagavā”tiādi vuttaṃ. Tattha -

“Dūre santo pakāsanti, himavantova pabbato;
Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā;
Te guṇehi pakāsanti, kittiyā ca yasena cā”ti. -

Yaṃ gāthāpāṭhaṃ bhagavā yathā yena appakāsanākārena āha, tathā tena appakāsanākārena vuttena tena gāthāpāṭhena tādisassa puggalassa sukkadhammānaṃ appakāsanabhāvo tumhehi saddahitabboyeva, tasmā “vivicchā pamādā loko nappakāsati”ti vissajjanā kātābbāvāti adhippāyo.

Gāthāttho pana - himavanto pabbato dūre t̥hito dūre t̥hitānampi sacakkhukānaṃ puggalānaṃ pakāsati iva, evaṃ santo sappurisā dūre t̥hitānampi guṇavasena pavattāya kittiyā ca guṇavasena pavattehi yasaparibhogaparivārehi ca dūre t̥hitānaṃ paṇḍitānaṃ pakāsanti, rattikāle khittā sarā usū na dissanti yathā, ettha sattaloke vivicchāpamādānaṃ vasena viharanto asanto na dissanti. Ye santo pakāsanti, te santo guṇehi pakāsantiṃ dassetuṃ “te guṇehi pakāsanti”ti vuttaṃ. Guṇā nāma abbhantare jātā, “kathaṃ guṇehi pakāsanti”ti vattabbattā “kittiyā ca yasena cā”ti vuttaṃ. Guṇānubhāvena pavattāya kittiyā ca guṇānubhāvena pavattena yasena ca pakāsantā puggalā guṇehi pakāsantiṃ vattabbāvāti.

Yadi vivicchāpamādānaṃ vasena nappakāsati, evaṃ satī loko nivuto hoti, tasmā paṭhamassa padassāpi vissajjanā kātābbāti codanaṃ manasi katvā “tena cā”tiādi vuttaṃ. Tattha tenāti “vivicchā pamādā nappakāsati”ti padena “kenassu

nappakāsati”ti dutiyassa padassa vissajjanā yuttā yuttatarāti attho. Padenāti ca padatthaṭṭhena vissajjanāti attho. Padassāti padatthassa pucchitabbassāti attho datṭhabbo. Esa nayo heṭṭhā, upari ca.

“Kissābhilepanaṃ brūsī”ti pañhe “jappābhilepanaṃ brūmī”ti vissajjanā tassā ajitena datṭhabbā. “Katamā jappā nāmā”ti pucchitabbattā “jappā nāma vuccati taṇhā”ti vuttaṃ. Sā taṇhā lokaṃ abhilimpatīti kathaṃ viññāyatīti yojanā. Tena vuttaṃ “yathāha bhagavā”tiādi. Tattha yathā yena taṇhāya abhilepanabhāvena -

“Ratto atthaṃ na jānāti, ratto dhammaṃ na passati;
Andhaṃ tamaṃ tadā hoti, yaṃ rāgo sahate nara”nti. -

Yaṃ gāthaṃ bhagavā āha, tathā tena abhilepanabhāvena vuttāya tāya gāthāya sā taṇhā lokaṃ abhilimpatīti viññāyatīti adhippāyo.

Gāthāyaṃ pana - rajjati sattoti ratto, rāgasamaṅgīsatto. Kāraṇaṃ paṭicca asati pavattati phalanti atthaṃ, phalaṃ. Kāraṇaṃ phalaṃ dhāreti, taṃ kāraṇaṃ dhammaṃ nāma. Andhakāraṃ andhaṃ. Yanti yamhi kāle. Yanti hi bhummatthe paccattavacanaṃ. Yamhi kāle rāgo naraṃ rāgasamaṅgiṃ sahate abhibhavati, tadā kāle andhaṃ andhakāraṃ tamaṃ hotīti yojanā. Rāgo naraṃ yaṃ yasmā sahate, tasmā andhaṃ tamaṃ tadā hotīti vā, rāgo yaṃ naraṃ sahate, tassa narassa andhaṃ tamaṃ tadā hotīti vā, rāgo naraṃ yaṃ sahate abhibhūyate yaṃ sahanaṃ abhibhavanaṃ nipphādeti, taṃ sahanaṃ abhibhavanaṃ andhaṃ andhakāraṃ tamaṃ hotīti vā yojanā.

“Yadi ratto atthādikaṃ na jānāti, evaṃ sati kathaṃ jappābhilepanaṃ bhavati”ti vattabbattā “sāyaṃ taṇhā”tiādi vuttaṃ. Tattha ārammaṇesu āsattibahulassa āsaṅgabahulassa taṇhāsamaṅgissa puggalassa sā ayaṃ taṇhā evaṃ bahuāsaṅgavasena abhijappā pariyuṭṭhānaṭṭhāyinī hoti. Iti karitvā iminā kāraṇena tattha taṇhāya sattaloko kenaci silesena abhilitto makkhito viya jappābhilepena abhilitto nāma bhavatīti yojanā. “Jappābhilepanaṃ appakāsanassapi kāraṇaṃ bhavati, tasmā ‘kenassu nappakāsati’ti dutiyapadatthassapi vissajjanā siyā”ti vattabbattā “tena cā”tiādi vuttaṃ.

“Tassa lokassa mahabbhayaṃ ki”nti imasmiṃ catutthapañhe “assa lokassa dukkhaṃ mahabbhayaṃ bhaveti”ti ayaṃ vissajjanā tassā ajitena datṭhabbā. Bhāyati loko etasmāti bhayaṃ, mahantaṃ bhayaṃ mahabbhayaṃ. “Katavidhaṃ dukkha”nti pucchitabbattā “duvidhaṃ dukkha”ntiādi vuttaṃ. Dve vidhā assa dukkhassāti duvidhaṃ. “Katamaṃ duvidhaṃ dukkha”nti pucchitabbattā “kāyikañca cetasikañca”ti vuttaṃ. “Katamaṃ kāyikaṃ, katamaṃ cetasika”nti pucchitabbattā “yaṃ kāyikaṃ, idaṃ dukkhaṃ yaṃ cetasikaṃ, idaṃ domanassa”nti vuttaṃ.

Rogādisatthādianitṭharūpaṃ sattalokassa mahabbhayaṃ bhavēyya, “kathaṃ dukkhaṃ mahabbhayaṃ bhaveti saddahetabba”nti vattabbabhāvato “sabbe sattā hī”tiādi vuttaṃ. Tattha sabbe sattā yathāvuttassa dukkhassa ubbijjanti, dukkhena samasamaṃ aññaṃ bhayaṃ sattānaṃ natthi, dukkhato uttaritaraṃ vā pana bhayaṃ kuto atthi. Hi yasmā natthi, tasmā dukkhato aññaṃ bhayassa abhāvato “dukkhaṃ lokassa mahabbhaya”nti vacanaṃ saddahitabbanti adhippāyo.

“Sabbe sattā”tiādivacanena rogādisatthādianitṭharūpaṃ dukkhamūlamevāti dasseti.
“Kāyikacetasikavasena duvidhaṃ dukkhaṃ dukkhavedanāyeva, evaṃ sati
saṅkhāradukkhavipariṇāmadukkhānaṃ mahabbhayaabhāvo na āpajjeyyā”ti
vattabbabhāvato “tisso dukkhatā”tiādi vuttaṃ.

“Tisso dukkhatā sabbesaṃ sattānaṃ sabbakālesu uppajjanti, kadāci kassaci na
uppajjanti”ti pucchitabbattā “tattha loko”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tāsū tīsu
dukkhatāsu. Lokoti bhogasampanno ceva appābādho ca sattaloko. Odhaso odhiso
kadāci karahaci attūpakkamamūlāya dukkhadukkhātāya muccati, kadāci
parūpakkamamūlāya dukkhadukkhātāya muccati, tathā odhaso odhiso kadāci
karahaci dīghāyuko loko vipariṇāmadukkhātāya muccati, “kena hetunā muccatī”ti
pucchitabbattā pucchaṃ ṭhapetvā hetuṃ dassetuṃ “taṃ kissa hetū”tiādi vuttaṃ.
Sattaloke appekacce appābādhā honti, te bhogasampannattā ceva appābādhattā ca
dukkhadukkhātāya muccanti, visesato rūpāvacarasattā muccanti. Appekacce
dīghāyukāpi honti, te dīghāyukattā vipariṇāmadukkhātāya muccanti; visesato
arūpāvacarasattā muccanti arūpāvacarasattānaṃ upekkhāsamāpattibahulattā.

Tesaṃ tāhi dukkhatāhi muccanaṃ anekantikaṃ hoti, tasmā tāhi anatikkantattā
anekantikaṃ muccanaṃ tumhehi vuttaṃ, amhehi ca ñātaṃ, “katamaṃ
ekantikamuccana”nti pucchitabbattā “saṅkhāradukkhātāya panā”tiādi vuttaṃ.
Tattha saṅkhāradukkhātāyāti dukkhavedanāpi saṅkhatattā saṅkhārapariyāpannā,
tādisāya saṅkhāradukkhātāyāti attho gahetabbo. Lokoti arahā. Upādiyati
vipākakkhandhacatukkakaṭattārūpasāṅkhātāṃ khandhapañcakanti upādi, upādiyeva
sesaṃ upādisesaṃ, khandhapañcakaṃ, taṃ natthi etissā nibbānadhātuyāti
anupādisesā. Anupādisesāya nibbānadhātuyā anupādisesanibbānadhātu hutvā
muccati, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. Nibbānadhātūti ca
khandhapañcakassa nibbāyanamattaṃ adhippettaṃ, na asaṅkhatadhātu. Tasmāti
saṅkhāradukkhātāya sakalalokabyāpakabhāvena sabbalokasaṅgāhakattā
vuttappakārasaṅkhāradukkhātāya sabbalokassa dukkhaṃ hoti, iti katvā
saṅkhāradukkhātāya sabbalokassa dukkhabhāvato “dukkhamassa mahabbhaya”nti
bhagavatā vuttaṃ.

“Vedanāpaccayā taṇhā”ti vacanato “dukkhamassa mahabbhaya”nti padena
“kissābhilepanaṃ brūsi”ti tatiyapadassāpi vissajjanā siyāti āsaṅkabhāvato “tena ca
catutthassa padassa vissajjanā yuttā”ti vuttaṃ. “Kena yathākkamaṃ
pucchāvissajjanānaṃ yuttatarabhāvo jānitabbo”ti vattabbattā “tenāha bhagavā”tiādi
vuttaṃ. Tena yathākkamaṃ pucchāvissajjanānaṃ yuttatarattā yuttatarajānanako
bhagavā “avijjāya nivuto loko”tiādimāha, tasmā yuttatarabhāvo tumhehi jānitabboti.

Ettha ca lokassa nīvaraṇādīni ajānantena ca titthiyavādesu samayantaresu
paricayena ca tesu samayantaresu ceva nīvaraṇādīsu ca saṃsayapakkhandena
ekaṃseneva sattādhiṭṭhānena pucchitabbattā, ekaṃseneva sattādhiṭṭhānena
byākātabbattā ca sattādhiṭṭhānā pucchā katāti veditabbā. Sā cāyaṃ pucchā
ajānantassa jānanatthāya, jātasamsayassa ca saṃsayavinodanattāya
vissajjetabbassa nīvaraṇādivisayassa catubbidhattā catubbidhā. Nīvaraṇādīnaṃ pana
visayānaṃ loko ca ādhārabhāvena gāthāyaṃ vuttoti “eko pañho dassito”ti
ayamettha pucchāvicayo, vissajjanāvicayo pana “adiṭṭhajotanā vissajjanā,
vimaticchedanā vissajjanā”tiādinā pucchāvicaye vuttanayānusārena veditabbo.

Ekādhāre pucchāvissajjane vicayo ācariyehi vibhatto, amhehi ca ñāto, “anekādhāre pucchāvissajjane yo vicayo vibhajanāraho, so vicayo katham amhehi viññāyati, amhākaṃ viññāpanatthāya tasmim vicayaṃ vibhajathā”ti vattabbabhāvato anekādhāraṃ puccham tāva nīharitvā dassetuṃ -

“Savanti sabbadhi sotā,
Sotānaṃ kiṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhi, kena sotā pidhīyare”ti. -

Gāthamāha. Gāthāttho tāva daṭṭhabbo. Savantīti sandanti, pavattantīti attho. Sabbadhīti taṇhādīnaṃ ārammaṇabhūtesu sabbesu rūpādīsu āyatanesu. Sotāti taṇhābhijjhābyāpādādayo sotā. Iccāyasmāti iti evaṃ āyasmā ajito āha. Sotānanti taṇhābhijjhābyāpādādīnaṃ sotānaṃ. Kiṃ nivāraṇanti kiṃ katamaṃ dhammajātaṃ āvaraṇaṃ bhava, kā katamā dhammajāti rakkhā bhava. Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhīti sotānaṃ taṇhābhijjhābyāpādādīnaṃ saṃvaraṇaṃ āvaraṇaṃ idaṃ dhammajātaṃ bhaveti sabbasattahitattham amhākaṃ tvaṃ kathehi. Kena sotā pidhīyareti kena pahāyakadhammena taṇhābhijjhābyāpādādayo sotā paṇḍitehi pidhīyareti pucchatīti pucchitāni.

“Pucchāvasena kathitāya ‘savanti...pe... pidhīyare’ti imāya gāthāya kittakāni padāni pucchitāni, kittakā pañhā”ti pucchitabbattā “imāni cattāri padāni pucchitāni, te dve pañhā”ti vuttaṃ. “Pucchāvasena pavattāya imissā gāthāya yadi cattāri padāni siyuṃ, evaṃ santesu pañhāpi catubbidhā siyuṃ, kasmā ‘dve’ti vuttā”ti vattabbattā “kasmā? Ime hi bahvādhivacanena pucchitā”ti vuttaṃ. Ime etāya gāthāya gahitā atthā bahvādhivacanena pucchitā. Idaṃ vuttaṃ hoti - “savanti...pe... pidhīyareti bahūni vacanāni adhikicca pavattā saṃvarasaṅkhātā sati ceva pidahanahetubhūtā paññā cāti ime dve atthāva pucchitā, tasmā atthavasena dve pañhā vuttā vā”ti. “Pucchāya duvidhatthavisayatā katham vuttā”ti vattabbattā pucchāya duvidhatthavisayatam vivarituṃ “evaṃ samāpannassā”tiādi vuttaṃ. Tattha evaṃ samāpannassāti imāhi duggatihetubhūtāhi ñātibyasanādisaṅkhātāhi āpadāhi vā, pāṇavadhādīhi āpadāhi vā, samaṃ saha, sabbathā vā ayaṃ sattaloko āpanno ajjhotthaṭṭho, evaṃ ajjhotthaṭṭassa vā samāpannassa. Evaṃ saṃkiliṭṭhassāti ñātibyasanādayo vā pāṇavadhādīni āgamma pavattehi dasahi kilesavatthūhi ca ayaṃ sattaloko saṃkiliṭṭho, evaṃ saṃkiliṭṭhassa ca lokassāti samāpannassa ajjhotthaṭṭassa lokassa vodānaṃ vuṭṭhānaṃ kiṃ katamaṃ dhammajātaṃ bhava. Iti evañhi saccaṃ ajitasutte āhāti vitthārattho, pucchāya duvidhatthavisayatā ñātabbāti adhippāyo.

“Kiṃ nu sotā sabbassa lokassa sabbadhi savanti, udāhu, ekaccassevā”ti pucchitabbattā “savanti sabbadhi sotāti, asamāhitassa savanti abhijjhābyāpādappamādadabulassā”ti vuttaṃ. Tattha abhijjhābyāpādappamādadabulattā rūpādīsu nānārammaṇesu vikkhittacittasseva sotā savanti pavattanti, na samāhitassa abhijjhābyāpādappamādavirahitassāti adhippāyo daṭṭhabbo. “Katamā abhijjhā, katamo byāpādo, katamo pamādo”ti vattabbattā “tattha yā abhijjhā”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu abhijjhābyāpādappamādesu. Yā abhijjhā, ayaṃ lobho, na abhijjhāyanamattaṃ. Lobho ca akusalamūlaṃ, na lubbhanamattaṃ. Yo byāpādo, ayaṃ doso, na byāpajjanamattaṃ. Doso ca akusalamūlaṃ, na dūsanamattaṃ. Yo pamādo, ayaṃ moho, na sativippavāsamattaṃ. Moho ca akusalamūlaṃ, na mūhanamattaṃ. Evaṃ

iminā vuttappakārena abhijjhādīnaṃ akusalamūlattā yassa abhijjhābyāpādappamādabahulassa asamāhitassa chasu rūpādīsu āyatanesu taṇhā savanti.

“Katividhā sā taṇhā”ti vattabbattā “rūpataṇhā...pe... dhammataṇhā”ti vuttaṃ. “Channaṃ rūpataṇhādīnaṃ chasu rūpādīāyatanesu savanaṃ kena ca vacanena amhehi saddahitabba”nti vattabbattā “yathāha bhagavā”tiādi vuttaṃ. “Savatīti ca kho, bhikkhave...pe... paṭihaññatī”ti yaṃ vacanaṃ bhagavā yathā yena pakārena āha, tathā tena pakārena vuttanayena vacanena tumhehi saddahitabbanti adhippāyo. Ettha ca cakkhādīnaṃ rūpataṇhādīnaṃ channaṃ sotānaṃ dvārabhāvena pavattattā cakkhādayo nissitūpacārasena sayāṃ savanto viya bhagavatā vuttā. Itīti evaṃ vuttappakārena sabbā sabbasmā cakkhādidvārato ca savati pavattati. Sabbathā sabbappakārena taṇhāyanamicchābhinivesanaunnamanādippakārena savati pavattatīti attho. “Kasmā sabbasmā cakkhādidvārato ca savati pavattati, sabbappakārena taṇhāyanamicchābhinivesanaunnamanādippakārena savanabhāvo vijānitabbo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tattha tenāti asamāhitassa abhijjhābyāpādādīnaṃ cakkhādidvārato ca taṇhāyanamicchābhinivesanaunnamanākārena taṇhādivasena pavattanato pavattajānanako bhagavā “savanti sabbadhi sotā”ti āha.

“Sotānaṃ ‘kiṃ nivāraṇa’nti iminā kiṃ pucchati? Sotānaṃ anusayappahānaṃ pucchati kiṃ? Udāhu vītikkamappahānaṃ pucchati”ti vattabbattā “sotānaṃ kiṃ nivāraṇanti pariyuṭṭhānavighātaṃ pucchati”ti vuttaṃ. “Idaṃ pariyuṭṭhānavighātaṃ vodānaṃ, udāhu vuṭṭhānaṃ ki”nti vattabbattā “idaṃ vodāna”nti vuttaṃ. “Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhi, ‘kena sotā pidhīyare’ti iminā kiṃ pucchati? Sotānaṃ pariyuṭṭhānaṃ pucchati kiṃ? Udāhu vītikkamanaṃ, samugghātaṃ vā pucchati ki”nti vattabbattā sotānaṃ...pe... pidhīyareti anusayasamugghātaṃ pucchati”ti vuttaṃ. “Idaṃ anusayasamugghātaṃ vodānaṃ kiṃ, udāhu vuṭṭhānaṃ ki”nti vattabbattā “idaṃ vuṭṭhāna”nti vuttaṃ.

“Savanti sabbadhi sotā”tiādi pucchāvicayo ācariyena vutto, amhehi ca ñāto; tāya pucchāya “katamo vissajjanavicayo”ti vattabbattā “tattha vissajjanā”tiādi vuttaṃ. Tattha pucchāyaṃ -

“Yāni sotāni lokasmiṃ,
Sati tesāṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare”ti. -

Gāthā vissajjanāti daṭṭhabbā. Tassaṃ gāthāyaṃ ajita lokasmiṃ yāni sotāni savanti, tesāṃ sotānaṃ yaṃ nivāraṇaṃ, sā sati hoti; taṃ satim sotānaṃ saṃvaranti ahaṃ brūmi; ete sotā paññāya pidhīyareti yojanā kātabbā. Tattha satīti vipassanāpaññāya sampayuttā sati. Paññāyāti maggapaññāya. Pidhīyareti uppajjitum appadānavasena pidhīyanti pacchijjanti.

“Sati tesāṃ nivāraṇaṃ sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi”ti bhagavā āha - “yāya kāyaci satiyā sotānaṃ saṃvaraṇakiccaṃ siddhaṃ kiṃ, viṣiṭṭhāya satiyā sotānaṃ saṃvaraṇakiccaṃ siddhaṃ kiṃ, katamāya satiyā sotānaṃ saṃvaraṇakiccaṃ siddha”nti pucchitabbattā “kāyagatāya satiyā”tiādi vuttaṃ. Tattha kāyagatāya satiyāti rūpakāye gataṃ kesādikāṃ aniccādito vipassitvā pavattāya vipassanāññāsasampayuttāya satiyā. Bhāvitāyāti kāyagataṃ aniccato dukkhato

anattato nibbindanato virajjanato nirodhanato paṭinissajjanato anupassanāvasena bhāvitāya. Evañhi aniccato anupassanto nīccasaññaṃ pajahati; dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati; anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati; nibbindanto nandim pajahati; virajjanto rāgaṃ pajahati; nirodhento samudayaṃ pajahati; paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti. Bahulīkatāyāti yathāvuttappakārena divasampi māsampi saṃvaccharampi sattasaṃvaccharampi bahulīkatāya. Cakkhūnti abhijjhāpavattidvārabhāvena tṭhitaṃ cakkhum, niggahitāgamaṃ daṭṭhabbam. Nāviñchatīti cakkhudvāre pavattaṃ abhijjhādisahitaṃ cittasantānaṃ, taṃsamaṅgīpuggalaṃ vā nākaḍḍhati, manāpikesu rūpesu nāviñchatīti yojanā. Amanāpikesu rūpesu na paṭihaññati. Kāyagatāya satiyā bhāvitāya bahulīkatāya sotaṃ nāviñchati. Manāpikesu saddesu...pe... amanāpikesu saddesu na paṭihaññatīti yojanā yathāsambhavato kātabbā.

“Kena kāraṇena nāviñchati paṭihaññatī”ti pucchati, indriyānaṃ saṃvutanivāritattā nāviñchati na paṭihaññatīti vissajjeti. “Kenārakkhena te saṃvutanivāritā”ti pucchati, satiārakkhena te saṃvutanivāritāti vissajjeti. “Satiārakkhena saṃvutanivāritabhāvo kena amhehi saddahitabbo”ti vattabbattā tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tattha tenāti tasmā satiārakkhena saṃvutanivāritattā saṃvutanivāritajānanako bhagavā “sati tesam nivāraṇa”nti yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena tumhehi satiārakkhena saṃvutanivāritabhāvo saddahitabboti pubbabhāge paññā satyānugāti kiccamevettha adhikanti daṭṭhabbam.

“Sati tesam nivāraṇa”nti vissajjanassa vitthārattho ācariyena vutto, amhehi ca ñāto, “paññāyete pidhīyare”ti vissajjanassa vitthārattho “kathaṃ amhehi jānitabbo”ti vattabbattā “paññāyete pidhīyare”ti vissajjanassa vitthārattham dassento “paññāya anusayā pahīyanti”tiādimāha. Tattha paññāyāti maggapaññāya. Anusayāti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjanārahā kāmarāgānusayādayo. Pahīyanti samucchedavasena anusayesu paññāya pahīnesu pariyuṭṭhānāpi atthato pahīyanti. Kissa pahīnattā “pahīyanti”ti vuccati? Anusayassa pahīnattā pariyuṭṭhānā pahīyantīti vissajjeti.

“Taṃ anusayappahānena pariyuṭṭhānappahānaṃ kiṃ viya bhavatī”ti pucchitabbattā “taṃ yathā khandhavantassā”tiādi vuttaṃ. Tattha khandhavantassa rukkhassa kudālādīnā bhūmiṃ khaṇitvā anavasesamūluddharaṇe kate tassa rukkhassa pupphaphalapallavaṅkurasantatipi kudālādīnā samucchinnāva bhavati yathā, evaṃ arahattamaggañāṇena anusayesu pahīnesu anusayānaṃ pariyuṭṭhānasantati samucchinnā pidahitā paṭicchannā bhavati. Kena samucchinnā bhavati? Paññāya maggapaññāya samucchinnā bhavatīti atthayojanā daṭṭhabbā. “Paññāya paricchinnabhāvo kathaṃ saddahitabbo”ti vattabbattā “tenā”tiādi vuttaṃ. “Paññāyete pidhīyare”ti vacanato anusayānaṃ pariyuṭṭhānasantatiyā paññāya paricchinnabhāvo paṇḍitehi saddahitabboti adhippāyo.

Imesu pañhāvissajjanesu sotānaṃ saṃvaram, pidhānañca ajānantena vā saṃsayitena vā saṃvarapidhānānaṃ pucchitabbattā dhammādhīṭṭhānā pucchāti pucchāvicayo ceva satipaññānaṃ vissajjetabbattā dhammādhīṭṭhānaṃ vissajjananti vissajjanavicayo ca veditabbo. Etesu ca “kenassu nivuto loko”tiādikopi pañho nīvaraṇavicikicchāpamādaḍḍhānaṃ vasena catubbidhopi lokādhīṭṭhānavasena eko pañhoti vutto, evaṃ sati “savanti sabbadhi sotā”tiādikopi pañho saṃvarapidhānānaṃ vasena duvidhopi ekatthavasena gahetvā ekādhīṭṭhānavasena “eko pañho”ti vattabbo, sotānaṃ bahubhāvato vā “bahupañho”ti vattabbo; tathā pana avatvā sote anāmasitvā saṃvarapidhānānaṃ vasena “savanti sabbadhi

sotā”tiādimhi “dve pañhā”ti vuttā. Tadanusārena “kenassu nivuto loko”tiādimhipi lokaṃ anāmasitvā nīvaraṇādīnaṃ catunnaṃ vasena “cattāro pañhā”tipi vattabbāti ayaṃ nayo dassitoti nayadassanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Desanākāle vuttadhammassa anusandhimaggahetvā attanā racitanīyāmeneva pucchitapañhassa ceva pañhaṃ aṭṭhapetvā, paṭiññañca akatvā vissajjanassa ca vicayahāro ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “desanākāle vuttadhammassa anusandhiṃ gahetvā pucchitapañhassa ceva taṃ pañhaṃ ṭhapetvā, paṭiññañca katvā vissajjanassa ca yo vicayo hāro vibhatto, so vicayahāro kathaṃ amhehi viññāyati, amhākaṃ viññāpanatthāya tasmīṃ vicayaṃ vibhajethā”ti vattabbabhāvato tesu vicetabbākāraṃ dassento “yāni sotānī”tiādigāthāya vicayākāradassanānantaraṃ “paññā ceva sati cā”tiādimāha.

Tattha gāthāttho tāva viññātabbo - yāya paññāya anusayappahānena sotanirujjhaṇaṃ vuttaṃ, yāya satiyā ca pariyutṭhānappahānena sotanirujjhaṇaṃ vuttaṃ, sāyaṃ paññā ceva sāyaṃ sati ca tāhi paññāsatihi asesam saḥuppannaṃ nāmañceva rūpañca, etaṃ sabbaṃ kattha nirujjhamāne asesam uparujjhatīti mārisa me mayā puṭṭho tvaṃ bhagavā mayhaṃ etaṃ nirujjhaṇaṃ pabrūhi, iti āyasmā ajito bhagavantaṃ pucchati.

Ajita tvaṃ yametaṃ pañhaṃ pucchitaṃ nirujjhaṇaṃ maṃ apucchi, ahaṃ te tava taṃ nirujjhaṇaṃ vadāmi. Yattha viññāṇanīrodhe paññāsatisahitaṃ nāmañca rūpañca viññāṇassa nirodhena saha ekato asesam uparujjhati, ettha viññāṇanīrodhe etaṃ sabbaṃ viññāṇanīrodhena ekato ekakkhaṇe apubbaṃ acarimaṃ uparujjhati, etaṃ viññāṇanīrodhaṃ tassa nāmarūpassa nirodho nātivattati, taṃ taṃ nāmarūpanīrodhaṃ so so viññāṇanīrodho nātivattatīti.

“Tasmīṃ pañhe ayaṃ ajito kiṃ pucchati? Uparujjhanameva pucchati, udāhu aññaṃ pucchatī”ti vattabbato “ayaṃ pañhe anusandhiṃ pucchatī”tiādi vuttaṃ. Tattha ayanti yo āyasmā ajito pañhaṃ apucchīti ayaṃ ajito. Pañheti “paññā ceva sati cā”tiādipañhe. Yadi anusandhiṃ pucchati, evaṃ sati “katthetaṃ uparujjhatī”ti pucchanaṃ ayuttaṃ bhaveyyāti? Na, anusandhīyati etena upanirujjhanenāti anusandhīti atthasambhavato. Tena vuttaṃ “anusandhiṃ pucchanto kiṃ...pe... nibbānadhātu”nti. Anusandhipucchanena anupādisesanibbānadhātuyāpi pucchanato “katthetaṃ uparujjhatī”ti pucchanaṃ yuttameva.

“Yā anupādisesanibbānadhātu pucchitā, taṃ katamāya paṭipadāya adhigacchatī”ti pucchitabbattā catusaccakammaṭṭhānabhāvanāsaṅkhātāṃ paṭipadaṃ visayena saha dassetuṃ “tīṇi saccānī”tiādi vuttaṃ. Tattha saṅkhatānīti kammātipaccayehi samecca sambhūya dukkhādīni karīyantīti saṅkhatāni. Nirodhadhammānīti nirujjhaṇaṃ nirodho, dhammopi nirodhadhammova, tasmā nirodho dhammo sabhāvo yesaṃ dukkhādīnanti nirodhadhammānīti atthova gahetabbo. Tāni tīṇi saccāni sarūpato dassetuṃ “dukkhaṃ samudayo maggo”ti vuttaṃ. Tīṇi dukkhasamudayamaggasaccāni saṅkhatānīti vuttāni, “kiṃ nirodhasacca”nti pucchitabbattā “nirodho asaṅkhato”ti vuttaṃ. Idha “nirodhadhammo”tipi vattabbam. Kammātipaccayehi asaṅkhatattā asaṅkhato. Uppādanīrodhābhāvato anirodhadhammo. “Pahāyakapahātābbesu saccesu katamena pahāyakena katamo pahātabbo, katamāya bhūmiyā pahīno”ti pucchitabbattā “tattha samudayo dvīsu

bhūmīsū”tiādi vuttaṃ. Tattha dvīsu bhūmīsūti dassanabhāvanābhūmīsū.
Kāmacchandoti kāmabhavarāgo. Rūparāgoti rūpabhavarāgo. Arūparāgoti
arūpabhavarāgo. Saṃyojanabhedato dasa saṃyojanāni pahīyantīti yojanā.

12. Pahātabbasaṃyojanāni dassanabhūmibhāvanābhūmibhedena vibhattāni,
amhehipi ñātāni, “indriyabhedato kathaṃ vibhattāni”ti vattabbabhāvato “tattha
tīṇi”tiādi vuttaṃ. Atha vā “pahātabbasaṃyojanesu katamāni saṃyojanāni katamaṃ
indriyaṃ attano pahāyakaṃ katvā nirujjhantī”ti pucchitabbattā “tattha tīṇi”tiādi
vuttaṃ. Adhiṭṭhāya attano pahāyakaṃ katvā nirujjhanti anuppādasena.
“Anaññātaññassāmītindriyañca aññindriyañca saṃyojanānaṃ nirujjhanahetu hotu,
aññātāvindriyaṃ kissa hetū”ti pucchitabbattā “yaṃ panā”tiādi vuttaṃ. Tattha yaṃ
yena aññātāvindriyena arahā “me jāti khīṇā”ti evaṃ jānāti, idaṃ jānanahetu
aññātāvindriyaṃ khaye jātikkhaye arahattaphale pavattaṃ ñāṇaṃ. Yaṃ yena
aññātāvindriyena arahā “itthattāya aparaṃ na bhavissāmī”ti pajānāti, idaṃ
pajānanahetu aññātāvindriyaṃ. Anuppāde pana anuppajjane arahattaphale pavattaṃ
ñāṇaṃ aññātāvindriyaṃ jānanahetu hotīti vuttaṃ hoti. Indriyañāṇāni pahāyakāni
katvā saṃyojanāni nirujjhanti, “tāni ñāṇāni kadā nirujjhantī”ti vattabbabhāvato
“tattha yañcā”tiādi vuttaṃ.

“Anaññātaññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ pāpuṇantassa nirujjhatu, aññindriyaṃ
arahattaṃ pāpuṇantassa nirujjhatu, aññātāvindriyaṃ kadā nirujjhantī”ti
pucchitabbattā “tattha yañca khaye”tiādi vuttaṃ. Tattha dveti kiccabhedena dve,
sabhāvato pana ekāva.

“Pajānanakiccampi ekameva, kathaṃ dve siyū”nti vattabbattā “apicā”tiādi vuttaṃ.
Ārammaṇapaññābhedena dve nāmāni labbhantīti vuttaṃ hoti. Sāti yā paññā
pubbagāthāyaṃ sotapidhānakiccena vuttā, sā paññā pakārehi jānanasabhāvena
paññā nāma. Yathādiṭṭhaṃ ārammaṇaṃ apilāpanaṭṭhena ogāhanaṭṭhena sati nāma.

13. “Paññā ceva sati cā”ti padassa attho ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto,
“nāmarūpañcā”ti padassa attho kathaṃ amhehi ñātabbo”ti vattabbattā nāmarūpaṃ
vibhajanto “tattha ye pañcupādānakkhandhā”tiādimāha. Tattha tatthāti
kammavipākavaṭṭabhede bhavattaye. Tatthāti
pañcupādānakkhandhasaṅkhātānāmarūpasamudāye. Pañcindriyānīti
cakkhādipañcindriyāni. Viññāṇasampayuttanti sampayuttapaccayattaṃ sandhāya na
vuttaṃ, pacurajanassa pana avibhajitvā gahaṇīyasabhāvamattaṃ sandhāya vuttaṃ.
Vibhāgaṃ jānantehi pana “nāmaṃ viññāṇasampayuttaṃ, rūpaṃ pana na
viññāṇasampayuttaṃ, sahaajāta”nti vibhajitvā gahetabbaṃ. Tassāti
paññāsatisahitassa nāmarūpassa. Nirodhanti anupādisesanibbānadhātuṃ.

Bhagavantaṃ pucchanto āyasmā ajito “paññā ceva...pe... katthetaṃ uparujjhantī”ti
evaṃ pārāyane āha. “Paññā cevātiādigāthāya yā anupādisesanibbānadhātu pucchitā,
sā anupādisesanibbānadhātu katamena adhigamena pattaṃbā”ti pucchitabbattā
caturiddhipādānamukhena ariyamaggādhigamamukhena pattaṃbā,
caturiddhipādābhāvanāya ca cattārindriyāni mūlabhūtāni, tasmā mūlabhūtāni tāni
cattārindriyāni niddhāretvā dassento “tattha sati ca paññā cā”tiādimāha.
Kusalākusalahammagatiyo samanvesamānāya satiyā sijjhamānāya ekantena
samādhi nippahādetabbo, satiggahaṇena ca pariyuṭṭhānappahānaṃ gāthāyaṃ
adhippettaṃ, pariyuṭṭhānappahānena ca samādhikiccaṃ pākaṇanti āha “sati dve

indriyāni satindriyañca samādhindriyañcā''ti. Paññāya anusayasamugghātaṃ catubbidhasammappadhānasaṅkhātēna vīriyena sijjhati, na vinā tenāti vuttaṃ ''paññā dve indriyāni paññindriyañca vīriyindriyañcā''ti.

Imesu yathāvuttesu catūsu indriyesu pubbabhāge vā maggakkhaṇe vā sijjhantesu taṃsāmpayuttā yā saddahanā okappanā siddhā, idaṃ saddahanaokappanasaṅkhātē dhammajātaṃ saddhindriyaṃ siddhaṃ, ''tesu mūlabhūtesu indriyesu siddhesu katamena indriyena katamo dhammo siddho''ti pucchitabbattā iminā ayaṃ siddhoti dassento ''tattha yā saddhādhīpateyyā''tiādimāha. Tattha tatthāti satyādīsu. Saddhādhīpateyyāti paccayabhūtāya saddhāya siddho chando adhipatīti saddhādhīpati, saddhādhīpatinā pavattetabbā cittekaggatāti saddhādhīpateyyā. Chandasamādhīti chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhī vā chandādhīpatinā sampayutto pubbabhāge pavatto samādhī vā chandasamādhī, pahānaṃ pahānāhetu hotīti yojanā kātābbā. Pahānanti ca pajahati vikkhambhitakilese etena chandasamādhināti pahānanti karaṇasādhanaṃ gahetabbo. Paṭisaṅkhānābalenāti parikkāmaṃbalena. Bhāvanābalenāti mahaggatabhāvanābalena.

''So chandasamādhī sayāṃ kevalova pahāna''nti vattabbattā ''tattha ye assāsapassāsā''tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tasmīṃ samāhite citte cittuppāde. ''Tasmīṃ samāhite cittuppāde assāsā''tiādinā assāsādisīsenā assāsādiṇakā vīriyasaṅkhārā gahitā, te ca yāva bhāvanāpāripūrī, tāva punappunaṃ saraṇato ca sarā, punappunaṃ saṅkappato ca saṅkappā. Yo pana ''sarasaṅkappā, ime saṅkhārā cā''ti evaṃ vuttappakāro purimako chandasamādhī vā kilesavikkhambhanaṃ ca tadanāgappahānaṃ ca pahānaṃ pahānāhetupadhānaṃ vā, ''ime vuttappakārā saṅkhārādayo kiṃ bhāventī''ti pucchitabbattā ''ime ca saṅkhārā''tiādi vuttaṃ. Tattha ime saṅkhārā ca tadubhayañca chandasamādhīpadhānasaṅkhārasamānāgataṃ vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ iddhipādaṃ bhāvetīti yojanā.

Chandasamādhīpadhānasaṅkhārasamānāgatanti chando eva adhipati chandādhīpati, chandādhīpatisamādhī. Tena vuttaṃ bhagavatā - ''chandaṃ ce, bhikkhave, bhikkhu adhipatīṃ karitvā labhati samādhī''nti. Chandaṃhetuko vā samādhī, chandādhīko vā samādhī chandasamādhī, chandādhīpatissa paccayuppanno samādhīti vuttaṃ hoti. Padhānabhūtā saṅkhārā padhānasaṅkhārā, padhānasaddena saṅkhatasaṅkhārādayo nivattāpitā, chandasamādhī ca padhānasaṅkhārā cāti chandasamādhīpadhānasaṅkhārā, tehi samānāgato chanda...pe... samānāgato, taṃ...pe... gataṃ. Ijjhati samijjhati nippajjati iddhi, koṭṭhāso, iddhi eva pādo koṭṭhāsoti iddhipādo, iddhipādācatuttho. Ijjhanti vā tāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi, pajjati etenāti pādo, iddhiyā pādoti iddhipādo. Iddhipādoti sāmāññatthavasena vuttopi ''chandasamādhīpadhānasaṅkhārasamānāgata''nti vuttattā chandiddhipādova gahetabbo, taṃ iddhipādaṃ taṃ chandiddhipādaṃ bhāveti vaḍḍhetīti attho.

Vivekanissitaṃ virāganissitanti vipassanākkhaṇe kiccato tadanāgavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakkhaṇe pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ, āramaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ. Virāganissitanti vipassanākkhaṇe kiccato tadanāgavirāganissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakkhaṇe pana kiccato samucchedavirāganissitaṃ, āramaṇato nissaraṇavirāganissitaṃ. Nirodhanissitanti vipassanākkhaṇe kiccato

tadaṅganirodhanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇanirodhanissitaṃ, maggakkhaṇe kiccato samucchedanirodhanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇanirodhanissitaṃ.

Vossaggapariṇāminti ettha pariccāgavossaggapakhandanavossaggavasena vossaggo duvidho. Tatthapi vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena pariccāgavossaggo, nibbānaninnabhāvena pakkhandanavossaggo, maggakkhaṇe samucchedavasena pariccāgavossaggo, ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanavossaggoti vibhajitvā gahetabbo. Yathāvuttavossaggatthaṃ pariṇamati, pariṇataṃ vā paripacati paripacanaṃ karotīti vossaggapariṇāmī, taṃ vossaggapariṇāmiṃ.

Chandiddhipādabhāvanākāro ācariyena vutto, amhehi ca ñāto, “kathaṃ vīriyiddhipādabhāvanākāro amhehi vijānitaṃ”ti vattabbabhāvato “tattha yā vīriyādhipeyyā”tiādi vuttaṃ. Tassattho heṭṭhā vuttanayānusāreneva viññeyyo. Saṃkhittavasena pana ṭhapitaṃ pāṭhaṃ vitthārato ṭhapessāmi. Kathaṃ? -

“Tattha yā vīriyādhipeyyā cittekaggatā, ayaṃ vīriyasamādhī. Samāhite citte kilesānaṃ vikkhambhanatāya paṭisaṅkhānabalena vā bhāvanābalena vā, idaṃ pahānaṃ. Tattha ye assāsapassāsā vitakkavicārā saññāvedayitā sarasaṅkappā, ime saṅkhārā. Iti purimako ca vīriyasamādhī, kilesavikkhambhanatāya ca pahānaṃ ime ca saṅkhārā, tadubhayaṃ vīriyasamādhippadhānaṅkharasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ.

“Tattha yā cittādhipeyyā cittekaggatā, ayaṃ cittasamādhī. Samāhite citte kilesānaṃ vikkhambhanatāya paṭisaṅkhānabalena vā bhāvanābalena vā, idaṃ pahānaṃ. Tattha ye assāsapassāsā vitakkavicārā saññāvedayitā sarasaṅkappā, ime saṅkhārā. Iti purimako ca cittasamādhī, kilesavikkhambhanatāya ca pahānaṃ ime ca saṅkhārā, tadubhayaṃ cittasamādhippadhānaṅkharasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ.

“Tattha yā vīmaṃsādhipeyyā cittekaggatā, ayaṃ vīmaṃsāsamādhī, samāhite citte kilesānaṃ vikkhambhanatāya paṭisaṅkhānabalena vā bhāvanābalena vā, idaṃ pahānaṃ. Tattha ye assāsapassāsā vitakkavicārā saññāvedayitā sarasaṅkappā, ime saṅkhārā. Iti purimako ca vīmaṃsāsamādhī, kilesavikkhambhanatāya ca pahānaṃ ime ca saṅkhārā, tadubhayaṃ vīmaṃsāsamādhippadhānaṅkharasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ”nti.

Ayaṃ pana viseso - vīriyasamādhīti vīriyaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhī vā vīriyādhipatinā sampayutto pubbabhāge pavatto samādhī vā vīriyasamādhī. Cittasamādhīti cittaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhī vā cittādhipatinā sampayutto pubbabhāge pavatto samādhī vā cittasamādhī. Vīmaṃsāsamādhīti vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhī vā vīmaṃsādhipatinā sampayutto pubbabhāge pavatto samādhī vā vīmaṃsāsamādhīti.

Sattibalānurūpenettha saṅkhepavaṇṇanā katā, gambhīrañāṇehi pana aṭṭhakathāṭikānurūpena vitthārato vā gambhīrato vā vibhajitvā gahetabbā.

14. “Chandasamādhī vīriyasamādhī cittasamādhī vīmaṃsāsamādhī”ti vutto, “evaṃ sati vīmaṃsāsamādhiyeva ñāṇamūlako ñāṇapubbaṅgamo ñāṇānuparivatti bhaveyya, aññe tayo samādhayo aññāṇamūlakā aññāṇapubbaṅgamā aññāṇapavattiyo bhaveyyu”nti vattabbattā sabbe samādhayo ñāṇamūlakādayoyevāti dassetuṃ “sabbo samādhī ñāṇamūlako”tiādi vuttaṃ. Tattha sabbo samādhīti chandasamādhī, vīriyasamādhī, cittasamādhī, vīmaṃsāsamādhīti catubbidho samādhī. Ñāṇamūlakoti ekāvajjanavīthinānāvajjanavīthīsu pavattaṃ upacārañāṇamūlako. Ñāṇapubbaṅgamoti adhigamañāṇaṃ pubbaṅgamaṃ assāti ñāṇapubbaṅgamo. Ñāṇānuparivattīti paccavekkhaṇañāṇaṃ anuparivatti assāti ñāṇānuparivatti. Atha vā nānāvajjanūpacārañāṇaṃ vā paṭisandhiñāṇaṃ vā mūlaṃ assāti ñāṇamūlako, upacārañāṇaṃ pubbaṅgamaṃ assāti ñāṇapubbaṅgamo, appanāñāṇaṃ anuparivatti assāti ñāṇānuparivatti. Sabbaṃ vā upacārañāṇaṃ mūlaṃ assāti ñāṇamūlako. Appanāñāṇaṃ pubbaṅgamaṃ assāti ñāṇapubbaṅgamo. Abhiññāñāṇaṃ anuparivatti assāti ñāṇānuparivatti, anuparivattanaṃ vā anuparivatti, ñāṇassa anuparivatti ñāṇānuparivatti, ñāṇānuparivatti assāti ñāṇānuparivatti. Ñāṇaṃ pana pubbe vuttappakārameva.

Yathā pure tathā pacchāti yathā chandasamādhīadicatubbidhasamādhissa pubbenivāsānussatiñāṇānuparivattibhāvena pure atītāsu jātīsu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano khandhapaṭibaddhassa, paresaṃ khandhapaṭibaddhassa ca suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhanam tathā tathāvuttasamādhissa anāgataṃsañāṇānuparivattibhāvena pacchā anāgatāsu jātīsu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano khandhapaṭibaddhassa, paresaṃ khandhapaṭibaddhassa ca suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhananti attho daṭṭhabbo. Yathā pacchā tathā pureti yathā yathāvuttasamādhissa cetopariyañāṇānuparivattibhāvena anāgatesu sattasuyeva divasesu parasattānaṃyeva cittassa suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhanam, tathā tathāvuttasamādhissa pure atītesu sattasuyeva divasesu parasattānaṃyeva cittassa suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhananti attho.

Yathā divā tathā rattinti yathā cakkhumantānaṃ sattānaṃ divasabhāge sūriyālokena andhakārassa viddhaṃsitattā āpāthagataṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ manoviññāṇenapi suviññeyyaṃ, tathā rattibhāge caturaṅgasamannāgatepi andhakāre vattamāne yathāvuttasamādhissa dibbacakkhuñāṇānuparivattibhāvena rūpāyatanassa suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhanam. Yathā rattim tathā divāti yathā rattibhāge caturaṅgasamannāgatepi andhakāre yathāvuttasamādhissa dibbacakkhuñāṇānuparivattibhāvena rūpāyatanassa suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhanam, tathā divasabhāge sukhumassa rūpāyatanassa vā kenaci pākārādinā tirohitassa rūpāyatanassa vā atidūraṭṭhāne pavattassa rūpāyatanassa vā yathāvuttasamādhissa dibbacakkhuñāṇānuparivattibhāvena suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhananti attho daṭṭhabbo.

Yathā yathāvuttasamādhissa divasabhāge dibbasotañāṇānuparivattibhāvena sukhumassa saddāyatanassa vā kenaci pākārādinā tirohitassa saddāyatanassa vā atidūraṭṭhāne pavattassa saddāyatanassa vā suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhanam, tathā rattibhāgepi yathāvuttasamādhissa dibbasotañāṇānuparivattibhāvena sukhumassa saddāyatanassa vā kenaci pākārādinā tirohitassa saddāyatanassa vā atidūraṭṭhāne pavattassa saddāyatanassa vā suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhananti ayaṃ nayopi netabbo. Tena vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ -

“Yathā pureti yathā samādhissa pubbenivāsānussatiññānuparivattibhāvenā”tiādiṃ vatvā “yathā ca rūpāyatane vuttaṃ, tathā samādhissa dibbasotaññānuparivattitāya saddāyatane ca netabba”nti.

“Ñāṇamūlakādisamādhinā pubbenivāsānussatiññānuparivattibhāvādisahitena kiṃ bhāveti”ti pucchitabbattā “iti vivaṭṭenā”tiādi vuttaṃ. Tattha itīti evaṃ vuttappakārena. Apariyonaddhenāti nīvaraṇādivigamanena. Sappabhāsaṃ cittanti iddhipādasampayuttaṃ maggacittaṃ bhāveti. Iddhipādasampayutte maggacitte uppajjamāne hi maggacittasahabhūni kusalāni saddhindriyavīriyindriyasatindriyasamādhindriyapaññindriyabhūtāni pañcindriyāni uppajjanti. Maggacitte nirujjhamāne anuppajjanabhāvena nirujjhanti ekacittakkhaṇikattā. Evaṃ maggaviññāṇassa nirodhā paññā ca sati ca nirujjhatīti yojanā.

“Kassa viññāṇassa nirodhā nāmarūpaṃ nirujjhatī”ti vattabbattā “nāmarūpañcā”tiādi vuttaṃ, paṭisandhiviññāṇassa nirodhā nāmarūpañca nirujjhatīti vuttaṃ hoti. Atha vā “viññāṇassa nirodhā paññā ca sati cāti vuttāni pañcindriyāni evaṃ nirujjhantī”ti vattabbattā nāmarūpañca nirujjhati, nirujjhamānaṃ pana nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇassa nirodhā nirujjhatīti dassetuṃ “nāmarūpañcā”tiādi vuttaṃ. Tattha nāmarūpañcāti maggena taṇhāvivijjādike anupacchinne uppajjanārahaṃ vedanādikkhandhattayaṃ, bhūtopādārūpañca. Viññāṇahetukanti uppajjanārahaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ hetu assa nāmarūpassāti viññāṇahetukaṃ. Viññāṇapaccayā nibbattanti viññāṇena paccayena nibbattaṃ. Tassāti uppajjanārahassa paṭisandhiviññāṇassa. Hetūti taṇhāvivijjādiko kilesa. Viññāṇanti uppajjanārahaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. Anāhāraṇti appaccayaṃ. Anabhinanditanti kāmataṇhādīhi anabhinanditabbaṃ. Appaṭisandhikanti punabbhavābhisandahanarahitaṃ. Nti tādisaṃ viññāṇaṃ. Ahetūti natthi hetusaṅkhātaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ imassa nāmarūpassāti ahetu. Appaccayanti sahāyavirahena natthi paccayā saṅkhārā imassāti appaccayaṃ. Evaṃ paṭisandhiviññāṇassa nirodhā nāmarūpañca nirujjhatīti.

“Paññāsatināñceva nāmarūpassa ca vuttappakārena nirujjhanabhāvo kathaṃ amhehi saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāha bhagavā”tiādi vuttaṃ. Vattabbākārena paññāsatināñceva nāmarūpassa ca nirujjhanabhāvajānanako bhagavā yathānirujjhanabhāvadīpakam “yametaṃ...pe... etthetaṃ uparujjhatī”ti gāthāvacanaṃ āha. Tena gāthāvacanena tumhehi mayā vutto nirujjhanabhāvo saddahitabboyevāti. Etthāpi paññāsatināmarūpānaṃ nirujjhanam ajānantena tattha vā saṃsayantena ajitena pucchitabbattā “adiṭṭhajotanā pucchāti vā diṭṭhasaṃsandanā pucchāti vā paññādīnaṃ anekatthattā dhammato vā anekādiṭṭhānā pucchāti vā dhammādiṭṭhānā pucchā”ti vā iccevaṃādipucchāvicayo niddhāretabbo. “Sarūpadassanavissajjananti vā anekādiṭṭhānavissajjananti vā dhammādiṭṭhānavissajjana”nti vā iccevaṃādivissajjanavicayo niddhāretabbo.

Evaṃ sattādiṭṭhānādipucchāvicajjanāni ceva dhammādiṭṭhānādipucchāvicajjanāni ca visuṃ visuṃ dassetvā pucchāvicayo ceva vissajjanavicayo ca ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “sattādiṭṭhānadhammādiṭṭhānesu ekato dassitesu pucchāvicajjananesu kathaṃ pucchāvicayo ceva vissajjanavicayo ca amhehi viññātabbo”ti pucchitabbattā sattādiṭṭhānadhammādiṭṭhānaṃ puccham nīharitvā tattha vicayaṃ vibhajanto “ye ca saṅkhatadhammāse”tiādimāha. Aṭṭhakathāyaṃ pana -

“Evaṃ anusandhipucchampi dassetvā heṭṭhā sattādhiṭṭhānā,
dhammādhiṭṭhānā ca pucchā visuṃ visuṃ dassitāti idāni tā saha dassetuṃ
“ye ca saṅkhatadhammāse’tiādi āradḍha”nti -

Vuttaṃ. Tassāyaṃ attho - idha sāsane ye arahanto saṅkhatadhammā honti, puthū bahūyeva satta janā sekkhā sīlādisikkhamānā honti, tesaṃ arahantāvañceva sekkhānañca iriyaṃ paṭipattiṃ meṃ mahā puṭṭho nipako tvaṃ bhagavā pabrūhi mārisa iti āyasmā ajito pucchanto āhāti.

15. Tassaṃ gāthāyaṃ “kittakāni pucchitāni”ti vattabbattā “imāni”tiādi vuttaṃ. Padatthānurūpaṃ pucchitabbattā “imāni tīṇi padāni pucchitāni”ti vuttaṃ. “Ye ca ...pe... mārisā”ti gāthāyaṃ ye pañhā pucchitā, te pañhā tayo honti, “kissa kena kāraṇena tayo hontī”ti pucchitabbattā “kissa...pe... yogenā”ti vuttaṃ. Sekkhā ariyā ca asekkhā ariyā ca vipassanāpubbaṅgamaṃ pahānañcāti sekhāsekhavipassanāpubbaṅgamappahānāni, tesaṃ yogoti sekhā...pe... yogo, tena sekhā...pe... yogena. Evaṃ pucchāvidhinā hi yasmā “ye ca saṅkhatadhammāse...pe... mārisā”ti gāthamāha, tasmā tayo pañhā hontīti daṭṭhabbā.

“Ye ca saṅkhatadhammāse”ti iminā asekkhānaṃ arahattaṃ pucchati, “ye ca sekkhā puthū idhā”ti iminā sekkhāsekkhānaṃ sekkhasikkhanaṃ pucchati, “tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisā”ti iminā sekkhāsekkhānaṃ vipassanā pubbabhāge tadaṅgappahānaṃ pucchati. “Adiṭṭhajotanā pucchāti vā diṭṭhasaṃsandanaṃ pucchāti vā sattādhiṭṭhānā pucchāti vā anekādhiṭṭhānā pucchā”ti vā iccevaṃādipucchāvicayo niddhāretabbo.

Sattadhammādhiṭṭhānaṃ pucchaṃ nīharitvā pucchāvicayo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “tassaṃ pucchāyaṃ katamā vissajjanāgāthā”ti pucchitabbattā “tattha vissajjanā”tiādi āradḍhaṃ. Tatthāti tassaṃ gāthāyaṃ. “Kāmesu...pe... paribbaje”ti vissajjanāgāthā bhagavatā vuttā. Kāmesūti kāmīyantīti kāmā, tesu kāmesu. Vatthukāmesu kilesakāmena paṇḍitehi nābhigijjheyya. Manasā nāvilosiyāti āvilabhāvakare byāpādavittakkādayo ceva kāyaduccaritādayo ca dhamme pajahanto paṇḍito manasā anāvilo suppasanno bhaveyya. Kusalo sabbadhammānanti sabbadhammānaṃ aniccatādinā paritullitattā aniccatādīsu pañcasu khandhesu kusalo cheko. Satoti kesādīsu saratīti sato. Bhikkhūti saṅkhatadhamme bhayādito ikkhatīti bhikkhu. Paribbajeti tadaṅgavikkhambhanasamucchedappahānabhāvena kilesakāma vatthukāme pari samantato vajjeyya.

Pucchāgāthāyaṃ “nipako”ti padena pasaṃsitaṃ bhagavatā vissajjanāgāthā vuttā, tassa bhagavato yena anāvaraṇaṇāṇena ukkaṃsagatena pakkabhāvo dassito, taṃ anāvaraṇaṇāṇaṃ tāva kāyakammādibhedehi vibhajitvā dassento “bhagavato sabbam kāyakamma”ntiādimāha. Tattha anāvaraṇaṇāṇena jānitvā kamaṃ sabbam kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇanuparivatti. Esa nayo sesesupi. Atīte aṃseti atītabhave saparakkhandhādike koṭṭhāse aññāṇena appaṭihataṃ bhagavato ñāṇadassanaṃ. Anāgate aṃseti anāgatabhave saparakkhandhādike koṭṭhāse. Paccuppanne aṃseti paccuppanne bhava saparakkhandhādike koṭṭhāse.

“Ñāṇadassanassa katarasmiṃ paṭighāto”ti pucchitabbattā pucchaṃ ṭhapetvā paṭighātavisayaṃ dassetuṃ “ko cā”tiādi vuttaṃ. Atha vā “paccuppannabhava saparakkhandhādike koṭṭhāse aññesampi ñāṇadassanaṃ bhaveyya, tadanusārena atītānāgatakoṭṭhāsesupi katarasmiṃ aññesaṃ ñāṇadassanassa paṭighāto

Anicce, dukkhe, anattāniye ca aññesaṃ aññāṇaṃ yaṃ adassanaṃ atthi, aññāṇādassanasañkhāto sabhāvo ñāṇadassanassa paṭighāto bhavati, na saparakkhandhādidassanamattapaṭighāto. Etena aniccato lakkhaṇattaye pavattassa ñāṇadassanassa aññesaṃ durabhisambhavaṃ, bhagavato ca ñāṇadassanassa aññehi asādhāraṇataṃ dasseti. Bhagavato hi lakkhaṇattayavibhāvanena veneyyā catusaccappaṭivedhaṃ labhanti. “Bhagavato ñāṇadassanapaṭighātābhāvena aññesañca ñāṇadassanassa paṭighātābhāvo katamāya upamāya amhākaṃ pākaṭo”ti vattabbabhāvato upamāya pākaṭaṃ kātum “yathā idhā”tiādi vuttaṃ. Tattha idha sattaloke cakkhumā puriso ākāse tārakāni passeyya, gaṇanasāṅketena “ettakāni”ti no ca jāneyya yathā, evaṃ aññesaṃ ñāṇadassanassa paṭighāto ayaṃ aññānadassanasabhāvo bhavati.

“Tesu gedhadosesu katamaṃ nivārento bhagavā vissajjanagāthāyaṃ katamaṃ padamāhā”ti pucchitabbattā “tattha yā icchā”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti gedhadosesu. Icchāti rāgicchā. Mucchāti lobhamohasahagatamohamucchā. Patthanāti rāgapatthanā. Piyāyanāti taṇhāpiyāyanāva, na mettāpiyāyanā. Kīlanāti gedhakīlanā. Etāni hi gedhapariyāyavacanāni. Taṃ gedhasaṅkhātāṃ icchādikaṃ nivārento bhagavā “kāmesu nābhigijjheyā”ti evaṃ visuṃ visuṃ pakārena āha.

“Kim̐ pana anabhigijjhanto, anāvilo ca sekkho agedhadosanivāraṇameva karoti, udāhu uttaripi paṭipadaṃ pūreti”ti pucchitabbattā uttaripi paṭipadaṃ pūretiyevāti dassento “yo pana anāvilasaṅkappo”tiādimāha. Tattha anāvilasaṅkappoti natthi āvilakarā saṅkappā byāpādasāṅkappavihiṃsāsaṅkappā etassāti anāvilasaṅkappo, icchādighedhassa abhāvena anabhigijjhanto vāyamati kusalaṁvāyāmaṃ pavatteti.

“Kathaṃ vāyamatī”ti pucchitabbattā “so anuppannāna”ntiādi vuttaṃ. Tattha soti uparibhāvanāmaggabhāvatthāya paṭipajjamāno sekkho. Anuppannānantīdīnaṃ attho sakkā aṭṭhakathāvacaneneva jānitunti na vibhatto.

16. Yenāti asubhādīnaṃ anussaraṇalakkhaṇena indriyena taṇhāmayitavatthūsu kāmataṇhāya sahaajātaṃ vitakkaṃ vāreti, idaṃ asubhādianussaraṇalakkhaṇaṃ indriyaṃ satindriyaṃ. Yena mahaggatabhāvappattena avikkhepena byāpādavitaṃ vāreti, idaṃ avikkhepasāṅkhātaṃ indriyaṃ samādhindriyaṃ. Yena sammappadhānena vihiṃsāvitakkaṃ vāreti, idaṃ sammappadhānasāṅkhātaṃ indriyaṃ vīriyindriyaṃ. Yena sammādiṭṭhisāṅkhātena indriyena uppannuppanne...pe... nādhivāseti, idaṃ sammādiṭṭhisāṅkhātaṃ indriyaṃ paññindriyaṃ. Imesu catūsu indriyesu saha uppajjamānā yā saddahanā okappanā uppajjati, anāvilabhāvato idaṃ saddahanasāṅkhātaṃ indriyaṃ saddhindriyaṃ. Imāni sekkhassa pañcindriyāni.

Ekasmimyeva visaye jeṭṭhakabhāvaṃ na pāpuṇeyyūṃ, attano visaye jeṭṭhakabhāvaṃ pāpuṇitūṃ arahanti, “katamaṃ indriyaṃ kattha visaye jeṭṭhakabhāvaṃ pavatta”nti pucchitabbabhāvato idaṃ indriyaṃ imasmim visaye pavattanti dassento “tattha saddhindriyaṃ kattha daṭṭhabba”ntiādimāha. Tattha tatthāti tesu indriyesu catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhindriyaṃ jeṭṭhakabhāvaṃ pavattanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ sesesupi yojetabbāṃ. Kiṃ nu sekkho paññindriyeva appamatto’ti bhagavatā vutto thomito, udāhu sabbehi kusalehi dhammehīti pucchitabbattā sabbehi kusalehi dhammehi pañcindriyapamukhehi vutto thomito hotīti dassetuṃ “evaṃ sekho”tiādi vuttaṃ. Tattha evaṃ pañcindriyānaṃ nibbattidassanena sekho puggalo sabbehi kusalehi dhammehi appamattoti bhagavatā vutto thomito anāvilatāya manasāti yojanā. “Sekkha anāvilatā kena saddahitabbā”ti vattabbattā “tenāha bhagavā manasānāvilo siyā”ti vuttaṃ. Bhagavatā “manasānāvilo siyā”ti vuttattā sekkhassa anāvilatā tumhehi saddahitabbāti.

17. Sekkhassa matthakappattā paṭipadā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “kathaṃ asekkhassa matthakappattā paṭipadā ñātā”ti vattabbattā asekkhassa matthakappattaṃ paṭipadaṃ vibhajitvā dassetuṃ “kusalo sabbadhammāna”ntiādimāha. Tattha sabbadhammānantī sabbesu dhammesu matthakappattāya paṭipadāya asekkho kusalo chekataroti bhagavatā vutto thomito anāvilatāya manasāti. Asekkhassa sabbadhammesu yaṃ kosallaṃ dassetukāmo, tassa kosallassa visayabhūte sabbadhamme tāva puggalādhiṭṭhānena vibhajitvā dassetuṃ “loko nāmā”tiādimāha. Tattha “sabbadhammāna”nti iminā vuttadhammasāṅkhāto loko nāma kilesaloko, bhavaloko, indriyalokoti tividho hotīti yojanā. Tattha parittadhammaṭṭho kilesajananaṭṭhena kilesa, kusalādipavattanaṭṭhena loko cāti kilesaloko. Mahaggatadhammaṭṭho bhavanaṭṭhena bhavo, vuttanayena loko cāti bhavaloko. Saddhindriyādīdhammaṭṭho ādhipaccaṭṭhayogavasena indriyabhūto hutvā saddhindriyādīpattanaṭṭhena loko cāti indriyaloko.

“Tīsu lokesu katamena katamo samudāgacchatī”ti pucchitabbattā “tatthā”tiādi vuttaṃ. “Saddhādiindriyāni ko nibbattetī”ti pucchitabbattā “so indriyāni nibbattetī”ti vuttaṃ. Tattha soti yo puggalo kilesalokasaṅkhāte parittadhamme, bhavalokasaṅkhāte mahaggatadhamme ca taṃtaṃsāmpādanavasena ṭhito, so puggalo saddhindriyādīni indriyāni attasantāne nibbattetī.

“Indriyesu attasantānesu punappunam nibbattāpanavasena vuḍḍhāpiyamānesu kā paññā bhavati”ti pucchitabbattā “indriyesū”tiādi vuttaṃ. Tattha neyyassāti abhiññeyyassa. Pariññāti rūpārūpadhamme salakkhaṇato, paccayato ca pariggahādivasena pavattapaññā. “Sā pariññā katividhena upaparikkhitabbā”ti pucchitabbattā “sā duvidhenā”tiādi vuttaṃ. Tattha sā pariññā dassanapariññāya ca bhāvanāpariññāya ca duvidhena viññūhi upaparikkhitvā gahetabbāti. Dassanapariññāyāti ca dassanamaggapaññājanikāya ñātapariññāyāti attho gahetabbo. Tena aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “dassanapariññāti ñātapariññā”ti. Bhāvanāpariññāyāti bhāvanāmaggapaññājanikāya tīraṇapariññāya saddhiṃ pahānapariññāyāti attho.

“Sā duvidhenā”tiādinā vutto attho atisaṅkhepo na sakkā viññātum, vitthāretvā kathehi”ti vattabbattā “yadā hī”tiādi vuttaṃ. Tattha yadāti balavavipassanuppajjanakāle. Sekhoti sikkhanasīlatāya kalyāṇaputhujjano ceva sotāpannādiko ca. Neyyanti ñātabbaṃ rūpādikaṃ saṅkhāraṃ. Parijānātīti pariggahādīñāṇena pariggahetvā jānāti nibbidāñāṇasahagatena. Tassāti kalyāṇaputhujjanassa ceva sotāpannādikassa ca. Dve dhammāti kalyāṇaputhujjanassa balavavipassanādhammo ceva sotāpannādikassa ca balavavipassanādhammo ca. Yathākkamaṃ dassanakosallaṃ sotāpattimaggañāṇaṇceva bhāvanākosallaṃ sakadāgāmimaggaḍḍhikaṇca santāne pavattāpanavasena gacchanti.

“Pubbe yaṃ ñāṇaṃ ‘neyyassa pariññā’ti vuttaṃ, taṃ ñāṇaṃ katividhena veditabba”nti pucchitabbattā “taṃ ñāṇaṃ pañcavidhena veditabbaṃ...pe... sacchikiriyā”ti vuttaṃ. “Tāsu vipassanābhedenā bhinnāsu pañcasu abhiññādīsu katamā abhiññā, katamā pariññā, katamaṃ pahānaṃ, katamā bhāvanā, katamā sacchikiriyā”ti pucchitabbattā “tattha katamā”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti abhiññādīsu. Yaṃ dhammānaṃ salakkhaṇe ñāṇanti rūpadhammānaṃ kakkhaḷādisalakkhaṇe, arūpadhammānaṃ phusanādisalakkhaṇe ārammaṇakaraṇavasena pavattaṃ yaṃ ñāṇaṃ hetuphalajānanahetujānanasaṅkhātā dhammapaṭisambhidā ceva hetuphalajānanasaṅkhātā atthapaṭisambhidā ca bhavati. Ayaṃ salakkhaṇena saddhiṃ hetuphalajānanā paññā abhiññā nāma.

Evanti vuttappakārena. Abhiññāñāṇena abhijānitvā. Yā parijānanātiādīsu “idaṃ anavajjaṃ kusalaṃ, idaṃ sāvajjaṃ akusalaṃ, idaṃ akusalavipākajanaṃ sāvajjaṃ, idaṃ kusalavipākajanaṃ anavajjaṃ, idaṃ saṃkiliṭṭhaṃ kaṇhaṃ, idaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ sukkaṃ, idaṃ kusalaṃ anavajjādikaṃ sevitaṃ, idaṃ akusalaṃ sāvajjādikaṃ na sevitabba”nti evaṃ aniccādito kalāpasammasanādivasena gahitā sammasitā ime vipassanāya ārammaṇabhūtā saṅkhatadhammā idaṃ udayabbayañāṇādiphalaṃ ānisaṃsaṃ anukkamena nibbattāpentī. Tannibbattavipassanāya uppajjanato upacāraṃ uppādentī, evaṃ anukkamena gahitānaṃ pavattitānaṃ tesāṃ udayabbayañāṇādīnaṃ ayaṃ saccānubodhapaṭivedho atthoti paricchinditvā yā parijānanā pavattā, sā ayaṃ parijānanā pariññā nāmāti yojetvā, evaṃ vuttappakārāya pariññāpaññāya parijānitvā pahātabbā, bhāvetabbā, sacchikātabbā ca tayo dhammā avasiṭṭhā bhavanti. “Ye akusalā, te pahātabbā”ti yā parijānanā paññā pavattā, idaṃ pahānaṃ pahānañāṇaṃ. “Ye kusalā, te bhāvetabbā”ti yā parijānanā paññā pavattā, sā bhāvanāpaññā. “Yaṃ asaṅkhatam, idaṃ sacchikiriyā”nti yā parijānanā paññā pavattā, sā sacchikiriyāpaññāti yojetvā aṭṭhakathādhippāyena aviruddho attho gahetabbo.

Abhiññādayo pañcavidhā paññā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “tāhi pariññāhi jānanto puggalo ‘ki’nti vuccati thomīyati”ti vattabbattā “yo eva”ntiādi vuttaṃ. Tattha yo puggalo evaṃ vuttappakārena jānāti, ayaṃ jānanto puggalo paccayuppannesu dhammesu kusallattā chekattā “atthakusalo”ti vuccati thomīyati, paccayadhammesu kusallattā “dhammakusalo”ti ca catunnaṃ ekattādīnaṃ nayānaṃ yuttatāya kovidattā “kalyāṇatākusalo”ti ca phalasamāpattīsu kovidattā “phalatākusalo”ti ca vaḍḍhīsu kovidattā “āyakusalo”ti ca avaḍḍhīsu kovidattā “apāyakusalo”ti ca accāyike kicce vā bhaye vā uppanne sati tassa kiccassa, bhayassa vā tikicchanasamatthe ṭhānupattiyakāraṇe kovidattā “upāyakusalo”ti ca mahantesu abhikkamādīsu satisampajāññāya sampannattā “mahatā kosallena samannāgato”ti ca vuccati thomīyati. “Tassa asekkhassa atthādīsu kusallabhāvo kathaṃ saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāha”tiādi vuttaṃ. “Kusalo sabbadhammāna”nti vuttattā saddahitabboti adhippāyo.

“Kusalo sabbadhammāna”nti padassa attho ācariyena vibhatta, amhehi ca ñāto, “sato bhikkhu paribbaje”ti padassa attho kathaṃ amhehi vitthārato viññāto”ti vattabbattā “sato bhikkhu paribbaje”tiādi vuttaṃ. Atha vā “sato bhikkhu paribbaje”ti bhagavatā vuttaṃ, “kattha pavattena satisahitena ñāṇena sampanno sato kimatthaṃ paribbaje”ti pucchitabbattā “imesu pavattena satisahitañāṇena sampanno sato imamatthaṃ paribbaje”ti niyamevā dassento “sato bhikkhu paribbaje”tiādimāha. Tattha tenāti yo abhikkamādīsu pavattena satisahitañāṇena samannāgato sato asekkhabhikkhu, tena asekkhabhikkhunā pariniṭṭhitasikkhattā aññāpayo janābhāvato diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ abhikkante...pe... tuṇhībhāvena satena satisahitena sampajānena ñāṇena vihātappaṃ catuiriyaṃ pathaparivattanasāṅkhātāṃ viharaṇaṃ pavattetappaṃ.

“Yā sekkhāsekkhapaṭipadā niddiṭṭhā, imā sekkhāsekkhapaṭipadā saṅkhepato katividhā”ti pucchitabbattā imā paṭipadāsaṅkhātā cariyā saṅkhepato puggalavasena dveti dassetuṃ “imā dve cariyā”tiādimāha. Tattha yā cariyā bhāvetabbakusalādibhedena vā atthakosallādibhedena vā abhikkamādīsu satisampajāññābhedenā vā niddiṭṭhā, imā cariyā dveti bhagavatā anuññātā anujānana vasena desitā, visuddhānaṃ arahantānaṃ ekā cariyā, visujjhantānaṃ sekkhānaṃ ekā cariyāti puggalavasena dveti daṭṭhabbā.

“Asekkhoyeva kasmā ‘sato abhikkamatī’tiādinā vuccati thomīyati, kalyāṇaputhujjanopi ‘sato abhikkamatī’tiādinā vuccati thomīyati”ti vattabbattā “katakiccāni hī”tiādi vuttaṃ. Arahato indriyāni katakiccāni, indriyānaṃ katakiccattā yaṃ pucchāṃ pucchitappaṃ, taṃ sappaṃ catubbidhaṃ dukkhassa pariññābhisamayena bojjihitappaṃ...pe... nirodhassa sacchikiriyābhisamayena bojjihitappaṃ bhavē. Catubbidhaṃ idaṃ bojjihaṃ bojjihitappaṃ yo asekkho sativapullappattattā evaṃ pariññābhisamayādinā jānāti, ayaṃ asekkho nippariyāyena “rāgassa khayāya, dosassa khayāya, mohassa khayāya sato abhikkamatī, sato paṭikkamatī”ti vuccati thomīyati. Sekkhopi yathāvuttaṃ bojjihaṃ bojjihitappaṃ attano pariññābhisamayādinā jānāti, tasmā “sato...pe... mohassā”ti vuccati thomīyatīti veditabbo. Tena vuttaṃ “ke visujjhantā? Sekkhā”ti.

“Kasmā sekkhāsekkhānaṃ satisampajāññena abhikkamanādibhāvo, rāgādīnaṃ khayabhāvo saddahitabbo”ti vattabbattā vuttaṃ “tenāha bhagavā sato bhikkhu paribbaje”ti. “Bhagavato sappaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgama”ntiādinā manāpikesu kāmesu nābhigijjhanabhāvo, amanāpikesu kāmesu manasā

anāvilabhāvo, sabbadhammesu kusalabhāvo, satisampajaññaena samannāgatassa paribbajanabhāvo ācariyena niddiṭṭho, so nābhigijjhanabhāvādiko kasmā amhehi saddahitabbo’’ti pucchitabbattā vuttaṃ ‘‘tenāha kāmesu...pe... paribbaje’’ti. Imissā gāthāyapi pucchāvissajjanavicayo pubbe ekādhiṭṭhānādidhammādhiṭṭhānādivasena vuttanayānusārena veditabbo.

Vicayahāravibhaṅge ajitasuttaṃ nīharitvā pucchāvissajjanavicayo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo suttantaresu pucchāvissajjanavicayo’’ti pucchitabbattā ajitasutte pucchāvissajjanavicayanayānusārena suttantaresupi pucchāvissajjanāni nīharitvā pucchāvicayavissajjanavicayā yojetabbāti dassetuṃ ‘‘evaṃ pucchitabbāṃ, evaṃ vissajjitabba’’nti vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana -

Ettāvatā ca mahāthero vicayahāraṃ vibhajanto ajitasuttavasena pucchāvicayaṃ, vissajjanavicayañca dassetvā idāni suttantaresupi pucchāvissajjanavicayānaṃ nayaṃ dassento evaṃ pucchitabbāṃ, evaṃ vissajjitabba’nti āhā’’ti -

Vuttaṃ. Tattha evanti ajitasutte vuttapucchāvicayānusārena pucchāvasena pavattasuttaṃ nīharitvā pucchāvicayo vibhajetabbo, evaṃ ajitasutte vuttavissajjanavicayānusārena suttantaresupi vissajjanavasena pavattasuttaṃ nīharitvā vissajjanavicayo vibhajetabbo.

Pucchāvissajjanavicayā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘katamo suttaanugītivicayo’’ti pucchitabbattā ‘‘suttassa ca anugīti’’tiādi vuttaṃ. Tattha suttassāti nīharitasuttassa. Anugīti suttantaradesanāsaṅkhātā anugīti. Atthato ca byañjanato ca samānetabbāti tassā anugītiyā atthato, byañjanato ca saṃvaṇṇetabbasuttana samānā sadisī kātabbā, tasmim vā saṃvaṇṇiyamānasutte anugīti suttatthato, byañjanato ca samānetabbā. ‘‘Atthato asamāne ko nāma doso āpajjeyyā’’ti pucchitabbattā atthāpagataṃ hi byañjanaṃ samphappalāpaṃ bhavati’’ti vuttaṃ. ‘‘Atthato asamāne doso vutto, amhehi ca ñāto, byañjanato asamāne pana ko nāma doso āpajjati’’ti pucchitabbattā ‘‘dunnikkhittassa padabyañjanassa atthopi dunnayo bhavati’’ti vuttaṃ. Tasmā sadosattā anugītiyā vā suttana atthabyañjanūpetāṃ saṅgāyitabbāṃ.

Anugītivicayo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo suttassa vicayo’’ti pucchitabbattā suttañcā’’tiādi vuttaṃ. Tattha suttañcāti niddhāritasuttañca. ‘‘Idaṃ niddhāritasuttaṃ nāma bhagavatā vuttaṃ āhaccavacanaṃ kiṃ, udāhu saṅgāyantehi vuttaṃ anusandhivacanaṃ ki’’nti pavicinitabbāṃ, ‘‘idaṃ niddhāritasuttaṃ nītatthaṃ kiṃ, udāhu neyyatthaṃ ki’’nti pavicinitabbāṃ, ‘‘idaṃ niddhāritasuttaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ kiṃ, udāhu vāsanābhāgiyaṃ ki’’nti pavicinitabbāṃ, ‘‘idaṃ niddhāritasuttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kiṃ, udāhu asekkhabhāgiyaṃ ki’’nti pavicinitabbāṃ. Evaṃ pavicinitvā yadi āhaccavacanaṃ bhavedi, evaṃ sati ‘‘āhaccavacana’’nti niddhāretvā gahetabbāṃ. Yadi asekkhasuttaṃ bhavedi, evaṃ sati ‘‘asekkhasutta’’nti niddhāretvā gahetabbāṃ, ñātanti attho.

‘‘Suttaṃ pavicinitvā suttassa atthabhūtāni sabbāni saccāni niddhāretvā kattha padese passitabbāni’’ti pucchitabbattā pucchaṃ ṭhapetvā imasmim padese passitabbāni dassetuṃ ‘‘kuhiṃ imassa suttassa sabbāni...pe... pariyosāne’’ti

vuttaṃ. Tattha imassa suttassāti yaṃ suttaṃ vicinituṃ niddhāritaṃ, imassa suttassa catusaccavinimuttassa suttatthassa abhāvato sabbāni saccāni tasseva suttassa ādimajjhapariyosāne passitabbānīti attho.

Yathāvuttaṃ suttavicayaṃ nigamento “evaṃ suttaṃ pavicetabba”nti āha. “Na yathāvuttapucchādīnaṃ pavicetabbabhāvo amhehi jānitabbo saddahitabbo”ti vattabbabhāvato “tenāha...pe... anugītī”ti vuttaṃ. Tattha tena yathāvuttapucchādīnaṃ vicetabbabhāvena āyasmā mahākaccāno “yaṃ pucchitañca...pe... anugītī”tiādikaṃ yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena vicetabbabhāvo tumhehi jānitabbo saddahitabbovāti vuttaṃ hoti.

“Yathāvuttappakāro ca vicayo hāro paripuṇṇo kiṃ, udāhu aññopi niddhāretvā yojetabbo atthi ki”nti pucchitabbattā “niyutto vicayo hāro”ti vuttaṃ. Tattha pucchāvicayavissajjanavicayapubbāparavicayaanugīticayasuttavicayā sarūpato vibhattā, tehi avaseso assādādivicayopi yathārahaṃ niddhāretvā yutto yuñjitabboti adhippāyo.

Iti vicayahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

3. Yuttihāravibhaṅgavibhāvanā

18. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vicayahāravibhaṅgena padapañhādayo vicitā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vicayahāravibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo yuttihāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo yuttihāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu hāresu katamo saṃvaṇṇanāviseso yuttihāro yuttihāravibhaṅgoti pucchi. “Sabbesaṃ hārāna”ntiādiniddesassa idāni vuccamāno “ayaṃ yuttihāro”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso yuttihāravibhaṅgo nāmāti viññeyyo. Tena vuttaṃ “tattha katamo yuttihāro”tiādi yuttihāravibhaṅgo”ti. Ayaṃ yuttihāro kiṃ nāma suttatthaṃ yuttāyuttivasena yojayatīti yuñjitabbaṃ suttatthaṃ pucchati. Suttattho pana duvidho atathākārena gayhamāno, tathākārena gayhamāno atthoti. Tattha atathākārena gayhamānova attho yāthāvato yuttiniddhāraṇena yojetabbo, itaro pana bhūtakathanamattena yojetabbo. Yasmā panāyaṃ yuttigavesanā nāma saṃvaṇṇanā mahāpadesehi vinā na sambhavati, tasmā yuttihāraṃ vibhajanto tassa yuttihārassa lakkhaṇaṃ paṭhamaṃ upadisituṃ “cattāro mahāpadesā”tiādimāha. Tattha mahāpadesāti mahante buddhādayo apadisitvā vuttāni kāraṇāni, mahantāni vā dhammassa apadesāni patiṭṭhānāni. Apadisīyateti apadeso, buddho apadeso etassa kāraṇassāti buddhāpadeso. Sesesupi eseva nayo netabbo. “Buddhassa sammukhā etaṃ suttaṃ mayā suta”nti vatvā ābhatassa ganthassa suttavinayehi saṃsandanaṃ dhammo, asaṃsandanaṃ adhammoti vinicchayaṃkāraṇaṃ mahāpadesoti adhippāyo. “Buddhassa sammukhā mayā ābhataṃ, saṅghassa sammukhā mayā ābhataṃ, sambahulattherānaṃ sammukhā mayā ābhataṃ, ekattherassa sammukhā mayā ābhata”nti vatvā ābhatassa ganthassa yāni byañjanapadaatthapadāni santi, tāni padabyañjanāni bhagavatā desite sutte otarayitabbāni anuppavesitāni, vinaye rāgādivinaye sandassayitabbāni

saṃsandetabbāni. Dhammatāyaṃ upanikkhipitabbāni pakkhipitabbāni. Yadi
suttatthena, vinayatthena, dhammatāya ca aviruddhāni honti, evaṃ sati tava
ābhatapadabyañjanāni yuttānīti vinicchayantehi vatvā gahetabbānīti adhippāyo.

Suttavinayadhammatāsu otarayitabbāni sandassayitabbāni upanikkhipitabbānīti
ācariyena vuttāni, “kattha sutte, kattha vinaye, kattha dhammatāya”nti vattabbattā
“katamasmiṃ sutte”tiādi vuttaṃ. Tattha catūsu ariyasaccesūti catunnaṃ
ariyasaccānaṃ dassanakesu suttesu. Rāgo vinassati vūpasamati etena asubhādināti
rāgavinayaṃ, kiṃ taṃ? Asubhādinimittam, taṃ assa atthīti rāgavinayo, ko so?
Asubhādinimittadassanako suttantaviseso. Esa nayo dosavinayotiādīsipi.
Paṭiccasamuppādo nāma sassatadiṭṭhiucchedadiṭṭhiṃ vivajjetvā ekattanayādīnaṃ
dīpanena avijjādisaṅkhārādisabhāvadhammānaṃ
paccayapaccayuppannabhāvadīpakoti vuttaṃ “katamissaṃ dhammatāyaṃ
upanikkhipitabbāni? Paṭiccasamuppāde”ti.

“Suttādīsū avatarante sandissante avilomete kiṃ na janetī”ti vattabbato
“catūsū”tiādi vuttaṃ. Tattha “buddhādīnaṃ sammukhā mayā ābhata”nti vatvā
ābhatagantho catūsu ariyasaccesu yadi avatarati, evaṃ sati ābhatagantho āsave na
janeti. Rāgādikilesavinaye yadi sandissati, evaṃ sati ābhatagantho āsave na janeti.
Dhammatañca yadi na vilometi, evaṃ sati ābhatagantho āsave na janetīti attho
daṭṭhabbo.

“Kimatthaṃ yuttihāravibhaṅge cattāro mahāpadesā ābhata”ti vattabbattā “catūhi
mahāpadesehī”tiādimāha. Tattha ābhataganthe yaṃ yaṃ atthajātaṃ, yaṃ yaṃ
dhammajātaṃ vā catūhi mahāpadesehi yujjati, taṃ taṃ atthajātaṃ vā taṃ taṃ
dhammajātaṃ vā saṃvaṇṇetabbasutte gahetabbaṃ. Yena yena kāraṇena ca catūhi
mahāpadesehi yujjati, taṃ taṃ kāraṇaṃ saṃvaṇṇanāvasena saṃvaṇṇetabbasutte
gahetabbaṃ. Yathā yathā pakārena catūhi mahāpadesehi yujjati, so so pakāro
saṃvaṇṇanāvasena saṃvaṇṇetabbasutte gahetabbo. Evaṃ gāhaṇatthaṃ cattāro
mahāpadesā ābhataīti attho.

19. Catūhi mahāpadesehi yuttaṃ aviruddhaṃ taṃ taṃ atthajātaṃ gahetabbanti
ācariyena vuttaṃ, “kattha kena yuttiniddhāraṇaṃ kātappa”nti vattabbattā “pañhaṃ
pucchitenā”tiādi vuttaṃ. Pañhe pañhaṃ pucchitena puggalena yuttiniddhāraṇaṃ
kātabbanti. Tattha pañhanti pañhitabbaṃ sabhāvadhammaṃ. Pucchitenāti
vissajjetuṃ samatthena paṇḍitapuggalena. Pañheti pucchāvasena pavattapāṭhe.
Padāni kati kittakāni hontīti padaso paṭhamam pariyoḡāhitabbaṃ yuttihārena
vicetabbaṃ vīmaṃsitabbaṃ. “Kathaṃ vicetabba”nti pucchitabbattā “yadi
sabbānī”tiādi vuttaṃ. Tattha sabbāni padānīti pucchitapāṭhe niravasesāni padāni
ekaṃ samānaṃ atthaṃ yadi abhivadanti, evaṃ sati atthavasena eko pañho. Esa
nayo sesesupi. Tena vuttaṃ “tadatthassekassa ñātum icchitattā”ti.

Ekanti atthavasena ekavidhaṃ pañhaṃ. Upaparikkhamānena puggalena aññātabbaṃ
daḷhaṃ jānitabbaṃ. “Ko ājānanākāro”ti pucchitabbattā ājānanākāraṃ dassento “kiṃ
ime dhammā”tiādimāha. Tattha “ye hi pariyattidhammā saṃvaṇṇetabbā, ime
pariyattidhammā nānatthā honti kiṃ, nānābyañjanā honti kiṃ, udāhu imesaṃ
pariyattidhammānaṃ eko attho hoti, byañjanameva nānaṃ hoti ki”nti yuttito vicetvā
aññātabbanti yojanā. “Yathāvutto pañho kiṃ bhava”ti pucchitabbattā yathāvuttaṃ
pañhaṃ ekadesaṃ dassetuṃ “yathā kiṃ bhava”ti pucchitvā “yathā sā”tiādimāha.

Tassaṃ pucchāgāthāyaṃ - coraghātakena manussena coro abbhāhato viya kena

dhammena sattaloko sadā abbhāhato, māluvalatāya attano nissitarukkho parivārito
ajjhotthaṭo viya kena dhammena sattaloko sadā parivārito ajjhotthaṭo,
visappītakhurappena sallena otiṇṇo anupaviṭṭho viya kena sallena sattaloko sadā
otiṇṇo anupaviṭṭho, kissa kena kāraṇena sattaloko sadā dhūpāyito santāpitoti yojanā.

“Imāya pucchāgāthāya kittakāni padānī”ti pucchitabbattā “imānī”tiādi vuttaṃ.
Tattha pucchitānīti pucchitatthāni padāni cattāri honti. “Kittakā pañhā”ti
pucchitabbattā “te tayo pañhā”ti vuttaṃ.

Bhagavā devatāya hi yasmā vissajjeti, iti tasmā vissajjanato “tayopañhā”ti viññāyati.
“Katamā vissajjanagāthā”ti pucchitabbattā -

“Maccunābbhāhato loko, jarāya parivārito;
Taṇhāsallena otiṇṇo, icchādhūpāyito sadā”ti. -

Vuttaṃ. Tassaṃ vissajjanagāthāyaṃ - coraghātakena manussena coro abbhāhato
viya maccunā sattaloko sadā abbhāhato, māluvalatāya attano nissitarukkho
parivārito ajjhotthaṭo viya jarāya sattaloko sadā parivārito ajjhotthaṭo,
visappītakhurappena sallena otiṇṇo anupaviṭṭho viya taṇhāsallena sattaloko sadā
otiṇṇo anupaviṭṭho, icchāya sattaloko sadā dhūpāyito santāpitoti yojanā.

20. “Katamaṃ maccu, katamā jarā”ti pucchitabbattā “tattha jarā”tiādi vuttaṃ.
Tattha tatthāti tissaṃ vissajjanagāthāyaṃ. Dutiyapade vuttā jarā ca paṭhamapade
vuttaṃ maraṇaṇca imāni dve saṅkhatassa khandhapañcakassa saṅkhatalakkaṇāni
honti, saṅkhatamaṃ khandhapañcakamaṃ muñcivā visuṃ na upalabbhatīti attho.
“Saṅkhatalakkaṇānaṃ jarāmaraṇānaṃ kathaṃ bhedo jānitabbo”ti vattabbattā
“jarāyaṃ ṭhitassā”tiādi vuttaṃ. Tattha jarāyaṃ ṭhitassa aññathattanti ṭhitassa
kandhappabandhassa yaṃ aññathattaṃ, ayaṃ pākaṭajarā nāma, na khaṇaṭṭhitijarā.
Maraṇaṃ vayoti sammutimaraṇaṃ cutiyeva hoti, na khaṇikamaraṇaṃ, na
samucchadamaraṇaṃ. Tena vuttaṃ “uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa
aññathattaṃ paññāyati”ti.

Yadi ṭhitasseva maraṇaṃ siyā, evaṃ sati jarāmaraṇānaṃ nānattaṃ yuttaṃ na siyā,
ayutte sati “te tayo pañhā”ti vacanampi ayuttamevāti vattabbato “tattha jarāya
cā”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tissaṃ vissajjanagāthāyaṃ vuttāya jarāya ca vuttassa
maraṇassa ca atthato nānattaṃ yuttaṃ.

“Kena kāraṇena yuttaṃ, kathaṃ kāraṇena nānattaṃ sampaṭicchitabba”nti
vattabbattā “gabbhagatāpi hi mīyanti”ti vuttaṃ. Jaraṃ appattā gabbhagatāpi sattā hi
yasmā mīyanti, tasmā nānattaṃ sampaṭicchitabbaṃ. “Gabbhagatāpi jarappattā
bhavēyyu”nti vattabbattā “na ca te jiṇṇā bhavanti”ti vuttaṃ. Jarappattāpi ajiṇṇattā
jiṇṇajaraṃ appattāva mīyanti, evaṃ idhādhīppetassa jiṇṇajarāviraḥitassa maraṇassa
sambhavato aññā jarā, aññaṃ maraṇanti ñātābanti vuttaṃ hoti. “Na
gabbhagatānaṃyeva jiṇṇajaraṃ appattaṃ maraṇaṃ atthi, aññesampi atthī”ti
vattabbabhāvato “atthi ca devānaṃ maraṇa”nti vuttaṃ. “Devāpi
cirakālasambhavato jaraṃ pattā bhavēyyu”nti vattabbattā “na ca tesāṃ sarīrāni
jīranti”ti vuttaṃ. “Jarāmaraṇānaṃ nānatte kāraṇaṃ ettakamevā”ti vattabbattā
aññaṃ atthīti dassetuṃ “sakkate vā”tiādi vuttaṃ. Tattha jiṇṇajarāya paṭikammaṃ
kātuṃ sakkateva, maraṇassa pana paṭikammaṃ kātuṃ na sakkateva, imināpi
kāraṇena jarāmaraṇānaṃ nānattaṃ sampaṭicchitabbamevāti attho. “Na sakkate

marañassa paṭikammaṃ kātu''nti kasmā vuttaṃ, nanu iddhipādabhāvanāya vasībhāve sati sakkā marañassāpi paṭikammaṃ kātunti codanaṃ manasi katvā ''aññatreva iddhimantānaṃ iddhivisayā''ti vuttaṃ.

Jarāmaraṇānaṃ aññamaññaṃ nānābhāvo ācariyena dassito, amhehi ca ñāto, ''kathaṃ pana taṇhāya jarāmaraṇehi nānābhāvo''ti vattabbato tehi taṇhāya nānattaṃ dassetuṃ ''yaṃ panāhā''tiādi vuttaṃ. Taṇhāya avijjamānāyapi jīrantāpi mīyantāpi vītarāgā yasmā dissanti, tasmā taṇhāya jarāmaraṇehi nānābhāvo sampaṭicchitabbo.

''Taṇhāya jīraṇabhijjanalakkhaṇaṃ atthīti tehi taṇhāya anaññatte ko nāma doso siyā''ti vattabbato dosaṃ dassetuṃ ''yadi cā''tiādi vuttaṃ. Jarāmaraṇaṃ yathā yena jīraṇabhijjanalakkhaṇena pākaṭaṃ, evaṃ jīraṇabhijjanalakkhaṇena taṇhāpi pākaṭā. Yadi ca siyā; evaṃ sante yobbanatṭhāpi sabbe māṇavā vigatataṇhā siyūṃ, na ca vigatataṇhā, tasmā nānābhāvo sampaṭicchitabbo. Tato aññopi doso āpajjeyyāti dassetuṃ ''yathā ca taṇhā dukkhassā''tiādi vuttaṃ. Tattha jarāmaraṇānaṃ taṇhāya anaññatte sati taṇhāya bhavataṇhāya dukkhasamudayo hoti, evaṃ jarāmaraṇampi dukkhasamudayo siyā. Yasmā na jarāmaraṇaṃ dukkhasamudayo, tasmā jarāmaraṇehi taṇhāya nānattaṃ veditabbaṃ.

Tehi tāya anaññatte sati evampi doso āpajjeyyāti dassetuṃ ''yathā ca taṇhā maggavajjhā''tiādi vuttaṃ. Tattha tehi tāya anaññatte sati yathā taṇhā maggavajjhā hoti, evaṃ jarāmaraṇampi maggavajjhaṃ siyā. Yathā jarāmaraṇaṃ maggavajjhaṃ na hoti, evaṃ taṇhāpi maggavajjhā na siyā, tathā ca na hoti pahātabbāpahātabbabhāvato, tasmāpi jarāmaraṇehi taṇhāya nānattaṃ veditabbaṃ.

''Yadi cātiādinā vuttāya yuttiyā upapattiyā eva jarāmaraṇehi taṇhāya aññattaṃ gavesitabba''nti vattabbattā aññehipi kāraṇehi gavesitabbanti dassetuṃ ''imāya yuttiyā''tiādi vuttaṃ. Tattha imāya yuttiyāti yā yutti ''yadi cā''tiādinā vuttāya imāya yuttiyā upapattiyā. Aññamaññehi kāraṇehi aññehi aññehi kāraṇabhūtehi upapattīhi jarāmaraṇehi taṇhāya aññattaṃ gavesitabbanti attho. ''Aññamaññehi kāraṇehi gavesitabba''nti kasmā vuttaṃ, nanu yuttiyā, atthato ca aññattaṃ sandissatīti codanaṃ manasi katvā ''yadi ca sandissatī''tiādimāha. Tattha yuttisamāruḷhaṃ atthato ca maraṇehi taṇhāya ca aññattaṃ yadi ca sandissati, byañjanatopi aññattaṃ gavesitabbamevāti attho.

''Kathaṃ byañjanato aññattaṃ gavesitabba''nti vattabbattā ''salloti vā''tiādi vuttaṃ. Tattha ''sallo''ti vā ''dhūpāyana''nti vā dvīhi byañjanehi vuccamānānaṃ imesaṃ icchātaṇhāsaṅkhātānaṃ dhammānaṃ atthato ekattaṃ samānattaṃ yujjati, na aññattaṃ. ''Sallo''ti vā ''dhūpāyana''nti vā dvīhi byañjanehi avuccamānānaṃ jarāmaraṇānaṃ taṇhāya ekattaṃ na yujjati. Tamevatthaṃ vivarituṃ ''na hī''tiādi vuttaṃ. Tattha icchāya ca taṇhāya ca atthato aññattaṃ na yujjati, ekattameva yujjatīti yojanā. Icchāya ca taṇhāya ca jīraṇabhijjanasambhavato jarāmaraṇehi taṇhāya ekattaṃ siyā, ''kasmā aññattaṃ yutta''nti vattabbato ''taṇhāya adhippāye''tiādi vuttaṃ. Tattha taṇhāya adhippāye aparipūramāne navasu āghātavatthūsu kodho ca uppajjati, upanāho ca uppajjati. Jarāmaraṇesu aparipūramānesu navasu āghātavatthūsu kodho ca na uppajjati, upanāho ca na uppajjati. Iti imāya yuttiyā jarāya ca marañassa ca taṇhāya ca atthato aññattaṃ yujjatiyevāti daṭṭhabbaṃ.

Yadi icchā taṇhāya atthato ekattaṃ yuttaṃ, evaṃ sati kasmā bhagavatā

“maccunābbhāhato loko”tiādigāthāyaṃ “taṇhāsallena otiṇṇo, icchādhūpāyito sadā”ti dvidhā vuttāti codanaṃ pariharanto “yaṃ panidaṃ bhagavatā”tiādimāha. Tattha “icchā”tipi “taṇhā”tipi dvīhi nāmehi yaṃ panidaṃ abhilapitaṃ yaṃ panidaṃ abhilapanaṃ kataṃ, idaṃ abhilapanaṃ bhagavatā bāhirānaṃ icchitabbatasitabbānaṃ vatthūnaṃ rūpādiārammaṇānaṃ bhedaṇaṃ vasena “icchā”tipi “taṇhā”tipi dvīhi nāmehi abhilapitaṃ abhilapanavasena katanti ekattaṃ yuttameva, na nānattanti attho daṭṭhabbo.

“Nānavasena dvidhā vuttānaṃ icchātaṇhādīnaṃ kena ekattaṃ yuttanti saddahitabba”nti vattabbattā “sabbāhī”tiādi vuttaṃ. Tattha nānānāmasena pabhedā sabbā icchādikā taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇā hi yasmā yuttā, tasmā nāmasena bhinnānampi ekalakkhaṇena ekattaṃ yuttanti saddahitabbanti daṭṭhabbaṃ. “Kimiva yutta”nti pucchitabbattā “yathā sabbo”tiādi vuttaṃ. Tattha kaṭṭhaggiādivasena aneko sabbo aggi uṇhattalakkhaṇena ekalakkhaṇo yathā, evaṃ ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇāti yojanā. Sabbassa aggino upādānavasena anekāni nāmāni sarūpato dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Tassattho pākaṭo. Ārammaṇavasena taṇhā aññehi aññehi nāmehi bhagavatā abhilapitā, upādānavasena aggi aññehi aññehi nāmehi abhilapitoti yojanā kātābbā.

“Vissajjanagāthāyaṃ āgatanāmehi eva taṇhā abhilapitā”ti pucchitabbattā anekehi nāmehi abhilapitāti dassetuṃ “icchātipī”tiādi vuttaṃ. Tattha icchitabbāni atthāni rūpādīni ārammaṇāni sattā icchanti etāyāti icchā. Tasanti etāyāti taṇhā. Sallati pavisati visappītaṃ sallā viyāti sallā, santāpaṃ lāti ādadātīti vā sallā, santāpaṃ lāti pavattetīti vā sallā. Dhūpāyati santāpeti paridahatīti dhūpāyanā. Sarati ākaḍḍhati avaharati sīghasotā saritā viyāti saritā, sarati sallatīti vā saritā. Visaratīti visattikā. Pītivasena sinehatīti sineho. Tāsu tāsu gatīsu kilamathaṃ uppādetīti kilamatho. Sattā rūpādiārammaṇāni maññanti etāyāti maññanā. Bhavaṃ bandhatīti bandho. Āsiyate patthīyateti āsā. Āsiyati patthetīti vā āsā. Pipāsīyateti pipāsā, ārammaṇarasam pipāsatīti vā pipāsā. Abhinandīyateti abhinandanā, abhinandatīti vā abhinandanā. Vitthārato aṭṭhakathāvasena veditabbo.

“Taṇhāya icchādippakāravasena ālapitabhāvo kena saddahitabbo”ti vattabbattā “yathā ca vevacane”tiādi vuttaṃ. Vevacanahāravibhaṅge “āsā ca pīhā...pe...vevacana”nti yā taṇhā yathā yena pakārena vuttā, tathā tena pakārena vuttāya taṇhāya icchādippakāravasena ālapitabhāvo saddahitabbo. “Vevacanavibhaṅge ācariyena vuttopi bhagavatā avutte kena saddahitabbo”ti vattabbattā “yathāha bhagavā”tiādi vuttaṃ. Yathā yena pakārena bhagavā “rūpe tissā”tiādikam yaṃ vacanamāha, tathā tena pakārena vuttena tena vacanena saddahitabbo vāti. Evaṃ yujjatīti evaṃ vuttanayena icchātaṇhānaṃ atthato ekattā, jarāya ca maraṇassa ca taṇhāya ca atthato aññattā ca “tayo pañhā”ti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, taṃ vacanaṃ yujjatīti attho gahetabbo.

21. “Kenassubbhāhato lokotiādigāthāya tayo pañhā vuttā”ti pañhattayabhāve yutti ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā. “Tato aññehi pakārehi yutti kathaṃ ñātābbā”ti vattabbabhāvato aññehi pakārehipi yuttigavesanaṃ dassento “sabbo dukkhūpacāro”tiādimāha. Tattha sabbo dukkhūpacāro kāmataṇhāsaṅkhāramūlakoti yujjati, sabbo nibbidūpacāro kāmataṇhāparikkhāramūlakoti na yujjati. Vacanatthato pana dukkhassa upacāro pavattīti dukkhūpacāro. Kāmataṇhāpaccayā pavatto saṅkhāro mūlaṃ etassāti kāmataṇhāsaṅkhāramūlako. Nibbidāya upacāro pavattīti nibbidūpacāro. Kāmataṇhāya parikkhārabhūto vatthukāmo mūlaṃ etassāti

kāmatanḥāparikkhāramūlakoti. Tattha anabhiratisaṅkhātā ukkaṇṭhā nibbidā
kāmatanḥāparikkhāramūlikā yujjati, ñāṇanibbidā kāmatanḥāparikkhāramūlikā na
yujjati, tasmā sabbo nibbidūpacāro kāmatanḥāparikkhāramūlakoti na pana yujjatīti
vuttaṃ.

“Pañhattayabhāve ceva dukkhūpacāranibbidūpacāre ca yā yutti ācariyena vibhattā,
sāva yutti sallakkhetabbā kiṃ, udāhu imāya yuttiyā aññāpi yutti gavesitabbā ki”nti
vattabbato nayaṃ dassetuṃ “imāyā”tiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti - pañhattayabhāve
ceva dukkhūpacāranibbidūpacāre ca yā yutti mayā vibhattā, imāya yuttiyā anusārena
aññamaññehi kāraṇehi tesu tesu pālippadesesu yutti gavesitabbāti.

“Idaṃ nayadassanaṃ saṃkhittaṃ, na sakkā vitthārato gavesitu”nti vattabbato taṃ
nayadassanaṃ vitthārato vibhajitvā dassetuṃ “yathā hi bhagavā”tiādi āraddhaṃ.
Asubhassa jigucchaniyabhāvato rāguppadō na yutto, tasmā rāgacaritassa puggalassa
asubhadesanā rāgavinayāya yuttā. Mettāya dosapaṭipakkhattā dosacaritassa
puggalassa mettādesanā dosavinayāya yuttā. Paṭiccasamuppādassa paññāvisayattā
mohacaritassa puggalassa paṭiccasamuppādadesanā mohavinayāya yuttā.
“Rāgacaritassāpi mettādidesanā yujjeyya sabbasattasādhāraṇattā”ti vattabbattā
“yadi hi bhagavā”tiādi vuttaṃ. Tibbakilesassa rāgacaritassa adhippetattā tādissa
puggalassa mettaṃ cetovimuttiṃ yadi deseyya, evaṃ sati mettāvasenapi
rāguppajjanato desanā na yujjati. Sukhaṃ paṭipadaṃ vā yadi deseyya, evaṃ sati
rāgacaritassa dukkhāpaṭipadāyujjanato desanā na yujjati. Vipassanāpubbaṅgamaṃ
pahānaṃ vā yadipi deseyya, evaṃ sati rāgacaritassa asubhānupassanaṃ vajjetvā
vipassanāpubbaṅgamaṃ pahānassa dukkarato desanā na yujjatīti yojanā.

“Bhagavā rāgacaritassā”tiādinā niravasesavasena yutti na vibhattā,
nayadassanamevāti yo nayo dassito, tena nayena aññāpi gavesitabbāti dassetuṃ
“evaṃ yaṃ kiñcī”tiādi vuttaṃ. Rāgassa yaṃ kiñci anulomappahānaṃ, dosassa yaṃ
kiñci anulomappahānaṃ, mohassa yaṃ kiñci anulomappahānaṃ desitaṃ, taṃ
sabbhaṃ anulomappahānaṃ yattakā pālippadesā ñāṇassa bhūmi, tattakesu vicayena
hārena vicinitvā yuttihārena yojetabbanti yojanā.

“Rāgādippahānavasena yutti gavesitabbā”ti vattabbabhāvato aññehipi
mettādibrahmavihārāphalasamāpattinavānupubbasaṃpattivasībhāvehi vibhajitvā
yuttigavesanaṃ dassetuṃ “mettāvihārissā”tiādi āraddhaṃ. Tattha mettāvihārissa
mettāvihāralābhino sato saṃvijjamānassa puggalassa mettāya
byāpādapaṭipakkhattā byāpādo cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti desanā na yujjatīti ca,
mettāvihārissa sato byāpādo pahānaṃ abbatthaṃ gacchatīti desanā yujjati.
Karuṇāvihārissa karuṇāvihāralābhino sato saṃvijjamānassa puggalassa karuṇāya
vihesāya paṭipakkhattā vihesā cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti desanā na yujjati,
karuṇāvihārissa sato vihesā pahānaṃ abbatthaṃ gacchatīti desanā yujjati.
Muditāvihārissa muditāvihāralābhino sato saṃvijjamānassa puggalassa muditāya
aratiyā paṭipakkhattā arati cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti desanā na yujjati,
muditāvihārissa sato arati pahānaṃ abbatthaṃ gacchatīti desanā yujjati.
Upekkhāvihārissa upekkhāvihāralābhino sato saṃvijjamānassa puggalassa
upekkhāya rāgassa paṭipakkhattā rāgo cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti desanā na yujjati,
upekkhāvihārissa sato rāgo pahānaṃ abbatthaṃ gacchatīti desanā yujjati.

Animittavihāriṣṣa aniccānupassanāmukhena paṭiladdhaphalāsamāpattivihāralābhino sato saṃvijjamānassa puggalassa nimittānusāri tena teneva saṅkhāranimittānusāreneva niccādīsu pahīnena nimittena viññāṇaṃ pavattatīti desanā na yujjati, animittānupassanāya niccādivipallāsapaṭipakkhattā animittavihāriṣṣa sato nimittaṃ pahānaṃ abbatthaṃ gacchatīti desanā yujjati. “Asmī”ti maññitaṃ khandhapañcakaṃ attavigataṃ “ayaṃ khandhapañcako ahaṃ asmī”ti na samanupassāmi, atha ca pana asamanupassane satipi “me kiṃ asmī”ti “kathaṃ asmī”ti vicikicchā kathaṃkathāsallaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti desanā na yujjati, vicikicchāya pahānekaṭṭhabhāvato “ayaṃ khandhapañcako ahaṃ asmī”ti asamanupassantassa vicikicchā kathaṃkathāsallaṃ pahānaṃ abbatthaṃ gacchatīti desanā yujjati.

“Phalāsamāpattivaseneva yutti gavesitabbā ki”nti vattabbattā jhānasamāpattivasenapi yutti gavesitabbāti dassetuṃ “yathā vā pana paṭhamāṃ jhāna”ntiādi āraddhaṃ. Atha vā “phalāsamāpattivihārisseva yutti gavesitabbā ki”nti vattabbattā jhānasamāpattivasenapi yutti gavesitabbāti dassetuṃ “yathā vā pana paṭhamāṃ jhāna”ntiādi āraddhaṃ. Tattha yathā paṭhamāṃ jhānaṃ samāpannassa phalāsamāpattivihāriṣṣa yutti gavesitabbā, evaṃ jhānasamāpattivihāriṣṣapi yutti gavesitabbā. Kathaṃ? Paṭhamāṃ jhānaṃ samāpannassa paṭhamajjhānasamaṅgino sato saṃvijjamānassa puggalassa nīvaraṇavikkhambhanato kāmarāgabyāpādā visesāya dutiyajjhānāya saṃvattantīti desanā na yujjati, kāmarāgabyāpādā jhānassa hānāya saṃvattantīti desanā yujjati. Vitakkasahagatā saññāmanasikārā upacāradhammena saha dutiyajjhānadhammā jhānassa hānāya saṃvattantīti desanā na yujjati, vitakkasahagatā saññāmanasikārā visesāya uparijhānatthāya saṃvattantīti desanā yujjati.

Dutiyāṃ jhānaṃ samāpannassa sato saṃvijjamānassa puggalassa vitakkavicārasahagatā vā saññāmanasikārā upacāradhammena saha paṭhamajjhānadhammā visesāya uparijhānatthāya saṃvattantīti desanā na yujjati, vitakkavicārasahagatā saññāmanasikārā avitakkajhānassa hānāya saṃvattantīti desanā yujjati. Upekkhāsahagatā vā saññāmanasikārā upacāradhammena saha catutthajjhānadhammā jhānassa hānāya saṃvattantīti desanā na yujjati, upekkhāsahagatā saññāmanasikārā visesāya uparijhānatthāya saṃvattantīti desanā yujjati. Sesesupi atthānurūpaṃ yojanā kātabbā. Yathāvuttasamāpattīsu vasībhāvena paricitaṃ kallatāparicitaṃ cittaṃ nāma.

Ettakameva yuttigavesanaṃ na kātabbaṃ, navavidhasuttantesu yathāladdhayuttigavesanampi kātabbanti dassetuṃ “evaṃ sabbe”tiādi vuttaṃ. “Sabbesaṃ hārānaṃ yathāvuttabhūmigocarānaṃ vicayahārena vicinitvā yuttihārena yojetabbabhāvo kena saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tattha tena yojetabbabhāvena āyasmā mahākaccāno “sabbesa”ntiādikaṃ yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena saddahitabboti vuttaṃ hoti.

Iti yuttihāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavibhāvanā

22. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena yuttihāravibhaṅgabhūtena pañhāvissajjanādīnaṃ yuttāyuttabhāvo vibhatto, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto yuttihāravibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo padaṭṭhānahāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo padaṭṭhāno hāro”tiādi āraddhaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu hāresu katamo saṃvaṇṇanāviseso padaṭṭhāno hāro padaṭṭhānahāravibhaṅgoti pucchati. “Dhammaṃ desesi jino”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “ayaṃ padaṭṭhāno hāro”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso padaṭṭhānahāravibhaṅgoti viññeyyo. Tena vuttaṃ - “tattha katamo padaṭṭhāno hāro”tiādi padaṭṭhānahāravibhaṅgo”ti. “Ayaṃ idāni vuccamāno vitthārabhūto padaṭṭhāno hāro piṭakattaye desitesu dhammesu kiṃ nāma dhammaṃ desayati saṃvaṇṇetī”ti puccham ṭhapetvā “idaṃ āsannakāraṇaṃ imassa āsannaphalassa padaṭṭhāna”nti niyamevā vibhajitum “ayaṃ padaṭṭhāno”tiādi vuttaṃ. Tassattho - sabbesu viññeyyadhammesu yāthāvato asampaṭivedho lakkhaṇaṃ etissā avijjāyāti sabbadhammayāthāvaasampaṭivedhalakkhaṇā, avijjā, tassā avijjāya asubhe “subha”ntiādivipallāsā padaṭṭhānaṃ āsannakāraṇaṃ. Vipallāse sati avijjā vattati uparūpari jāyati na hāyati, tasmā vipallāsā avijjāya padaṭṭhānaṃ āsannakāraṇaṃ bhavanti. Avijjāya vaṭṭamūlakattā taṃ ādiṃ katvā padaṭṭhānaṃ vibhattanti daṭṭhabbaṃ.

Taṇhāyapi vaṭṭamūlakattā tadanantaraṃ taṇhāya padaṭṭhānaṃ vibhajitum “ajjhosaṇalakkhaṇā”tiādi vuttaṃ. Tattha piyarūpaṃ sātārūpanti piyasabhāvaṃ sātasabhāvaṃ cakkhādīdhammajātaṃ. Piyaṇīyasātānīye cakkhādīke sati taṇhā vattati uparūpari jāyati, tasmā piyarūpaṃ sātārūpaṃ taṇhāya padaṭṭhānaṃ āsannakāraṇaṃ bhavati.

Adinnādāne sati lobho vattati, tasmā adinnādānaṃ lobhassa padaṭṭhānaṃ bhavati. Adinnādānañhi ekavāraṃ uppannampi anādīnavadassanato lobhassa āsannakāraṇaṃ bhavatveva.

Kesādīsu asubhesu pavattāyapi subhasaññāya nīlādivaṇṇadīghādīsaṇṭhānaḥasanādībyañjanaggahaṇalakkhaṇattā cakkhundriyādīnaṃ asaṃvaro subhasaññāya padaṭṭhānaṃ bhavati.

Dukkhadukkhādīsu pavattāyapi sukhasaññāya sāsavaphassūpagamanalakkhaṇattā rūpādīsu assādo sukhasaññāya padaṭṭhānaṃ.

Rūpakkhandhādīsu aniccesu pavattāyapi niccasaññāya saṅkhatalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ asamanupassanalakkhaṇattā rūpakkhandhādīsu niccaggahaṇaṃ viññāṇaṃ niccasaññāya padaṭṭhānaṃ.

Aniccadukkhānattasaṅkhātesu khandhādīsu pavattāyapi attasaññāya aniccasaññādukkhasaññānaṃ asamanupassanalakkhaṇattā ahaṃmamādivasena pavatto nāmakāyo attasaññāya padaṭṭhānaṃ.

Evaṃ avijjādīnaṃ akusalapakkhānaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānaṃ dassetvā idāni tappaṭipakkhānaṃ vijjādīnaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānaṃ dassetum “sabbadhammasampaṭivedhalakkhaṇā”tiādi vuttaṃ. Sabbesu ñeyyadhammesu pavattāya vijjāya sabbadhammasampaṭivedhalakkhaṇattā sabbaṃ neyyaṃ vijjāya padaṭṭhānaṃ.

Samathassa

cittavikkhepasāṅkhātauddhacca paṭisaṃharaṇasaṅkhātavikkhambhanalakkhaṇattā paṭibhāganimittabhūtā asubhā samathassa padaṭṭhānaṃ. Asubhāya hi taṇhāpaṭipakkhattā, taṇhāya ca abhāve samatho tiṭṭhatīti.

Adinnādānā veramaṇivasena pavattassa alobhassa

icchāvacarapaṭisaṃharaṇalakkhaṇattā adinnādānā veramaṇī alobhassa padaṭṭhānaṃ.

Pāṇātipātā veramaṇivasena pavattassa adosassa abyāpajjalakkhaṇattā pāṇātipātā veramaṇī adosassa padaṭṭhānaṃ.

Sammāpaṭipattivasena pavattassa amohassa vatthuavippaṭipattilakkhaṇattā sammāpaṭipatti amohassa padaṭṭhānaṃ.

Nibbidāvasena pavattāya asubhasaññāya vinīlakavipubbakagahaṇalakkhaṇattā nibbidā asubhasaññāya padaṭṭhānaṃ. Nibbidāññāna hi anabhirati pavattati, anabhiratiyā ca asubhasaññā tīṭhātīti.

Dukkavedanāvasena pavattāya dukkhasaññāya sāsavaphassaparijānanalakkhaṇattā vedanā dukkhasaññāya padaṭṭhānaṃ.

Uppādavayavasena pavattāya aniccasaññāya saṅkhatalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ samanupassanalakkhaṇattā uppādavayā aniccasaññāya padaṭṭhānaṃ.

Uppādavayañhi samanupassitvā aniccasaññā pavattā.

Dhammamattasaññāvasena pavattāya anattasaññāya

sabbadhammaabhinivesalakkhaṇattā dhammasaññā anattasaññāya padaṭṭhānaṃ.

Kāmarāgassa rūpādipaṇcākāmaguṇārammaṇattā pañca kāmaguṇā kāmarāgassa padaṭṭhānaṃ.

Rūpasāṅkhāte kāye ārabba pavattassa rūparāgassa cakkhādipaṇcīndriyānaṃ anusārena pavattanato pañcīndriyāni rūpāni rūparāgassa padaṭṭhānaṃ.

Bhavanikantivasena pavattassa bhavarāgassa chaḷāyatanaṃ padaṭṭhānaṃ.

Nibbattabhavānupassitāti “edisam anīṭṭham rūpaṃ mā nibbattatu, edisam iṭṭham rūpaṃ nibbattatu edisī dukkhā vedanā mā nibbattatu, edisī sukhā vedanā nibbattatū”ti evamādinā pakārena pavattā rūpābhinandanā, sā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ padaṭṭhānaṃ.

Kamassakataññānaṃ pubbenivāsānussatiññānugatatā

pubbenivāsānussatiññānadassanaṃ kamassakataññānaṃ padaṭṭhānaṃ.

Okappaṇaṃ lakkhaṇaṃ yassā saddhāyāti okappanalakkhaṇā saddhā. Adhimutti

paccupaṭṭhānaṃ yassā saddhāyāti adhimuttipaccupaṭṭhānā ca saddhā. Anāvilāṃ

lakkhaṇaṃ yassa pasādassāti anāvilalakkhaṇoti pasādo. Sampasīdanaṃ

paccupaṭṭhānaṃ yassa pasādassāti sampasīdanapaccupaṭṭhāno ca pasādo. So pana

pasādo saddhāya eva avatthāvisesoti veditabbo. Aveccapasādo

abhipatthiyanalakkhaṇāya saddhāya padaṭṭhānaṃ, okappanalakkhaṇā saddhā

anāvilalakkhaṇassa pasādassa padaṭṭhānaṃ, catubbidhaṃ sammappadhānaṃ

vīriyaṃ ārambhalakkhaṇassa vīriyassa padaṭṭhānaṃ, kāyādisatipaṭṭhānaṃ

apilāpanalakkhaṇāya satiyā padaṭṭhānaṃ, jhānasahitassa samādhissa ekaggalakkhaṇattā vitakkādijhānāni samādhissa padaṭṭhānaṃ, paññāya kiccapajānanaārammaṇapajānanaalakkhaṇattā saccāni paññāya padaṭṭhānaṃ.

“Yesaṃ avijjādīnaṃ padaṭṭhānāni ācariyena vibhattāni, te avijjādayo katamesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānāni”ti pucchitabbattā te avijjādayopi imesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānāti dassetuṃ “aparo nayo”tiādi vuttaṃ. Avijjā assādamanasikāralakkhaṇassa ayonisomanasikārassa padaṭṭhānaṃ. Avijjāya hi ādīnavacchādanato ayonisomanasikāro jātoti. Saccasammohanalakkhaṇā avijjā puññāpuññāneñjābhisaṅkhārānaṃ padaṭṭhānaṃ, punabbhavavirohanalakkhaṇā tebhūmakacetanā saṅkhārā vipākaviññāṇassa padaṭṭhānaṃ, opapaccayikaṅkhātena upapattibhavabhāvena nibbattilakkhaṇaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ nāmarūpassa padaṭṭhānaṃ, nāmakāyarūpakāyasaṅghātalakkhaṇaṃ nāmarūpaṃ chaḷāyatanassa padaṭṭhānaṃ saḥajātādipaccayabhāvato, cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ pavattānaṃ lakkhaṇaṃ chaḷāyatanam chabbidhassa phassassa yathākkamaṃ padaṭṭhānaṃ nissayādipaccayabhāvato, cakkhupasādarūpārammaṇaṃ cakkhuviññāṇādisannipātalakkhaṇo chabbidho phasso, taṃ vedanāya tena chabbidhena phassena saḥajātāya chabbidhāya vedanāya yathākkamaṃ padaṭṭhānaṃ saḥajātādipaccayabhāvato, itṭhānubhavanaanitiṭṭhānubhavanaitṭhānitiṭṭhānubhavanalakkhaṇā tividhā vedanā, taṃ taṇhāya tāya tividhāya vedanāya vasena pavattāya taṇhāya padaṭṭhānaṃ upanissayādipaccayabhāvato, saparasantānesu ajjhosānalakkhaṇā taṇhā, taṃ upādānassa tāya taṇhāya vasena pavattassa catubbidhassa upādānassa padaṭṭhānaṃ upanissayādipaccayabhāvato. “So vedanāyā”ti ca “sā taṇhāyā”ti ca “sā upādānassā”ti ca pāṭhena bhavitabbaṃ, līṅgavipallāsaniddeso vā siyā.

Yaṃ upādānaṃ opapaccayikaṃ upapattikkhandhanibbattaṃ, taṃ upādānaṃ duvidhassa bhavassa padaṭṭhānaṃ. Yo kammabhavo nāmakāyarūpakāyasambhavanalakkhaṇo, so kammabhavo jātiyā padaṭṭhānaṃ. Yā upapattibhūtā jāti khandhapātubhāvalakkhaṇā, taṃ sā jāti jarāya padaṭṭhānaṃ. Yā jiṇṇajarā upadhikkhandhaparipākakalakkhaṇā, taṃ sā jiṇṇajarā maraṇassa padaṭṭhānaṃ. Yampi yassa sammutimaraṇaṃ jīvitindriyupacchedalakkhaṇaṃ, tampi tassa sammutimaraṇaṃ sokassa padaṭṭhānaṃ. Piyassa maraṇaṃ cintentassa yebhuyyena sokuppajjanato yo soko ñātiādipiyesu ussukkakārako, taṃ so soko paridevassa padaṭṭhānaṃ. Yo paridevo lālappakārako, taṃ so paridevo kāyikadukkhassa padaṭṭhānaṃ. Yaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ kāyasampīlanalakkhaṇaṃ, taṃ kāyikaṃ dukkhaṃ domanassassa padaṭṭhānaṃ. Yaṃ domanassaṃ cittasampīlanalakkhaṇaṃ, taṃ domanassaṃ upāyāsassa padaṭṭhānaṃ. Yo upāyāso odahanakārako avadhanakārako, taṃ so upāyāso bhavassa upāyāsassa nissayasantānabhavassa padaṭṭhānaṃ.

Bhavassāti vuttabhavaṃ dassetuṃ “imānī”tiādi vuttaṃ. Tattha bhavaṅgāni kilesa bhavassa aṅgaṃ kāraṇaṃ kammavaṭṭavipākavaṭṭāni bhavaṅkhātāni aṅgāni avayavāni. Yadā paccuppannādikāle samaggāni nibbattāni bhavanti, tadā so kilesavaṭṭakammavaṭṭavipākavaṭṭasaṅkhāto dhammasamūho “bhavassā”ti ettha bhavoti daṭṭhabbo. Taṃ bhavaṅkhātaṃ kilesavaṭṭakammavaṭṭavipākavaṭṭattayaṃ

saṃsārassa padaṭṭhānaṃ purimaṃ purimaṃ jātinipphannakilesādivaṭṭena
saṃsārassa abbocchinuppajjanato, yo ariyamaggo niyyānikalakkhaṇo, taṃ so
ariyamaggo nirodhassa nibbānassa padaṭṭhānaṃ sampāpakahetubhāvato.

Bahussuto sabbasissādīnaṃ patitṭhānattā titthaṃ viyāti titthaṃ, jānātīti ñū, titthaṃ
ñūti titthaññū, titthaññūno bhāvo titthaññūtā, sammāpayirupāsana, sā pītaññūtāya
padaṭṭhānaṃ. Bahussutassa hi sammāpayirupāsana dhammūpasañhitaṃ
pāmojjaṃ jāyati, pāmojjena ca kammaṭṭhānabrūhanā jāyatīti
sappāyadhammassavanena pītiṃ jānātīti pītaññū, pītaññūno bhāvo pītaññūtā,
kammaṭṭhānassa brūhanā, sā pattaññūtāya padaṭṭhānaṃ. Kammaṭṭhānabrūhanāya
hi bhāvanāpattajānanatā jāyatīti pattaññūtā. Bhāvanāpattajānanatā attaññūtāya
padaṭṭhānaṃ. Bhāvanāpattajānanatāya hi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatassa
attano jānanatā jāyatīti attaññūtā pubbekatapuñnatāya padaṭṭhānaṃ.

Padhāniyaṅgesu samannāgatattajānanatāya hi pubbe puññakaraṇaṃ jātaṃ,
pubbekatapuñnatā patirūpadesavāsassa padaṭṭhānaṃ. Pubbe hi katena puññena
patirūpadesavāso laddho, patirūpadesavāso sappurisūpanissayassa padaṭṭhānaṃ.
Patirūpadesavāsena hi sappurisūpanissayo laddho, sappurisūpanissayo
attasammāpaṇidhānassa padaṭṭhānaṃ. Sappurisūpanissayena hi
attasammāpaṇidhānaṃ jātaṃ, attasammāpaṇidhānaṃ sīlānaṃ padaṭṭhānaṃ.
Attasammāpaṇidhānena hi sīlāni sampatiṭṭhitāni, sīlāni avippaṭṭisārassa padaṭṭhānaṃ.
Attani hi sampatiṭṭhitāni sīlaṃ paccavekkhantassa vipaṭṭisāro natthevāti,
avippaṭṭisārena pāmojjaṃ jāyati, tasmā avippaṭṭisāro pāmojjassa padaṭṭhānaṃ.
Pāmojjena pīti jāyati, tasmā pāmojjaṃ pītiyā padaṭṭhānaṃ. Pītiyā passaddhi jāyati,
tasmā pīti passaddhiyā padaṭṭhānaṃ. Passaddhiyā sukhaṃ jāyati, tasmā passaddhi
sukhassa padaṭṭhānaṃ. Sukhena samādhī jāyati, tasmā sukhaṃ samādhissa
padaṭṭhānaṃ. Samādhinā yathābhūtañāṇadassanaṃ jāyati, tasmā samādhī
yathābhūtañāṇassa padaṭṭhānaṃ. Yathābhūtañāṇadassanena nibbidāñāṇaṃ jāyati,
tasmā yathābhūtañāṇadassanaṃ nibbidāya padaṭṭhānaṃ. Nibbidāya virāgo jāyati,
tasmā nibbidā virāgassa padaṭṭhānaṃ. Virāgena vimutti jāyati, tasmā virāgo
vimuttiyā padaṭṭhānaṃ. Vimuttiyā vimuttiñāṇadassanaṃ jāyati, tasmā vimutti
vimuttiñāṇadassanassa padaṭṭhānaṃ. Evaṃ yathāvuttanayena yo koci dhammo
upanissayo hoti, yo koci dhammo paccayo hoti, sabbo so dhammo attano
paccayuppannassa dhammassa padaṭṭhānanti daṭṭhabbo.

“Upanissayadhammassa, paccayadhammassa vā paccayuppannadhammassa
padaṭṭhānabhāvo kena saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tattha
tenāti yassa kassaci upanissayadhammassa, paccayadhammassa ca
paccayuppannadhammassa padaṭṭhānabhāvena āyasmā mahākaccāno “dhammaṃ
deseti jino”tiādikaṃ yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena tesam
upanissayadhammapaccayadhammānaṃ padaṭṭhānabhāvo saddahitabboti.
“Yathāvutto padaṭṭhāno hāro paripuṇṇo kiṃ, udāhu añño niddhāretvā yojetabbo atthi
ki”nti vattabbattā “niyutto padaṭṭhāno hāro”ti vuttaṃ. Idha pāḷiyaṃ avibhattampi
yathālābhavasena padaṭṭhāno hāro nīharitvā yutto yujjitabbo, vibhajitabbanti vuttaṃ
hoti.

Iti padaṭṭhānahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavibhāvanā

23. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena padaṭṭhānavibhaṅgena avijjādīnaṃ padaṭṭhānāni vibhattāni, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto padaṭṭhānahāravibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo lakkhaṇahāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo lakkhaṇo hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tattha-saddassa attho vuttova. Katamo saṃvaṇṇanāviseso lakkhaṇo hāro lakkhaṇahāravibhaṅgoti pucchati. “Vuttamhi ekadhamme”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “ye dhammā”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso lakkhaṇo hāro lakkhaṇahāravibhaṅgo nāmāti viññeyyoti. Tena vuttaṃ - “tattha katamo lakkhaṇo hārotiādi lakkhaṇahāravibhaṅgo nāmā”ti. Ayaṃ idāni vuccamāno vitthārabhūto lakkhaṇo hāro piṭakattaye desitesu dhammesu kiṃ nāma lakkhitabbaṃ dhammaṃ lakkhiyatīti pucchitvā pucchite lakkhaṇahāravacaye dhamme saṅkhepena dassetuṃ “ye dhammā”tiādi vuttaṃ. Tattha ye dhammāti ye samūhā dhammā. Ekalakkhaṇāti samānalakkhaṇā. Tesāṃ dhammānanti samānalakkhaṇānaṃ tesāṃ samūhadhammānaṃ, niddhāraṇe cetāṃ. Ekasmiṃ dhammeti samānalakkhaṇe ekasmiṃ dhamme, pāliyaṃ bhagavatā vutte sati vuttadhammato avasiṭṭhasamānalakkhaṇā dhammā samānalakkhaṇena vuttā bhavantīti attho.

Lakkhaṇahāravise dhamme vitthārato imasmiṃ dhamme vutte ime samānalakkhaṇā dhammāpi vuttā bhavantīti niyametvā dassetuṃ “yathā kiṃ bhavē”tiādimāha. Tassattho - yathā yena pakārena vuttā bhavanti, so pakāro kiṃ bhaveti pucchati. Yathā yena pakārena vuttā bhavanti, so pakāro samānalakkhaṇāti bhāvo bhaveti attho. Kinti bhagavā āha? “Cakkhuṃ bhikkhave”tiādiṃ bhagavā āha. “Cakkhuṃ, bhikkhave, anavaṭṭhita”ntiādimhi vutte “sotaṃ, bhikkhave, anavaṭṭhita”ntiādivacanampi vuttameva bhavati.

“Anavaṭṭhitādilakkhaṇena samānalakkhaṇattā vā ajjhāttikāyatanabhāvena samānalakkhaṇattā vāti āyatanavaseneva ekalakkhaṇaṃ vattabba”nti vattabbattā khandhavasenapi ekalakkhaṇaṃ dassetuṃ “yathā cāhā”tiādi vuttaṃ. “Atīte, rādhā, rūpe anapekkho hoti, anāgataṃ rūpaṃ mā abhinandi, paccuppannassa rūpassa nibbidāya virāgāya nirodhāya cāgāya paṭinissaggāya paṭipajjā”ti vutte “atītāya, rādhā, vedanāya anapekkho hoti, anāgataṃ vedanaṃ mā abhinandi, paccuppannāya vedanāya nibbidāya virāgāya nirodhāya cāgāya paṭinissaggāya paṭipajjā”tiādi vuttaṃ bhavē.

“Anapekkhanīyalakkhaṇena samānalakkhaṇattā vā khandhalakkhaṇena samānalakkhaṇattā vāti khandhāyatanavaseneva ekalakkhaṇadhammā vattabba”nti vattabbattā satipaṭṭhānavasenāpi vattabbāti dassetuṃ “yathāhā”tiādi vuttaṃ. Tattha yathā yena ekalakkhaṇattena ca bhagavā āha, tathā ca tena ekalakkhaṇattena ca avuttāpi dhammā vuttā bhavantīti attho. Ye vipassakā puggalā pañcasu khandhesu niccaṃ susamāraddhā niccaṃ kāyagatāsatiṃ bhāventi, te vipassakā akiccaṃ subhasukhādikaṃ, kasivāṇijjādikammaṃ vā na sevanti, kicce asubhāsukhādike, kāyādike vā sātaccakārino hontīti bhagavā āhāti yojanā.

Itisaddassa cettha ekassa lopo. Iti evaṃ “yesaṇcā”tiādigāthāya kesādi ke kāye gatāya pavattāya satiyā bhagavatā sarūpena vuttāya vijjamānāya tadavasesā vedanāgatā sati ca cittagatā sati ca dhammagatā sati ca satipaṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattena

vuttā bhavantīti saṅkhepato niccaṃ susamāradhā niccaṃ vedanāgatā sati ca...pe...
niccaṃ cittagatā sati ca...pe... niccaṃ dhammagatā satīti vattabbāti.

“Satipaṭṭhānavaseneva ekalakkaṇā dhammā vattabbā”ti vattabbattā “tathā yaṃ
kiñcī”tiādi vuttaṃ. Tattha yaṃ kiñci rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇena diṭṭhaṃ, yaṃ
kiñci saddāyatanaṃ sotaviññāṇena suttaṃ, yaṃ kiñci gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ
ghānaviññāṇādittayena viññāṇena mutaṃ, iti evaṃ diṭṭhādittaye bhagavatā
sarūpena vutte sati tadavasesaṃ yaṃ kiñci viññātaṃ
dhammārammaṇapariyāpannaṃ rūpaṃ bhagavatā ālambitabbabhāvena
ekalakkaṇattā vuttaṃ bhavatīti attho. Atha vā yaṃ kiñci rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ
bhagavatā vuttaṃ, tasmim vutte sati tadavasesaṃ sutādikampi vuttaṃ hotīti
ādiattho visuṃ visuṃ yojetabbo. Tena vuttaṃ - “diṭṭhaṃ vā suttaṃ vā mutaṃ vā”ti.

“Kāyagatāya satiyā vuttāya tadavasesā vedanāgatāsatiādayoyeva vattabbā”ti
pucchitabbattā sattatiṃsabodhipakkhiyadhammāpi vuttā bhavantīti dassetuṃ “yathā
cāha bhagavā”tiādi vuttaṃ. Tattha yathā yena niyyāṇikalakkaṇena
ekalakkaṇattena ca bhagavā āha, tathā tena ekalakkaṇattena ca bhagavā āha,
tathā tena ekalakkaṇattena ca vuttā bhavantīti attho. “Tasmā abhijjhādomanassena
abhibhūtattā iha mama sāsane, bhikkhu, tvaṃ ātāpī sampajāno satimā hutvā loke
abhijjhādomanassaṃ tadaṅgappahāṇena vā vikkhambhanappahāṇena vā vineyya
vinayitvā kāye kesādirūpakāye kāyānupassī kesādirūpakāyānupassī hutvā viharāhi”ti
bhagavatā vutte sati “tasmātiha, tvaṃ bhikkhu, vedanāsu vedanānupassī viharāhi
ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ, tasmātiha, tvaṃ bhikkhu,
citte cittānupassī viharāhi...pe... domanassaṃ, tasmātiha, tvaṃ bhikkhu, dhammesu
dhammānupassī viharāhi...pe... domanassa”nti vuttaṃ bhavatīti saṅkhepattho
veditabbo. Vitthārattho pana aṭṭhakathāyaṃ bahudhā vuttoti amhehi na vitthārito.

“Ekasmim satipaṭṭhāne vutte kasmā cattāro satipaṭṭhānā vuttā bhaveyyu”nti
vattabbattā “ātāpīti vīriyindriya”ntiādi vuttaṃ. Tattha “ātāpī”ti iminā padena
kāyavedanācittadhammesu pavattaṃ vīriyindriyaṃ vuttaṃ. “Sampajāno”ti padena
kāyavedanācittadhammesu pavattaṃ paññindriyaṃ vuttaṃ. “Satimā”ti padena
kāyavedanācittadhammesu pavattaṃ satindriyaṃ vuttaṃ. “Vineyya loke
abhijjhādomanassa”nti padena kāyavedanācittadhammesu pavattaṃ
samādhindriyaṃ vuttaṃ, na kāyeyeva pavattaṃ. Evaṃ pakārena kāye
kāyānupassino yogāvacarassa cattāro satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti ce
vadeyya, evaṃ sati catunnaṃ vīriyapaññāsatisamādhīnaṃ indriyānaṃ catunnaṃ
satipaṭṭhānānaṃ sādhakabhāvena ekalakkaṇattā samānalakkaṇattā pāripūriṃ
gacchantīti yojanā. Tena vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ - “catusatipaṭṭhānasādhane imesaṃ
indriyānaṃ sabhāvabhedābhāvato samānalakkaṇattā”ti.

24. “Evaṃ vuttepi cattāro satipaṭṭhānāyeva vattabbā bhaveyyuṃ, kathaṃ
sattatiṃsabodhipakkhiyadhammā vattabbā”ti vattabbattā “catūsu
satipaṭṭhānesū”tiādi vuttaṃ. Tattha catūsu satipaṭṭhānesu yena yogāvacarena
bhāviyamānesu tassa yogāvacarassa cattāro sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ
gacchanti. Evaṃ sesesupi yojanā kātābbā. Catunnaṃ saccānaṃ bujjhanaṃ bodhaṃ,
ariyamaggañāṇaṃ, bodhaṃ gacchantīti bodhaṅgamā. Bodhassa ariyamaggañāṇassa
pakkhe bhavāti bodhipakkhiyā.

“Kusalāyeva dhammā ekalakkhaṇabhāvena nīharitā kiṃ, udāhu akusalāpi dhammā”ti pucchitabbattā “evaṃ akusalāpi”tiādi vuttaṃ. Tattha kusalā dhammā ekalakkhaṇattena niddhāritā yathā, evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇattena niddhāritabbāyevāti attho. “Kathaṃ niddhāretabbā”ti pucchitabbattā pahānekaṭṭhabhāvena niddhāretabbāti dassento “ekalakkhaṇattā pahānaṃ abbatthaṃ gacchantī”ti āha. Tattha ekalakkhaṇattāti pahānekaṭṭhabhāvena samānalakkhaṇattā. “Katamaṃ pahānaṃ abbatthaṃ gacchantī”ti pucchitabbattā “catūsu satipaṭṭhānesū”tiādi vuttaṃ.

Tattha catūsu...pe... pariññaṃ gacchantīti kāyāgatāsatiṭṭhāne yogāvacarena bhāviyamāne sati tena yogāvacarena asubhe kesādi ke rūpakāye “subha”nti vipallāso pahīyati, assa yogāvacarassa kabalīkārāhāro pariññaṃ gacchati, “āhārasamudayā rūpasamudayo”ti vuttattā rūpakāye chandarāgaṃ pajahantassa tassa samudaye kabalīkārāhārepi chandarāgo pahīyatīti attho. Vedanāgatāsatiṭṭhāne bhāviyamāne sati dukkhe “sukha”nti vipallāso pahīyati, assa yogāvacarassa phassāhāro pariññaṃ gacchati, “phassapaccayā vedanā”ti vuttattā vedanāya chandarāgaṃ pajahantassa tassa paccaye phassāhāre chandarāgo pahīyati. Cittāgatāsatiṭṭhāne bhāviyamāne anicce “nicca”nti vipallāso pahīyati, assa yogāvacarassa viññāṇāhāro pariññaṃ gacchati. Dhammagatāsatiṭṭhāne bhāviyamāne anattani “attā”ti vipallāso pahīyati, assa yogāvacarassa manosañcetanāhāro pariññaṃ gacchati ti visum visum yojetvā ekekaṃ pahātabbe vutte tadavasesā pahātabbā vuttā bhavanti pahātabbabbhāvena ekalakkhaṇattāti attho gahetabbo.

“Āhārā cassa pariññaṃ gacchantī”ti vacane āhāresu pavattā kāmarāgadosamohā byantikātā hontīti attho gahito. Kabalīkārāhārañhi ārabba pavatte kāmarāge vijjamāne kabalīkārāhārassa vijānanā nattheva, tasmīṃ kāmarāge pana pahīne pariājanā bhavatīti. Sesāhārajānanampi eseva nayo. Yassa yogāvacarassa satipaṭṭhānā bhāvitā, vipallāsā pahīnā, āhārapariājanā uppannā, so yogāvacaro upādānehi anupādāno bhavati. Subhasaññite hi kāye kāmupādānaṃ visesena bhavatīti subhasaññito kāyo kāmupādānassa vatthu, kāyagatāya satiyā anusaritabbo asubhasaññito kesādi kāmupādānassa vatthu na hotveva. Sukhavedanāya assādasena diṭṭhupādānaṃ bhavatīti sukhasaññitā vedanā diṭṭhupādānassa vatthu, vedanāgatāya pana satiyā anupassitabbā vedanā diṭṭhupādānassa vatthu na hotveva. “Cittaṃ nicca”nti diṭṭhigahaṇavasena tassa tassa attano sīlavatavasena parisuddhīti parāmasanaṃ hotīti cittaṃ sīlabbatupādānassa vatthu, cittāgatāya pana satiyā anupassitabbaṃ cittaṃ sīlabbatupādānassa vatthu na hotveva. Dhamme nāmarūpaparicchena yathābhūtaṃ apassantassa dhammesu attābhiniveso hotīti dhammā attavādupādānassa vatthu, dhammagatāya pana satiyā anupassitabbā dhammā attavādupādānassa vatthu na honti eva. Tasmā catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu upādānehi anupādāno bhavatīti vuttanti adhippāyo gahetabbo.

“Yena yogāvacarena satipaṭṭhānā bhāvitā, so yogāvacaro upādānehiyeva anupādāno bhavati”ti pucchitabbattā yogādhipi viṣaṃyutto bhavatīti dassetuṃ “yogehi ca viṣaṃyutto”tiādi vuttaṃ. Tattha yogehi cāti kāmāyogabhavayogadiṭṭhiyogaavijjāyogehi ca. Viṣaṃyuttoti tādāṅgappahānavikkhambhanappahānasamucchedappahānavasena vigato, vimutto ca bhavatīti attho. Subhasaññito hi rūpakāyo kāmarāgassa vatthu hoti, kāyagatāya pana satiyā anupassitabbo kāyo kāmarāgassa vatthu na hotveva. “Sukho”ti vā “sukhaheṭū”ti vā gahaṇīyo bhavo bhavarāgassa vatthu hoti, vedanāgatāya pana

satiyā anupassitabbo bhavo bhavarāgassa vatthu na hoti. “Attā”ti abhinivisitabbaṃ cittaṃ diṭṭhiyogassa vatthu hoti, cittagatāya pana satiyā anupassitabbaṃ cittaṃ diṭṭhiyogassa vatthu na hoti. Vinibbhogassa dukkarattā, dhammānaṃ dhammamattatāya ca duppaṭivijjhantā avinibbhujitabbā, dhammamattatāya appaṭivijjhantabbā dhammā avijjāyogassa vatthu honti, dhammagatāya pana satiyā anupassitabbā dhammā avijjāyogassa vatthu na honti. Tasmā catusatipaṭṭhānānupassako “yogehi ca viṣayutto”ti vutto. Ayaṃ nayo āsavehi ca anāsavo bhavati, oghehi ca nitthiṇṇo bhavatīti etthāpi yojetabbo.

Ganthehi ca vippayutto bhavatīti ettha pana subhasaññito rūpakāyo abhijjhākāyaganthassa vatthu, kāyagatāya pana satiyā anupassitabbo rūpakāyo abhijjhākāyaganthassa vatthu na hoti.

Dukkhadukkavipariṇāmadukkhasaṅkhārādukkhabhūtā vedanā byāpādakāyaganthassa vatthu honti, tena vuttaṃ - “dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anuseti”ti. Vedanāgatāya pana satiyā anupassitabbā vedanā byāpādakāyaganthassa vatthu na hoti. “Cittaṃ nicca”nti abhinivesavasena sassatassa “attano sīlena suddhi, vatena suddhi”ti parāmasanaṃ hoti, tasmā “nicca”nti gahitaṃ cittaṃ sīlabbataparāmāsakāyaganthassa vatthu, cittagatāya pana satiyā anupassitabbaṃ cittaṃ sīlabbataparāmāsassa vatthu na hoti. Dhammānaṃ sappaccayanāmarūpasabhāvassa adassanato bhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhi hoti, tasmā “idaṃ sacca”nti abhinivisitabbā dhammā idaṃsaccābhinivesakāyaganthassa vatthu, dhammagatāya pana satiyā anupassitabbā dhammā idaṃsaccābhinivesakāyaganthassa vatthu na honti, tasmā catusatipaṭṭhānānupassako “ganthehi ca vippayutto”ti vutto.

Subhasaññito ca kāyo rāgasallassa vatthu, kāyagatāya pana satiyā anupassitabbo kāyo rāgasallassa vatthu na hoti. Sukhasaññitāya vedanāya doso hoti, tasmā vedanā dosasallassa vatthu, vedanāgatāya pana satiyā anupassitabbā vedanā dosasallassa vatthu na hoti. “Cittaṃ attā”ti gahetvā “attā seyyo”tiādivasena pavattassa mānasallassa cittaṃ vatthu, cittagatāya pana satiyā anupassitabbaṃ cittaṃ mānasallassa vatthu na hoti. Dhammānaṃ sappaccayanāmarūpasabhāvassa ajānanato dhammā mohasallassa vatthu, dhammagatāya pana satiyā anupassitabbā dhammā mohasallassa vatthu na honti, tasmā catusatipaṭṭhānānupassako “sallehi ca visallo bhavati”ti vutto.

“Āhārā cassa pariññaṃ gacchanti”ti ācariyena vuttaṃ, “kiṃ pana āhārāva assa yogāvacarassa pariññaṃ gacchanti, udāhu aññepi”ti pucchitabbattā viññāṇaṭṭhitiyo ca assa yogāvacarassa pariññaṃ gacchantīti dassetuṃ “viññāṇaṭṭhitiyo cassa pariññaṃ gacchanti”ti vuttaṃ. Yena yogāvacarena cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā, tassa yogāvacarassa kāyavedanācittadhammāva pariññaṃ gaccheyyūṃ, na viññāṇaṭṭhitiyoti ce vadeyya kāyānupassanādīhi ca kāyavedanācittadhammesu pariññātesu saññāyapi pariññātabbābhāvato. Sā hi vedanācittasaṅkhātēna dhammesu pariññātesu avinābhāvato pariññātāvāti.

Yena cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā, so yogāvacaro upādānehi anupādāno ca, yogehi viṣayutto ca, khandhehi vippayutto ca, āsavehi anāsavo ca, oghehi nitthiṇṇo ca, sallehi visallo ca bhavatīti vutto, “kiṃ pana tathāvidhova hoti, udāhu aññathāpi”ti pucchitabbattā agatimpi na gacchatīti dassento “agatigamanehi ca na agatiṃ gacchatī”ti āha. Subhādisaññito rūpakāye apekkhamāno puggalo chandāgatiṃ gacchatīti subhādisaññito rūpakāyo visesato chandāgatiyā vatthu hoti,

kāyānupassanāsatiṭṭhānena pana anupassitabbo assāsapassāsādiko kāyo chandāgatiyā vatthu na hoti, tasmā kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanam bhāvento puggalo chandāgatiṃ na gacchati. Sukhavedanassādasena vedayamāno tadabhāvena byāpādam āgacchatīti sukhavedanā dosāgatiyā vatthu hoti, vedanānupassanāsatiṭṭhānena pana anupassitabbā vedanā dosāgatiyā vatthu na hoti, tasmā vedanāsatiṭṭhānabhāvanam bhāvento puggalo dosāgatiṃ na gacchati. Santatighanavasena “niccam, dhuva”nti gahitam cittam mohassa vatthu hoti, cittānupassanāsatiṭṭhānena pana anupassitabbam cittam mohassa vatthu na hoti, tasmā cittānupassanāsatiṭṭhānabhāvanam bhāvento puggalo dosāgatiṃ na gacchati. Vibhajitvā dhammasabhāvam ajānantassa bhayam jāyatīti vibhajitvā ajānīyasabhāvā dhammā bhayassa vatthu honti, dhammānupassanāsatiṭṭhānena pana anupassitabbā vibhajitvā jānitabbā dhammā rāgassa vatthu na honti, tasmā dhammānupassanāsatiṭṭhānabhāvanam bhāvento puggalo bhayāgatiṃ na gacchati. Evaṃ pahātābhāvena ekalakkaṇaṃ akusalepi dhamme nīharitvā idāni nigametum “evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkaṇattā pahānam abbattham gacchantī”ti puna vuttam.

Bhāvetabbesu dhammesu ekadesesu vutte tadavasesāpi bhāvetabbā dhammā ekalakkaṇattā nīharitvā vattabbā, pahātābbesupi dhammesu ekadesē vutte tadavasesāpi dhammā pahātābbā ekalakkaṇattā nīharitvā vattabbāti ācariyena vuttā, amhehi ca nātā, “aṇṇathāpi yadi vattabbā siyum, tepi vadathā”ti vattābhāvatō aṇṇenāpi pariyāyena lakkhaṇahārassa udāharaṇāni dassetum “yattha vā panā”tiādi vuttam. Tattha yattha yassam rūpekadesadesanāyam rūpindriyam ruppanalakkhaṇam cakkhundriyādijīvitindriyapariyosānam atthavidham indriyam rūpekadesam bhagavatā desitam. Tattheva tassam rūpekadesadesanāyam rūpadhātu ruppanalakkhaṇā cakkhudhātādiphoṭṭhabbadhātupariyosānā dasavidhā rūpadhātu ruppanalakkhaṇena ekalakkaṇattā desitā. Sabbo rūpakkaṇdho ca desito. Rūpāyatanam ruppanalakkhaṇam cakkhāyatanādiphoṭṭhabbāyatanapariyosānam dasavidham āyatanam ruppanalakkhaṇena ekalakkaṇattā bhagavatā desitam.

Yattha vā pana yassam vedanekadesadesanāyam sukhā vedanā bhagavatā desitā, tattha tassam vedanekadesadesanāyam sukhindriyāṇca desitam, somanassindriyāṇca desitam, dukkhasamudayo ariyasaccaṇca desitam sukhavedanābhāvena ekalakkaṇattā. Yattha vā pana yassam vedanekadesadesanāyam dukkhā vedanā bhagavatā desitā, tattha tassam vedanekadesadesanāyam dukkhindriyāṇca desitam domanassindriyāṇca desitam, dukkham ariyasaccaṇca desitam dukkhavedanābhāvena ekalakkaṇattā. Yattha vā pana yassam vedanekadesadesanāyam adukkhamasukhā vedanā bhagavatā desitā, tattha tassam vedanekadesadesanāyam upekkhindriyāṇca desitam, sabbo paṭiccasamuppādo ca desitoti yojanā kātābbā.

Yassam desanāyam adukkhamasukhā vedanā desitā, tassam desanāyam upekkhindriyam desitam hotu samānalakkhaṇattā, “kena paṭiccasamuppādo desito bhavēyyā”ti vattābhāvatō “kena kāraṇenā”ti pucchitvā kāraṇam dassetum “adukkhamasukhāyā”tiādi vuttam. Tattha adukkhamasukhāya vedanāya hi yasmā avijjā anuseti, tasmā avijjā desitā hoti. Avijjāya ca desitāya avijjāmūlako sabbopi paṭiccasamuppādo “avijjāpaccayā saṅkhārā...pe... dukkhakkhandhassa samudayo hoti”ti desitova hotīti adhippāyo daṭṭhabbo.

“Avijjāpaccayā saṅkhārā...pe... samudayo hotī”ti anulomavasena pavatto yo paṭiccasamuppādo desitoti ācariyena vutto, “yadi tathā pavatto so ca paṭiccasamuppādo desito, evaṃ sati sabbo ca paṭiccasamuppādo desito”ti na vattabboti codanaṃ manasi katvā “so cā”tiādi vuttaṃ. Tattha yo ca anulomavasena pavatto, so ca sarāgasadosasamohasaṃkilesapakkhena hātabbo. Yo ca paṭilomavasena “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”tiādiko pavatto, so ca vītarāgavītadosavītamohaariyadhammehi hātabbo. Yo ca anulomapaṭilomavasena pavatto, so ca tadubhayehi hātabbo. Tasmā “sabbo ca paṭiccasamuppādo desito”ti vattabbovāti adhippāyo gahetabbo.

“Ye dhammā ekalakkhaṇā, tesam dhammānaṃ ekasmiṃ dhamme vutte avasiṭṭhā dhammā vuttā bhavantītiādinā ācariyena yā lakkhaṇahārayojanā vuttā, sāva kātābbā, na aññathā kātābbā”ti pucchitabbabhāvato aññathāpi lakkhaṇahārayojanā kātābbāyevāti dassetuṃ “evaṃ ye dhammā”tiādi vuttaṃ. Tattha ye pathavīdayo rūpadhammā, ye phassādayo arūpadhammā sandhāraṇādikiccato saṅghaṭṭanādikiccato ekalakkhaṇā, tesam rūpārūpadhammānaṃ ekasmiṃ dhamme vutte avasiṭṭhā rūpārūpadhammā vuttā bhavanti. Ye pathavīdayo rūpadhammā, ye phassādayo arūpadhammā kakkhaḷādilakkhaṇato phusanādilakkhaṇato ekalakkhaṇā, tesam rūpārūpadhammānaṃ ekasmiṃ dhamme vutte avasiṭṭhā rūpārūpadhammā vuttā bhavanti. Ye dhammā ruppanasāmaññato namanasāmaññato aniccādisāmaññato vā khandhāyatanādisāmaññato vā ekalakkhaṇā, tesam saṅkhatadhammānaṃ ekasmiṃ saṅkhatadhamme vutte avasiṭṭhā dhammā vuttā bhavanti. Ye saṅkhatadhammā bhaṅguppadato saṅkhato cutūpapātato samānanirodhuppadasaṅkhatato vā cutūpapātato ekalakkhaṇā, tesam saṅkhatadhammānaṃ ekasmiṃ saṅkhatadhamme vutte avasiṭṭhā saṅkhatadhammā vuttā bhavantīti atthayojanā kātābbā.

Kiccato ca lakkhaṇato cātiādīsu ca-saddena sahacaraṇasamānahetutādayo saṅgahitāti daṭṭhabbā. Sahacaraṇādīsu ca yaṃ vattabbaṃ, taṃ “nānattakāyanānattasaññino, nānattasaññānaṃ amanasikārā”tiādīsu sahacāritāya saññāsahagatā dhammā niddhāritātiādinā vuttameva.

“Ekasmiṃ dhamme sarūpato vutte ekalakkhaṇādito avasiṭṭhadhammānampi vuttabhāvo kena amhehi jānitabbo saddahitabbo”ti vattabbabhāvato “tenā”tiādi vuttaṃ. Tattha tena avasiṭṭhadhammānampi vuttabhāvena “vuttamhi ekadhamme”tiādikaṃ yaṃ vacanaṃ āyasmā mahākaccāno āha, tena vacanena tumhehi avasiṭṭhānampi vuttabhāvo jānitabbo saddahitabboti vuttaṃ hoti.

“Ettāvatā ca lakkhaṇahāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī”ti vattabbattā “niyutto lakkhaṇo hāro”ti vuttaṃ. Tattha yassaṃ pāḷiyaṃ ekasmiṃ dhamme vutte avasiṭṭhadhammāpi yena lakkhaṇahārena niddhāritā, tassaṃ pāḷiyaṃ so lakkhaṇo hāro niyutto niddhāretvā yojitoti attho daṭṭhabboti.

Iti lakkhaṇahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭikānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

6. Catubyūhahāravibhaṅgavibhāvanā

25. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena lakkhaṇahāravibhaṅgena suttatthehi samānatthā vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto lakkhaṇahāravibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo catubyūhahāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo catubyūho hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu. Katamoti katamo saṃvaṇṇanāviseso catubyūho hāro catubyūhahāravibhaṅgo nāmāti viññeyyo. Tena vuttaṃ - “tattha katamo catubyūho hāroti catubyūhahāravibhaṅgo”ti. “Iminā catubyūhahārena katamassa neruttādayo gavesitabbā”ti pucchitabbattā “byañjanenā”tiādi vuttaṃ. Tattha byañjanenāti catubyūhahārassa suttassa visesato byañjanavicayabhāvato “byañjanā”ti vohāritena iminā catubyūhahārena suttassa neruttañca, suttassa adhippāyo ca, suttassa nidānañca, suttassa pubbāparasandhi ca saṃvaṇṇentehi gavesitabboti attho.

“Catubyūhahārena gavesitabbesu neruttādīsu katamaṃ suttassa gavesitabbam nerutta”nti pucchitabbattā “tattha katamaṃ nerutta”ntiādi vuttaṃ. Tassattho - tattha tesu iminā catubyūhahārena gavesitabbesu neruttādīsu katamaṃ suttassa neruttaṃ nibbacaṃ nāmāti ce puccheyya? Suttassa yā nirutti niddhāretvā vuttā sabhāvapaññatti gavesitabbā, idaṃ sabhāvaniruttibhūtaṃ nibbacaṃ neruttaṃ nāmāti. “Yā nirutti neruttaṃ nāmāti vuttā, kā pana sā niruttī”ti pucchitabbattā “padasaṃhitā”ti vuttaṃ. Padesu saṃhitā yuttā padasaṃhitā. Yathā yathā suttattho vattabbo, tathā tathā yā sabhāvanirutti pavattā, sā pavattā sabhāvaniruttiyeva nirutti nāmāti yojanā. “Kā pana sā sabhāvaniruttī”ti pucchitabbattā ca “yaṃ dhammānaṃ nāmaso ñāṇa”nti vuttaṃ. Yaṃ yāya kāraṇabhūtāya nāmapaññattiyā dhammānaṃ neyyānaṃ nāmaso pathavīnāmādinā vā phassaṇāmādinā vā khandhanāmādinā vā vividhena nāmena atthadhammādīsu kusalassa puggalassa ñāṇaṃ pavattati, sā kāraṇabhūtā nāmapaññatti sabhāvanirutti nāmāti attho. Yanti ca liṅgavipallāso, yāyāti attho. “Liṅgapakatidhammānaṃ nāmaso pavattamānaṃ ñāṇaṃ vivarivā kathehi”ti vattabbattā “yadā hī”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “yadā hi bhikkhūtiādinā ‘dhammānaṃ nāmaso ñāṇa’nti padassa atthaṃ vivarati”ti vuttaṃ. Tassattho aṭṭhakathāyaṃ vibhajitvā vuttovāti na vicārito.

26. Neruttaṃ ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ “katamo sutte gavesitabbo bhagavato adhippāyo”ti pucchitabbattā “tattha katamo adhippāyo”tiādi vuttaṃ. Tassattho pākaṭo. Apica “dhammo have rakkhati”tiādisu yena puggalena attanā rakkhiteṇa dhammena rakkhitaṃ bhāvo icchito, so dhammaṃ rakkhissatīti bhagavato adhippāyo. Yo puggalo duggatito muccitukāmo, so dhammaṃ rakkhissatīti bhagavato adhippāyo.

Coro yathā sandhimukhe gahitotiādisu yo coro ghātanato muccitukāmo, so corakammaṃ na karissatīti bhagavato adhippāyo. Yo puggalo apāyādidukkhato muccitukāmo, so pāpakammaṃ na karissatīti bhagavato adhippāyo.

Sukhakāmānītiādisu ye puggalā sukhaṃ icchanti, te parahiṃsanato vivajjissantīti bhagavato adhippāyo.

Middhī yadā hoti mahagghaso cātiādisu ye puggalā punappunaṃ pavattamānājātijarāmaraṇato muccitukāmā, te bhojane mattaññuno bhavissanti, santuṭṭhā bhavissanti, suddhājīvā bhavissanti, pātimokkhasaṃvarasīlasampannā bhavissanti, atandino bhavissanti, vipassakā bhavissanti, sagāravā sappatissā bhavissantīti bhagavato adhippāyo.

Appamādo amatapadantiādisu ye puggalā maccuno bhāyanti, nibbānamicchanti, te

puggalā dānasīlabhāvanākammesu appamattā bhavissantīti bhagavato adhippāyo.

27. Sutte gavesitabbo adhippāyo ācariyena vibhatto, amhehi ca viññāto, “katamaṃ suttassa gavesitabbaṃ nidāna”nti pucchitabbattā “tattha katamaṃ nidāna”ntiādi vuttaṃ. Tattha nidānanti phalaṃ nīharitvā detīti nidānaṃ. Kiṃ taṃ? Kāraṇaṃ. Dhaniyoti dhanavaḍḍhanakāraṇe niyuttoti dhaniyo. Gopālakoti gāvo issarabhāvena pāleti rakkhatīti gopālako. Upadhīhīti puttagoṇādīhi. Narassāti puttimantassa vā gopālakassa vā narassāti ca padaṭṭhānavasena vā yebhuyyavasena vā gāthāyaṃ āgatavasena vā vuttaṃ, nāriyāpi upadhīhi nandanā atthevāti daṭṭhabbā.

Iminā vatthunāti upadhisāṅkhātena imināva puttagavādinā vatthunā. Vasati pavattati nandanā ettha puttagoṇādiketi vatthu. Nandanaṃ nīharitvā deti puttagoṇādikanti nidānanti atthaṃ gahetvā dhaniyo “upadhīhi narassa nandanā”ti āha. Bhagavā pana “vasati pavattati socanā ettha puttagoṇādikehi vatthu, socanaṃ nīharitvā deti puttagoṇādikanti nidāna”nti atthaṃ gahetvā “upadhīhi narassa socanā”ti āha. Pariggahīyateti pariggahaṃ. Kiṃ taṃ? Puttagoṇādikaṃ, taṃ pariggahaṃ “upadhī”ti āha, na kilesūpadhikāyakhandhūpadhinti.

Upadhīsūti khandhasaṅkhātesu kāyesu. Kāyaṃ “upadhī”ti āha, na puttagavādikam, na pariggahaṃ.

Bāhiresu vatthūsūti maṇikuṇḍalaputtadārādīsu vatthūsu.

Kāmasukhanti kāmanīyesu assādasukhavasena pavattā taṇhā. Bāhiravatthukāya taṇhāyāti kāmanīyesu bāhiravatthūsu assādasukhavasena pavattāya taṇhāya.

Ajjhattikavatthukāyāti rūpakāyasaṅkhāte ajjhattikavatthumhi abhinandanavasena pavattāya.

Puna ajjhattikavatthukāyāti pañcakkhandhasaṅkhāte ajjhattikavatthumhi sinehavasena pavattāya.

Gavesitabbaṃ nidānaṃ vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, “katamo gavesitabbo pubbāparasandhī”ti pucchitabbattā tattha katamo pubbāparasandhī”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu neruttādhippāyanidānapubbāparasandhīsu. Yathāti yena andhakārādinā sabhāvena “kāmandhā...pe... mātara”nti yaṃ kāmataṇhaṃ bhagavā āha, ayaṃ kāmataṇhā tathā tena andhakārādinā sabhāvena “kāmandhā...pe... mātara”nti gāthā vuttāti yojanā.

Gāthāttho pana - kāmetīti kāmo, kāmataṇhā, kāmena atthassa ajānanatāya dhammassa, apassanatāya ca andhāti kāmandhā. Kāmataṇhāsaṅkhātena jālena atthadhammānaṃ ajānanāpassanena sañchannā paliguṇṭhitāti jālasaṅchannā. Taṇhāsaṅkhātena chadanena tesameva atthadhammānaṃ ajānanāpassanena chādītā pihitāti taṇhāchadanachādītā. Atthadhammesu pamattasaṅkhātena pamādena bandhanena baddhā bandhitabbā puggalā jarāmaraṇaṃ anventi, kumināmukhe pavattā macchā maraṇaṃ anventi iva ca, khīrapako vaccho mātaraṃ anveti iva ca, tathā jarāmaraṇaṃ anventīti gahetabbo.

“Kāmandhā...pe... mātara”nti yāya desanāya, gāthāya vā kāmataṇhā vuttā, sā desanā, gāthā vā katamena desanābhūtena aparena yujjati”ti pucchitabbattā tathā pucchitvā imāya desanāya, gāthāya vā yujjati dassetuṃ “sā katamenā”tiādi

vuttaṃ. Tattha sāti “kāmandhā...pe... anventī”ti desanā, gāthā vā. Pubbāparenāti tato desanāto pubbena desanāvacanena, gāthāvacanena vā aparena desanāvacanena, gāthāvacanena vā. Yujjati yujjanaṃ eti sametīti pucchati.

Yathāti yena andhakaraṇādinā. “Ratto...pe... nara”nti yaṃ gāthāvacanaṃ bhagavā āha, tena gāthāvacanena tathā andhakaraṇādinā yujjatīti yojanā. Gāthāttho pana - ratto rañjanto puggalo atthaṃ attahitapayojanaṃ parahitapayojanaṃ na jānāti. Ratto rañjanto dhammaṃ yathāvuttassa atthassa hetuṃ paññācakkhunā na passati. Rāgo yaṃ naraṃ yadā sahate, tadā tassa narassa andhaṃ andhakāraṃ tamaṃ aññāṇaṃ hotīti gaheṭṭabbo.

Itīti evaṃ. Andhatāya andhakaraṇatāya sañchannatāya sañchannakaraṇatāya. Sāyeva taṇhāti “kāmandhā...pe... mātara”nti gāthāvacanena yā kāmataṇhā vuttā, sāyeva kāmataṇhā. Abhilapitāti “ratto...pe... nara”nti aparena gāthāvacanena bhagavatā vohāritā voharaṇena ñāpitā, abhilapitassa atthassa samānatā pubbadesanā aparadesanāya yujjatīti vuttaṃ hoti.

“Dvīsu gāthāsu katamehi padehi sāyeva taṇhā abhilapitā”ti pucchitabbattā imehi abhilapitāti niyametvā dassetuṃ “yañcāhā”tiādi vuttaṃ. Tattha paṭhamagāthāyaṃ “kāmandhā...pe... chādītā”ti yañca padaṃ āha, dutiyagāthāyañca “ratto...pe... na passati”ti yañca padaṃ āha. Pariyuṭṭhānehi pariyuṭṭhānadīpakehi imehi “kāmandhā...pe... passati”ti padehi sāyeva paṭhamagāthāya vuttā kāmataṇhā ca bhagavatā abhilapitā.

“Yaṃ andhakāraṃ vuttaṃ, katamaṃ taṃ? Yā taṇhā ponobhavikā vuttā, katamā sā”ti pucchitabbattā “yaṃ andhakāra”ntiādi vuttaṃ. Tattha andhakāraṃ yaṃ aññāṇaṃ vuttaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo bhavati. Yā ca taṇhā ponobhavikā vuttā, ayañca dukkhasamudayo bhaveti yojanā.

“Kāmā”ti yañca padaṃ bhagavā āha, tena padena ime kilesakāmā vuttā. “Jālasañchannā”ti yañca padaṃ bhagavā āha, tena padena tesamāyeva kilesakāmānaṃ payogena samudācārena pariyuṭṭhānaṃ bhagavā dasseti. Tasmāti yasmā yasmim̐ santāne taṇhā uppannā, taṃ santānaṃ saṃsārato nissarituṃ adattvā rūpārammaṇādīhi palobhayamānā hutvā cittaṃ kilesehi pariyādāya tiṭṭhati, tasmā taṇhāya cittaṃ pariyādāya santāne tiṭṭhamānattā. Kilesavasenāti vītikkamakilesavasena. Pariyuṭṭhānavasenāti vītikkamaṇaṃ appatvā uppajjamānavasena. Yeti vuttappakārataṇhāsahitapuggalasadisā. Teti te taṇhābandhanabaddhā ca edisakā ca puggalā. Jarāmaraṇaṃ anventi jarāmaraṇaṃ atikkamituṃ na sakkuṇanti. Ayanti jarāmaraṇānuppavatti “jarāmaraṇamanventi”ti iminā vacanena bhagavatā dassitāti yojanā.

“Kāmandhā”tiādigāthāya ceva “ratto”tiādigāthāya ca pubbāparasandhi ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “kathaṃ ‘yassa papañcā tīthi cā’tiādigāthāsu pubbāparasandhi amhehi viññāṭabbo”ti vattabbattā yassa papañcā”tiādi vuttaṃ. Tassā gāthāya - yassa munino papañcā taṇhāmānadiṭṭhī ca natthi, taṇhāmānadiṭṭhīhi abhisāṅkhatā saṅkhārā ca natthi, tīthi anusayā taṇhā ca natthi, sandānasadisāṃ taṇhāpariyuṭṭhānaṃ natthi, palighasado moho ca natthi, so muni papañcādikāṃ sabbāṃ vītivatto atikkantoti vuccati. Nittantaṃ nimānaṃ nidiṭṭhiṃ nisandānaṃ nipalighaṃ loke carantaṃ taṃ munim̐ sadevako taṇhāsahito loko na vijānātīti attho.

Gāthāyaṃ papañcādayo bhagavatā vuttā, “katame te”ti pucchitabbattā “papañcā nāmā”tiādi vuttaṃ. Attano ādhārapuggalaṃ saṃsāre ciraṃ papañcantāpentī taṇhāmānadiṭṭhiyo ca, tāhi taṇhāmānadiṭṭhihi sahaṇātasena vā upatthambhanavasena vā abhisankhata saṅkhārā ca papañcā nāma. Santāne appahīnatthēna anusayā taṇhā sattānaṃ tiṭṭhanahetuttā tṭhi nāma. Pavattamānāya taṇhāya yaṃ pariyuṭṭhānaṃ chaṭṭisaṇhāya jāliniyā yāni vicarītāni ca vuttāni, idaṃ sabbaṃ attano ādhāraṃ puggalaṃ bandhanaṭṭhena sandānasadisattā sandānaṃ nāma. Moho attano ādhārassa puggalassa nibbānanagarappavesanassa paṭisedhakattā palighasadisattā paligho nāma. “Yassa papañcādayo natthi, so kiṃ vītivatto”ti pucchitabbattā “ye cā”tiādi vuttaṃ. Ye vuttappakārā papañcā saṅkhārā, yā ca vuttappakārā tṭhi, yaṃ vuttappakāraṃ sandānaṃ, yaṃ vuttappakāraṃ palighaṃ natthi vuttā, sabbaṃ etaṃ papañcadikaṃ yo muni samatikkanto, ayaṃ muni “nittaṇho”ti vuccatīti daṭṭhabbo.

28. “Yassa papañcātiādigāthāyaṃ ye papañcādayo vuttā, tesu taṇhāmānadiṭṭhihetukā saṅkhārā kadā katividhaṃ phalaṃ denti, taṃsaṅkhārasampayuttā taṇhā kadā katividhaṃ phalaṃ deti”ti pucchitabbattā “tatha pariyuṭṭhāna saṅkhārā”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu papañcasāṅkhārādīsu. Pariyuṭṭhāna saṅkhārāti vītikkamavasena pavattā pariyuṭṭhānā akusalasaṅkhārā cetanā. Diṭṭhadhammavedanīyādīti diṭṭhe passitabbe dhamme attabhāve vedanīyaṃ phalaṃ detīti diṭṭhadhammavedanīyā, diṭṭhe dhamme phalaṃ vedetīti vā diṭṭhadhammavedanīyā. Kā sā? Apadussanīyādīsu atidussanādivasena pavattā paṭhamajavanacetanā. Upapajje phalaṃ vedetīti upapajjavedanīyā, sattamajavanacetanā. Aparāpariyāye attabhāve phalaṃ vedetīti aparāpariyāyavedanīyā, majjhe pavattā pañca javanacetanā. Tīphaladānavasena tividhā saṅkhārā. Evaṃ imāya tividhāya saṅkhāracetanāya sampayuttā tividhā taṇhā tividhaṃ phalaṃ diṭṭhe vā dhamme attabhāve, upapajje vā anantarabhāve, apare vā pariyāye bhāve deti nibbattetīti evaṃ phalanibbattakasaṅkhāraṃ vā taṃsampayuttaṃ taṇhaṃ vā bhagavā āha.

“Yāya desanāya, gāthāya vā phalanibbattakaṃ saṅkhāraṃ āha, sā desanā, gāthā vā katamena desanābhūtena vā aparena yujjati”ti pucchitabbattā “yaṃ lobhapakataṃ kammaṃ karoti”tiādi vuttaṃ. Yā “yassa...pe... loko”ti desanā ca yā “yaṃ lobhapakataṃ kammaṃ...pe... apare vā pariyāye”ti desanā ca vuttā, bhagavato idaṃ desanādvayaṃ aññamaññaṃ pubbāparena pubbaṃ aparena aparaṃ pubbaṃ yujjati yujjanaṃ eti sameti, yathā gaṇḍodakaṃ yamunodakena, yamunodakampi gaṇḍodakena saṃsandati sameti. “Yassa...pe... loko”ti desanā “yaṃ lobhapakataṃ...pe... pariyāye”ti desanāya saṃsandati sameti, “yaṃ lobhapakataṃ...pe... pariyāye”ti desanāpi “yassa...pe... loko”ti desanāya saṃsandati sametīti attho gahetabbo. “Kathaṃ yujjati”ti pucchitabbattā “tatha pariyuṭṭhāna”tiādi vuttaṃ, diṭṭhadhammavedanīyādīphalattayanibbattakaṭṭhena yujjati vuttaṃ hoti.

Yaṃ yaṃ suttaṃ bhagavatā desitaṃ pubbāparena yujjati, taṃ taṃ suttampi nīharitvā pubbāparasāṃsandanaṃ dassetuṃ “yathāhā”tiādi vuttaṃ. Saṃsandanākāro vuttanayānusārena gahetabbo. Tatthāti tesu pariyuṭṭhāna saṅkhārataṇhāvicaritesu. Pariyuṭṭhānanti rūpārammaṇādīni ayonisomanasikārena ārabha satta santāne pavattaṃ taṇhācaritaṃ. Paṭisaṅkhānabalena asubhāniccādidassanabalena tadaṅgappahānavasena pahātabbaṃ. Saṅkhārāti dassanapahātabbā saṅkhārā.

Dassanabalenāti dassanasāṅkhātapaṭhamamaggaññābalena pahātabbā. Chatṭiṃsa taṇhāvicarītānīti dassanena pahātabbataṇhāvicaritehi avasesāni chatṭiṃsa taṇhāvicarītāni. Niggatā taṇhā yassa so nittaṇho, nittaṇhassa bhāvo nittaṇhatā, kā sā? Saupādisesā nibbānadhātu.

Papañcasāṅkhārābhinandanattayaṃ yadipi atthato ekaṃ samānaṃ, desanāya pana padakkharādīhi viseso atthīti dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ.

“Yoyaṃ pubbāparasandhi ācariyena vibhatto, soyaṃ katividho”ti pucchitabbattā “so cāyaṃ pubbāparo sandhī”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ - “na kevalaṃ suttantarasaṃsandanameva pubbāparasandhi, atha kho aññopi atthīti dassetuṃ ‘so cāya’ntiādi vutta”nti. Tattha atthasandhīti kiriyākārakādivasena atthassa atthena sandhi. Padasandhīti nāmapadādikassa nāmapadādikantarena sandhi.

Desanāsandhīti vuttappakārassa desanantarassa vuttappakārena desanantarena sandhi. Niddesasandhīti niddesantarassa niddesantarena sandhi.

Sandhi ca nāma atthādayo muñcitvā añño sabhāvadhammo nāma natthi, atthādīnañca chaatthapadādīsu avarodhanato “atthasandhi chappadānī”tiādi vuttaṃ.

Atthasandhibyañjanasandhaya ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “katamā desanāsandhī”ti pucchitabbattā “desanāsandhi na ca pathavi”ntiādi vuttaṃ. Tattha na ca pathaviṃ nissāya jhāyati jhāyī jhāyati cāti ettha jhāyī jhānasamaṅgī puggalo pathaviṃ nissāya ālambitvā na ca jhāyati, sabbasaṅkhāranissaṭaṃ pana nibbānaṃ nissāya ālambitvā phalasamāpattiṃ jhāyati samāpajjati evāti attho daṭṭhabbo. Na ca āpantiādīsupi esa nayo yojetabbo. Phalasamāpattisamaṅgī puggalo hi pathaviādayo muñcitvā nibbānameva ārabba phalasamāpattiṃ samāpajjatīti. Ettha ca pathaviādīhi mahābhūtehi kāmabhavarūpabhavā gahitā rūpapaṭibaddhavuttitāya. Ākāsānañcāyatanādīhipi arūpabhavo gahito, bhavattayaṃ vajjetvā ca jhāyatīti adhippāyo. Yadi pathaviādayo nissāya na jhāyī jhāyati ca, evaṃ sati idhalokasaṅkhātaṃ sattasantānaṃ vā paralokasaṅkhātaṃ sattasantānaṃ vā anindriyasantānaṃ vā nissāya jhāyī jhāyatīti āsaṅkanīyattā taṃ pariharanto “na ca imaṃ loka”ntiādimāha. Tattha imaṃ lokanti idhalokasaṅkhāto diṭṭho attabhāvo sattasantāno vutto, tasmīṃ nissāya na jhāyati jhāyī jhāyati ca. Paralokanti idhalokato añño bhavantarasaṅkhāto sattasantāno vutto, tasmīṃ nissāya na ca jhāyati jhāyī jhāyati ca.

Yamidaṃ ubhayantiādīsu idaṃ ubhayaṃ idhalokaparalokadvayaṃ antarena vajjetvā yaṃ rūpāyatanam diṭṭhaṃ, taṃ rūpāyatanampi. Yaṃ saddāyatanam sutam, taṃ saddāyatanampi. Yaṃ gandhāyatanarasāyatanaphoṭṭhabbāyatanam mutam, taṃ gandhāyatanarasāyatanaphoṭṭhabbāyatanampi. Yaṃ āpodhātu ākāsadhātu lakkhaṇarūpaṃ ojāsaṅkhātaṃ dhammāyatanekadesarūpaṃ viññātaṃ, taṃ āpodhātādikaṃ dhammāyatanekadesarūpampi. Yaṃ vatthu pariyesitaṃ vā apariyesitaṃ vā santike pattam, taṃ vatthumpi. Yaṃ vatthu pattam vā appattam vā pariyesitaṃ pariyesanārahaṃ sundaram, taṃ vatthumpi. Yaṃ vatthu vitakkitaṃ vitakkanavasena ālambitabbam, taṃ vatthumpi. Yaṃ vatthu vicāritaṃ anumajjanavasena ālambitabbam, taṃ vatthumpi. Yaṃ vatthu manasā citteneva anucintitaṃ anucintanavasena ālambitabbam, taṃ vatthumpi nissāya na jhāyati jhāyī jhāyati cāti yojanā kātabbā.

Ettha diṭṭhādikaṃ bahiddhārūpameva gahetabbam anindriyabaddharūpassa adhippetattā. Tenāha aṭṭhakathācariyo - “tadubhayavinimutto anindriyabaddho

rūpasantāno”ti. “Yadi jhāyī puggalo yathāvutte pathavīādayo nissāya na jhāyati jhāyī jhāyati ca, evaṃ sati ayaṃ jhāyī puggalo idaṃ nāma nissāya jhāyatīti loke kenaci ñāyati kiṃ, udāhu na ñāyatī”ti pucchitabbattā na ñāyatīti dassetuṃ “ayaṃ sadevake loke”tiādimāha. Tattha phalasamāpattijhānena jhāyanto ayaṃ khīṇāsavapuggalo sadevake loke...pe... sadevamanussāya pajāya yattha katthacipi anissitena cittaṇa jhāyatīti sadevake loke...pe... sadevamanussāya pajāya kenaci na ñāyatīti attho gahetabbo. Tena vuttaṃ -

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Yassa te nābhijānāma, kiṃ tvaṃ nissāya jhāyasī”ti.

“Kenaci aviññāyabhāvo kena suttena vibhāvetabbo”ti pucchitabbattā iminā godhikasuttena vibhāvetabboti dassetuṃ “yathā māro pāpimā”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “idāni khīṇāsavacittassa katthacipi anissitabhāvaṃ godhikasuttena vakkalisuttena ca vibhāvetuṃ ‘yathā māro’tiādi vutta”nti vuttaṃ. Tattha dānādipuñṇakārake, puñṇe vā māreti nivāretīti māro, attahitaparāhite māretīti vā māro. Pāpacittuppādavantaṭāya pāpimā. Pubbattabhāve godhassa ghātakattā “godhiko”ti laddhanāmassa parinibbāyantassa kulaputtassa parinibbānato uddhaṃ paṭisandhādi viññāṇaṃ samanvesanto na jānāti na passati. “Paracittajānanako māro kasmā na jānāti”ti vattabbattā “so hī”tiādi vuttaṃ. So godhiko hi yasmā papañcātīto, tasmā taṇhāpahānena diṭṭhinissayopi assa godhikassa yasmā natthi, tasmā ca na jānātīti.

“Godhikasutteneva vibhāvetabbo”ti pucchitabbattā “yathā cā”tiādi vuttaṃ. “Godhikasuttavakkalisuttehi anupādisesāya nibbānadhātuyā anissitabhāvo vibhāvito, evaṃ sati saupādisesanibbānadhātuyā anissitabhāvo kena viññāyatīti attho bhavēyyā”ti vattabbattā tadāpi na viññāyatiyevāti dassetuṃ “sadevakena lokenā”tiādi vuttaṃ. Tattha saupādisesāya nibbānadhātuyā phalasamāpattijhānena jhāyamānā ime khīṇāsavā katthaci anissitacittā jhāyantīti sadevakena lokena na ñāyanti samārakena...pe... sadevamanussāya na ñāyantīti yojanā kātabbā. Anissitacittā na ñāyantīti ettha hi na-kāro ca “jhāyamānā”ti pade na sambandhitabbo “na jhāyamānā”ti atthassa sambhavato. “Na ñāyantī”ti pana sambandhitabbo heṭṭhā aṭṭhakathāyaṃ eva “loke kenacipi na ñāyatī”ti vuttattā. Ayaṃ desanāsandhīti godhikasuttavakkalisuttānaṃ aññamaññaṃ atthavasena saṃsandanā niddhāritā viya “na ca pathaviṃ nissāyā”tiādidesanāya ca “na ca imaṃ loka”ntiādidesanāya ca yāya desanāya atthavasena saṃsandanā niddhāritā, tāya desanāya yattha katthaci yaṃ kiñci nissāya jhāyī na jhāyati, nibbānaṃ nissāya jhāyī jhāyatīti atthavasena niddhāritā, ayaṃ saṃsandanā desanāsandhi nāmāti attho gahetabbo.

Desanāsandhi ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “katamā niddesasandhī”ti pucchitabbattā “tattha katamā niddesasandhīti nissitacittā”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu catūsu atthasandhibyañjanasandhidesanāsandhiniddesasandhīsu yā sandhi “niddesasandhī”ti uddiṭṭhā, sā niddesato katamāti pucchātīti attho. Nissitacittāti taṇhādiṭṭhisahajātavasena vā upanissayavasena vā nissitaṃ cittaṃ yesaṃ puthujjanānanti nissitacittā, puthujjanā puggalā niddisitabbā imāya desanāya puggalādhīṭṭhānattā. Yadi desanā dhammādhīṭṭhānā, evaṃ sati nissitaṃ cittaṃ ettha suttaṃ padasesu desitanti nissitacittā nissitacittajānanatthāya desitā suttaṃ padesā. Anissitaṃ cittaṃ yesaṃ ariyapuggalānanti anissitacittā, ariyapuggalā niddisitabbā

imāya desanāya puggalādhiṭṭhānattā. Dhammādhiṭṭhānāya pana anissitaṃ cittaṃ yattha suttappadesesu desitanti anissitacittā, anissitacittajānanatthāya desitā suttappadesā.

“Nissitacittā kena niddesena niddisitabbā, anissitacittā kena niddesena niddisitabbā”ti pucchitabbattā “nissitacittā akusalapakkhena niddisitabbā”tiādi vuttaṃ. Akusalapakkhena niddesena niddisitabbā. Kusalapakkhenātiādīsupi esa nayo yojetabbo. Akusalapakkhasāmaññaṃ akusalapakkhasāmaññehi dassetvā akusalavisesakusalavisesehi dassetuṃ “nissitacittā saṃkilesenā”tiādi vuttaṃ. Ayaṃ niddesasandhīti akusalapakkhādikassa purimaniddesassa saṃkilesādikena pacchimena niddesena nissitacittavasena ayaṃ saṃsandanā ca niddesasandhi nāma. Kusalapakkhādikassa purimassa niddesassa vodānādikena pacchimena niddesena anissitacittavasena ayaṃ saṃsandanā ca niddesasandhi nāmāti vibhajitvā veditabbā.

“Catubyūhahārassa neruttamadhippāyanidānapubbāparasandhippabhedena ceva atthabyañjanasandhiniddesasandhidesanāsandhippabhedena ca vibhajitabbabhāvo kena amhehi jānitabbo saddahitabbo”ti vattabbabhāvato “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tattha tena tathā vibhajitabbabhāvena āyasmā mahākaccāno “neruttamadhippāyo”tiādikaṃ yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena tumhehi catubyūhahārassa tathā vibhajitabbabhāvo jānitabbo saddahitabboti vuttaṃ hoti.

“Ettāvatā ca catubyūhahāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī”ti vattabbattā “niyutto catubyūho hāro”ti vuttaṃ. Tattha yassaṃ yassaṃ pāliyaṃ yo yo catubbidho, so so catubyūhahāro ca yathālābhavasena yojito, tassaṃ tassaṃ pāliyaṃ so so catubbidho catubyūhahāro tathā niddhāretvā yutto yojitoti attho daṭṭhabbo.

Iti catubyūhahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavibhāvanā

29. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena catubyūhahāravibhaṅgena neruttādayo vibhattā, so...pe... catubyūhahāravibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo āvaṭṭo hāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā tattha katamo āvaṭṭo hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu katamo saṃvaṇṇanāviseso āvaṭṭo hāro āvaṭṭahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. “Ekamhi padaṭṭhāne”ntiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “ārambhathā”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso āvaṭṭahāravibhaṅgo nāmāti gahito. “Tattha desanāyaṃ ekasmiṃ padaṭṭhāne desanāruḷhe sesakaṃ padaṭṭhānaṃ pariyesati, pariyesitvā kathaṃ paṭipakkhe āvaṭṭetī”ti vattabbattā -

“Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro”ti. -

Gāthā vuttā. Idha gāthāyaṃ ekasmiṃ padaṭṭhāne desanāruḷhe sesakaṃ padaṭṭhānaṃ pariyesatīti vuttaṃ hoti. Gāthāttho pana aṭṭhakathāyaṃ vutto.

“Ārambhathā”tiādigāthāyaṃ katarasmim̐ padaṭṭhāne desanāruḷhe katamaṃ sesakaṃ padaṭṭhānaṃ pariyesatī”ti vattabbattā “ārambhatha nikkamathāti vīriyassa padaṭṭhāna”ntiādi vuttaṃ. Tattha “vīriyassa padaṭṭhāna”nti sāmāññavasena vuttampi ārambhadhātusaṅkhātāṃ vīriyaṃ nikkamadhātusaṅkhātassa vīriyassa padaṭṭhānaṃ, nikkamadhātusaṅkhātāṃ vīriyaṃ parakkamadhātusaṅkhātassa vīriyassa padaṭṭhānaṃ, parakkamadhātusaṅkhātāṃ vīriyaṃ samathabhāvanāsahitassa vīriyassa padaṭṭhānantiādinā pariyesitabbanti gahetabbam̐. “Yuñjathā”ti iminā vuttaṃ samathabhāvanāsahitaṃ vīriyaṃ “buddhasāsane”ti iminā vuttassa mahaggatasamādhissa padaṭṭhānaṃ, desanāruḷhaṃ sukhādikaṃ sesakampi padaṭṭhānaṃ pariyesitabbam̐. “Dhunātha maccuno sena”nti padena gahitaṃ vipassanāsahitaṃ vīriyaṃ kilesadhunane samatthāya paññāya padaṭṭhānaṃ, desanāruḷhaṃ samādhiādikaṃ sesakampi padaṭṭhānaṃ pariyesitabbam̐.

“Yadi ‘ārambhathā’tiādikam̐ vuttaṃ vīriyaṃ sāmāññabhūtānaṃ vīriyasamādhipaññānaṃyeva padaṭṭhānaṃ siyā, evaṃ sati kathaṃ vaṭṭamūlaṃ chinditvā vivaṭṭaṃ pāpessantī”ti vattabbattā puna “ārambhatha nikkamathāti vīriyindriyassa padaṭṭhāna”ntiādi vuttaṃ. Ādhipaccakiccatāya yuttassāpi vīriyādhikassa padaṭṭhānattā ārabhantā yogāvacarapuggalā vaṭṭamūlaṃ chinditvā vivaṭṭaṃ pāpentīti vuttaṃ hoti. “Ārambhathā”tiādikā pana yasmā vīriyārambhavatthuādidesanā hoti, tasmā ārambhavatthuādīniyeva saṃvaṇṇitāni padaṭṭhānanti codanaṃ manasi katvā āha “imāni padaṭṭhānāni desanā”ti. “Ārambhathā”tiādikā yathāvuttapadaṭṭhānāni desanā hoti, na vīriyārambhavatthuādīni, tasmā padaṭṭhānaṃyeva saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbam̐.

Evaṃ “ārambhathā”tiādidesanāya padaṭṭhānavasena attho vibhatto, amhehi ca ñāto, “kathaṃ tassāyeva desanāya paṭipakkhavasena attho vibhajitabbo”ti vattabbattā “ayuñjantānaṃ vā”tiādi vuttaṃ. Tattha yoge bhāvanāyaṃ ayuñjantānaṃ sattānaṃ aparipakkaññānaṃ yoge yogahetu vāsanābhāgiyavasena āyatim̐ jānanatthāya “ārambhathā”tiādidesanā āraddhā. Yuñjantānaṃ paripakkaññānaṃ sattānaṃ ārambhe ārambhahetu diṭṭheva dhamme parijānanatthāya “ārambhathā”tiādidesanā āraddhā.

Tattha tesu yuñjantāyuñjantesu paripakkāparipakkaññānesu ye aparipakkaññāṇā sattā na yuñjanti, te aparipakkaññāṇā sattā pamādamūlakā hutvā yoge bhāvanāyaṃ yena pamādena na yuñjanti, so pamādo taṇhāmūlako pamādo, avijjāmūlako pamādoti dubbidho hoti. Tattha tasmim̐ dubbidhe pamāde aññāṇena nivuto avijjāmūlako satto yena pamādena ñeyyaṭṭhānaṃ “ime uppādavayadhammā pañcakkhandhā ñeyyaṭṭhānaṃ nāmā”ti nappajānāti, ayaṃ aññāṇahetuko pamādo avijjāmūlako pamādā nāma. Yo pamādo taṇhāmūlako, so pamādo tividho anuppannānaṃ bhogānaṃ uppādāya pariyesanto taṇhiko satto yaṃ pamādaṃ āpajjati, ayaṃ pamādo ca, uppannānaṃ bhogānaṃ t̐hitatthāya rakkhanto taṇhiko satto ārakkhanimittaṃ yaṃ pamādaṃ āpajjati, ayaṃ pamādo ca, t̐hitaṃ bhogaṃ paribhuñjanto taṇhiko satto paribhoganimittaṃ yaṃ pamādaṃ āpajjati, ayaṃ pamādo cāti tividho hoti. Iti loke ayaṃ pamādo catubbidho avijjāpadaṭṭhāno ekavidho pamādo, taṇhāpadaṭṭhāno tividho pamādoti catubbidho hoti. Tattha tāsū avijjātaṇhāsū nāmakāyo phassādināmasamūho avijjāya padaṭṭhānaṃ, rūpakāyo pathaviādirūpasamūho taṇhāya padaṭṭhānaṃ hoti. Idaṃ vuttaṃ hoti - ārambhadhātunikkamadhātusaṅkhātassa vīriyassa paṭipakkho catubbidho pamādo

niddhāretabbo, niddhāretvā ekavidhassa pamādassa avijjā padaṭṭhānaṃ, tividhassa pamādassa taṇhā padaṭṭhānaṃ. Avijjāya nāmakāyo padaṭṭhānaṃ, taṇhāya rūpakāyo padaṭṭhānanti paṭipakkhe āvaṭṭetvā padaṭṭhānaṃ pariyesitabbanti.

“Kasmā nāmakāyo avijjāya padaṭṭhānaṃ bhavati, rūpakāyo taṇhāya padaṭṭhānaṃ bhavati”ti pucchitabbattā “taṃ kissa hetū”ti pucchitvā “rūpīsu bhavesu ajjhosānaṃ, arūpīsu sammoho”ti vuttaṃ. Rūpīsu bhavesu rūpadhammesu ahaṃmamādivasena ajjhosānaṃ taṇhābhīniveso sattesu paṭiṭṭhito yasmā hoti, tasmā rūpakāyo taṇhāya padaṭṭhānaṃ bhavati. Anamatagge hi saṃsāre itthipurisā aññaṃaññaṃrūpābhīrāmā bhavanti. Arūpīsu phassādīsu sukhumabhāvato sammoho sattesu paṭiṭṭhito yasmā hoti, tasmā nāmakāyo avijjāya padaṭṭhānaṃ bhavati ti yojanā kātabbā. Idaṃ vuttaṃ hoti - rūpakāyanāmakāyesu ārammaṇakaraṇavasena taṇhāya ca avijjāya ca uppajjanato rūpakāyo taṇhāya padaṭṭhānaṃ, nāmakāyo avijjāya padaṭṭhānanti nīharitabbāvāti.

“Katamo rūpakāyo, katamo nāmakāyo”ti pucchitabbattā “tattha rūpakāyo rūpakkhando, nāmakāyo cattāro arūpino khandhā”ti vuttaṃ. Tattha tesu rūpakāyanāmakāyesu rūpakāyo rūpasamūho nāma rūpakkhando hoti, nāmakāyo nāmasamūho nāma cattāro arūpino khandhāti. Ime pañcakkhandhā avijjātaṇhānaṃ ārammaṇattā saupādānā bhavēyyuṃ, “katamena upādānena saupādānā bhavanti”ti pucchitabbattā tattheva pucchitvā vissajjetuṃ “ime pañcakkhandhā katamena upādānena saupādānā? Taṇhāya ca avijjāya cā”ti vuttaṃ. Tattha upādānabhūtāya taṇhāya ca upādānabhūtāya avijjāya ca ime pañcakkhandhā saupādānā nāma bhavanti ti yojanā kātabbā.

“Kittakāni upādānāni taṇhā nāma bhavanti, kittakāni upādānāni avijjā nāma bhavanti”ti pucchitabbattā “tattha taṇhā dve”tiādi vuttaṃ. Tatthāti tāsū taṇhāavijjāsu. Kāmapādānañca sīlabbatupādānañca dve upādānāni taṇhā nāma bhavanti. Taṇhāvasena hi “mama sīlaṃ, mama vata”nti parāmasanaṃ bhavati. Diṭṭhupādānañca attavādupādānañca dve upādānāni avijjā nāma bhavanti. Avijjāvasena hi sassatadiṭṭhi ceva ahaṃmamādiditṭhi ca bhavanti. “Imehi catūhi upādānehi saupādānakkhandhā catūsū saccesu kittakaṃ saccaṃ nāma”ti pucchitabbattā “imehi”tiādi vuttaṃ. Ye lokiyakkhandhā saupādānā khandhā bhavanti, upādānena hi upādānāni bhavanti, idaṃ saupādānakkhandhapañcakaṃ dukkhaṃ dukkhasaccaṃ nāma. Yāni cattāri upādānāni dukkhakāraṇāni bhavanti, ayaṃ upādānacatukkaṃ samudayo samudayasaccaṃ nāma bhavati. Pañcakkhandhāti saupādānā pañcakkhandhā dukkhavattubhāvato dukkhaṃ. Tesanti saupādānānaṃ pañcakkhandhānaṃ. Dhammaṃ desetīti “ārambhathā”tiādikaṃ dhammaṃ venēyyānurūpaṃ bhagavā deseti. Sāmaññaṃ pubbe vuttampi atthavasena viśesaṃ dassetuṃ puna “dukkhassa pariññāya, samudayassa pahānāyā”ti vuttaṃ.

30. Ārambhapaṭipakkhabhūtapamādavāsena purimasaccadvayaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, “ītasaccadvayaṃ kathaṃ niddhāritabba”nti vattabbattā taṃ dvayampi pamādamukheneva niddhāritabbanti dassetuṃ “tattha yo tividho”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu taṇhāmūlakaavijjāmūlakesu pamādesu. Tassāti tividhassa taṇhāmūlakassa pamādassa. Sampaṭivedhenāti assādādīnaṃ parijānanena. Rakkhaṇāti attacittassa rakkhaṇasaṅkhātā. Paṭisaṃharaṇāti “tassā”ti iminā vuttassa pamādassa paṭipakkhabhūtena appamādanānuyogena saṃharaṇā yā khepanā atthi, ayaṃ pamādassa paṭipakkhabhūtena appamādanānuyogena pavattā khepanasaṅkhātā bhāvanā samatho nāmāti pamādassa paṭipakkhamukhena puna

āvaṭṭetvā samatho niddhāritoti.

“So samatho kathaṃ kena upāyena bhavatī”ti pucchitabbattā tathā pucchitvā upāyaṃ dassetuṃ “so katha”ntiādi vuttaṃ. Tattha kathanti kena upāyena. “Kāmentīti kāmā, kāmīyantīti vā kāmā”ti vuttānaṃ dvinnāṃ kāmānaṃ paṭicca uppajjamānaṃ assādañca, “appassādā kāmā bahudukkhā”tiādi vacanato appassādanīyānaṃ kāmānaṃ paṭicca uppajjamānaṃ ādīnavañca. Kāmānanti ca kammatthe sāmivacanaṃ. Tena vuttaṃ -“kāme paṭiccā”ti. “Kāmānametaṃ nissaraṇaṃ, yadidaṃ nekkhamma”nti vacanato nissaraṇanti idha paṭhamajjhānaṃ adhippettaṃ. Vokāraṇti ettha va-kāro āgamo, o-kāraṃ lāmakabhāvaṃ. Ānisaṃsanti catupārisuddhisīlādikaṃ. Yadā jānāti, tadā tena upāyena samatho bhavatīti attho.

Samatho ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “katamā vipassanā”ti pucchitabbattā vipassanaṃ vibhajituṃ “tattha yā vīmaṃsā”tiādi vuttaṃ. Atha vā kāmānaṃ assādādayo yadā jānāti, tadā samatho bhavatīti vutto, “tasmīṃ samathe bhavamāne sati katamā bhavatī”ti pucchitabbattā “tattha yā vīmaṃsā”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tasmīṃ samathe bhavamāne sati assādādīnaṃ yā aniccādivīmaṃsā upaparikkhā paññā bhavati, ayaṃ vīmaṃsā upaparikkhā paññā visesena passanato vipassanā nāma. Atha vā tividhassa taṇhāmūlakassa pamādassa sampativedhena rakkhaṇā paṭisaṃharaṇā, ayaṃ samathoti ācariyena vutto, “katamā vipassanā”ti pucchitabbattā “tattha yā vīmaṃsā”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tasmīṃ yathāvutte samathe sati yathāvuttassa pamādassa aniccādivasena yā vīmaṃsā upaparikkhā paññā uppannā, ayaṃ vīmaṃsā upaparikkhā paññā visesena passanato vipassanā nāma. Vīmaṃsāva dubbalā, upaparikkhā balavatīti viseso.

Samatho ceva vipassanā ca dve dhammā ācariyena niddhāritā, “ime niddhāritā dve dhammā kiṃ gacchantī”ti vattabbattā “ime dve”tiādi vuttaṃ. Samatho samathabhāvanāpāripūriṃ gacchati, vipassanā vipassanābhāvanāpāripūriṃ gacchati. “Imesu dvīsu dhammesu bhāviyamānesu katame yogāvacarena pahīyanti”ti vattabbattā “imesū”tiādi vuttaṃ. Samathe dhamme bhāviyamāne taṇhā yogāvacarena pahīyati, vipassanāya bhāviyamānāya avijjā yogāvacarena pahīyatīti ime dve pahātābbā dhammā pahīyanti taṇhā ceva avijjā ca. “Imesu dvīsu dhammesu pahīyamānesu katame dhammā nirujjhanti”ti pucchitabbattā upādānādayopi nirujjhanti sakalavaṭṭadukkhanirodhaṃ dassento “imesu dvīsu dhammesu pahīnesū”tiādimāha. Tattha taṇhāya samathabhāvanāya pahīyamānāya, avijjāya vipassanābhāvanāya pahīyamānāya imesu dvīsu dhammesu dvīhi bhāvanāhi pahīnesu kāmupādānādīni cattāri upādānāni vikkhambhanasamucchedavasena nirujjhanti, na bhaṅgakkhaṇavasena.

Etthāha - “taṇhānirodhā upādānanirodho”ti vuttattā “taṇhāya pahīyamānāya upādānāni nirujjhanti”ti vacanaṃ yuttaṃ hotu, kathaṃ avijjāya pahīyamānāya upādānāni nirujjhanti? “Taṇhānirodhā upādānanirodho”ti pāṭhe avijjāsahitataṇhānirodhā upādānanirodhoti atthasambhavato. Yathā hi taṇhāsahitāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, evaṃ avijjāsahitāva taṇhā upādānānaṃ paccayo hotīti avijjāsahitataṇhānirodhā upādānanirodhoti attho sambhavatīti gahetabbo. Vikkhambhanasamucchedavasena upādānanirodhā tatheva bhavanirodhoti esa nayo sesesupi. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodhoti etthāpi taṇhāsahitāavijjānirodhā saṅkhārirodhotiādiko gahitoti datṭhabbo. Itīti evaṃ visabhāgasabhāgadhammānaṃ āvaṭṭanavasena niddhāritāni ca purimāni dve saccāni ca, samatho ca vipassanā ca ime dve dhammā maggo ca maggasaccañca,

vaṭṭanirodho vaṭṭanirodhasaccañca nibbānanti cattāri saccāni niddhāritāni.

“Vīriyapaṭipakkhabhūtaṣṣa pamādaḍḍidhammaṣṣa vaṣena vā sabhāgabhūtaṣṣa pamādaḍḍidhammaṣṣa vaṣena vā āvaṭṭetvā catunnaṃ saccānaṃ niddhāritabbabhāvo amhehi kena saddahitaṭṭo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tena tathā niddhāritabbabhāvena bhagavā “ārambhatha nikkamathā”tiādigāthāvacanaṃ āha, tena “ārambhatha nikkamathā”tiādigāthāvacanena tathā catunnaṃ saccānaṃ niddhāritabbabhāvo tumhehi saddahitaṭṭo vuttaṃ hoti.

“Ārambhatha nikkamathā”tiādinā vodānapakkhaṃyeva nikkhipitvā tasṣeva vodānapakkhaṣṣa viṣabhāgadhammasabhāgadhammavaseneva āvaṭṭetvā catusaccaniddhāraṇaṃ kātabba”nti pucchitaṭṭo saṃkilesapakkhampi nikkhipitvā tasṣeva saṃkilesaṣṣa viṣabhāgadhammasabhāgadhammavasenapi āvaṭṭetvā catusaccaniddhāraṇaṃ dasṣento “yathāpi mūle”tiādigāthāvacanaṃāha. Aṭṭhakathāyaṃ pana -

“Evaṃ vodānapakkhaṃ nikkhipitvā taṣṣa viṣabhāgadhammavasena, sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dasṣetvā idāni saṃkilesapakkhaṃ nikkhipitvā taṣṣa viṣabhāgadhammavasena, sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dasṣetuṃ ‘yathāpi mūle’ti gāthamāhā”ti -

Vuttaṃ. Gāthātthopi aṭṭhakathāyaṃ vutto. Tathāpi yatipotānaṃ atthāya aṭṭhakathānusāreneva kathayissāma.

Samūho rukkho mūlati patiṭṭhāti etena avayavena bhūmibhāge ṭhitenāti mūlaṃ, kiṃ taṃ? Bhūmibhāge ṭhito mūlaṣaṅkhāto rukkhāvayavo, taṣṣiṃ mūle. Natthi upaddavo pharasuchedādiantarāyo aṣṣa mūlaṣṣāti anupaddavo. Daḷheti upaddavābhāvena sabhāvato thire sati. Chindīyatīti chinno, ko so? Bhūmiyaṃ patiṭṭhitamūlaṣahito rukkhāvayavo, na chinditvā gahito rukkhāvayavo. Ruhati vaḍḍhatīti rukkho. So ca bhūmiyaṃ patiṭṭhitamūlaṣahito rukkhāvayavo rukkhoti vutto yathā “samuddo diṭṭho”ti. Punareva rūhatīti puna aṅkuruppādanaṃ sandhāya vuttaṃ. Taṇhānusayeti attabhāvaṣaṅkhātassa rukkhassa mūle. Anūhateti arahattamaggañāṇena anupacchinne sati idaṃ attabhāvaṣaṅkhātaṃ dukkhaṃ dukkhahetu punappunaṃ abbocchinnaṃ nibbattati na nirujjhatiyevāti gāthāttho.

“Idha gāthāyaṃ yo taṇhānusayo anūhatabhāvena dukkhassa nibbattanassa mūlanti vutto, ayaṃ taṇhānusayo katamaṣṣā taṇhāya anusayo”ti pucchati, “taṇhāya kāmataṇhādivasena bahuvidhattā bhavataṇhāya anusayo”ti viṣajjeti bhavassādataṇhābhāvato. Yo anusayo etassa bhavataṇhāṣaṅkhātassa dhammaṣṣa paccayo hoti, ayaṃ anusayo avijjānusayo hoti. “Anusayo bahuvidho, kasmā avijjānusayoti saddahitaṭṭo”ti vattabbattā “avijjāpaccayā hi bhavataṇhā”ti vuttaṃ. Avijjāya bhavataṇhāya paccayattā avijjānusayo saddahitaṭṭo. Avijjāya hi bhavesu ādīnavassa adassanavasena bhavassādataṇhā bhavatīti. Ime dve kilesātiādimhi heṭṭhā vuttanayānusārena cattāri saccāni niddhāretvā viṣabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanaṃ viññātabbaṃ, samathavipassanā pana maggasampayuttāva gahetabbā.

“Sabbapāpassā”tiādikassa anusandhyattho aṭṭhakathāyaṃ vutto. Sabbapāpassāti kammaṣathabhāvappattāpattassa niravaseṣassa akusalassa. Akaraṇanti ṣaṣarasantānesu anuppādanaṃ. Kulaṣṣṣāti kammaṣathabhāvappattāpattassa tebhūmakakusalassa ceṣa lokuttarakusalassa ca. Upasampadāti santāne

uppādanavasena sampadā. Sassa attano cittanti sacittam, sacittassa pariyodāpanam vodānam arahattaphaluppattiyāti sacittapariyodāpanam. Arahattamagguppādo pana “kusalassa upasampadā”ti padena gahito. Etam akaraṇādittayadīpanam buddhānam sammāsambuddhānam sāsanaṃ ovādoti gāthāttho.

Gāthāyaṃ yassa pāpassa akaraṇam vuttam, tam pāpam duccharitakammapathavasena vibhajitum “sabbapāpam nāmā”tiādi vuttam. Dosasamuṭṭhānanti yebhuyyavasena vuttam, lobhasamuṭṭhānampi bhavati. Lobhasamuṭṭhānantipi yebhuyyavasena vuttam, dosasamuṭṭhānampi bhavati. Mohasamuṭṭhānampi tatheva vuttam. Lobhasamuṭṭhānadosasamuṭṭhānampi sambhavatīti datṭhabbam. Sabbapāpo duccharitakammapathappabhedenā vibhatto, “ettakenēva vibhajitabbo, udāhu aññena vibhajitabbo”ti pucchitabbattā aññena akusalamūlaagatigamanabhedenāpi vibhajitum “yā abhijjhā”tiādi vuttam. Aṭṭhakathāyaṃ pana “evaṃ duccharitaakusalakammapathakammavibhāgena ‘sabbapāpa’nti ettha vuttapāpam vibhajitvā idānissa akusalamūlavasena agatigamanavibhāgampi dassetum ‘akusalamūla’ntiādi vutta”nti anusandhyattho vutto. Mohavasena sabhāvaṃ ajānantassa bhayasambhavato yaṃ bhayā ca mohā ca agatiṃ gacchati, idaṃ mohasamuṭṭhānanti vuttam.

Sabbapāpo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “katamaṃ sabbapāpassa akaraṇa”nti pucchitabbattā tattha lobho asubhāyā”tiādi vuttam. Aṭṭhakathāyaṃ pana -

“Ettāvatā ‘sabbapāpassa akaraṇa’nti ettha pāpam dassetvā idāni tassa akaraṇam dassento ‘lobho...pe... paññāyā’ti tīhi kusalamūlehi tiṇṇam akusalamūlānam pahānavasena sabbapāpassa akaraṇam anuppādanamāhā”ti -

Vuttam. Subhādhimuttavasena pavatto lobho asubhāya asubhabhāvanāya tathāpavattena alobhena tadaṅgavikkhambhanappahānena pahīyati, sattesu kujjhanadussanavasena pavatto doso mettāya mettābhāvanāya tathāpavattena adosena ca tadaṅgavikkhambhanappahānena pahīyati, sattesu ceva saṅkhāresu ca muyhanavasena pavatto moho paññāya vicāraṇapaññāya ca bhāvanāmaggaṇāya ca tadaṅgavikkhambhanasamucchedappahānena pahīyati.

“Yadi tīhi kusalamūleheva akusalamūlāni pahīyanti, evaṃ sati upekkhākaruṇāmuditā niraṭṭhakā bhavēyyu”nti vattabbattā “tathā lobho upekkhāyā”tiādi vuttam. Upekkhāyāti “sabbe sattā kammassakā”tiādinā bhāvitāya upekkhāya. Muditā aratiṃ vūpasametvā aratiyā mūlabhūtaṃ mohampi pajahatīti manasi katvā “moho muditāya pahānam abbattham gacchatī”ti vuttam. “Akusalamūlānam kusalamūlādīhi pahātabbattaṃ kena amhehi saddahitabba”nti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttam. Tena tathā pahātabbattena bhagavā “sabbapāpassa akaraṇa”nti vacanaṃ āha, tena “sabbapāpassa akaraṇa”nti vacanena tathā pahātabbattaṃ tumhehi saddahitabbanti vuttam hoti.

31. “Ettāvatā ca sabbapāpo vibhatto, tassa akaraṇaṃca vibhattaṃ siyā, evaṃ sati aṭṭhamicchattānam akaraṇam anivāritaṃ siyā”ti vattabbattā “sabbapāpam nāma aṭṭha micchattānī”tiādi vuttam. Micchāsati aniccādīsu “nicca”nti anussaraṇacintanādivasena pavattaakusalappavatti.

Sabbapāpassa akaraṇaṃ bahudhā ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca viññātaṃ, “kathaṃ kusalassa sampadā vibhajitabbā viññātabbā”ti vattabbattā kusalassa sampadaṃ vibhajitvā dassento “aṭṭhasu micchattesu pahīnesū”tiādimāha. Aṭṭha sammattānīti sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhīti aṭṭhasammattāni visabhāgaparivattanadhammavasena sampajjanti. Atītassāti atītena sammāsambuddhena desitassa. Vipassino hi bhagavato ayaṃ pātimokkhuddesagāthā. Citte pariyodāpiteti cittapaṭibaddhā pañcakkhandhāpi pariyodāpitā bhavanti. “Cittapariyodāpitena pañcannaṃ khandhānaṃ pariyodāpitabhāvo kathaṃ amhehi saddahitabbo”ti vattabbattā “evañhī”tiādi vuttaṃ. Evaṃ vuttappakārena bhagavā yaṃ “cetovisuddhatthaṃ bhikkhave tathāgate brahmacariyaṃ vussatī”ti vacanaṃ āha, tena “ceto...pe... vussatī”ti vacanena tumhehi saddahitabboti vuttaṃ hoti. “Pariyodāpanā katividhā bhavanti”ti vattabbattā “duvidhā hī”tiādi vuttaṃ. Samathavipassanāya nīvaraṇappahānaṃ ariyamaggaḥ bhāvanāya anusayasamugghāto cāti pariyodāpanassa duvidhattā pañcakkhandhā pariyodāpitā bhavanti attho. Pahīnanīvaraṇānusayā hi puggalā pasādanīyavaṇṇā honti.

“Pariyodāpanassa kittikā bhūmiyo”ti pucchitabbattā “dve pariyodāpanabhūmiyo”tiādi vuttaṃ. “Sabbapāpassa akaraṇa’ntiādigāthāya desitesu dhammesu katamaṃ dukkhasaccaṃ, katamaṃ samudayasaccaṃ, katamaṃ maggasaccaṃ, katamaṃ nirodhasacca”nti pucchitabbattā “tatha yaṃ paṭivedhenā”tiādi vuttaṃ. Tatthāti gāthāya desitesu dhammesu yaṃ khandhapañcakaṃ paṭivedhena pariññābhisamayena pariyodāpeti, idaṃ khandhapañcakaṃ dukkhaṃ dukkhasaccaṃ bhavē. Yato taṇhāsaṃkilesato khandhapañcakaṃ pariyodāpeti, ayaṃ taṇhāsaṃkilesaṃ samudayo samudayasaccaṃ. Yena ariyamaggaṅgena pariyodāpeti, ayaṃ ariyamaggo maggasaccaṃ. Yaṃ asaṅkhatadhātuṃ adhigatena puggalena pariyodāpitaṃ, ayaṃ asaṅkhatadhātudhammo nirodho nirodhasaccaṃ bhavē. Imāni cattāri saccāni gāthāya desitadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritāni. “Tenāhā”tiādikassa attho heṭṭhā vuttanayena veditabbo.

“Sabbapāpassa akaraṇa’ntiādigāthāya desitānaṃ dhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena cattāri saccāni ācariyena niddhāritāni, amhehi ca viññātāni.

“Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ, chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāle;
Esānisamso dhamme suciṇṇe, na duggatiṃ gacchati dhammacārī”ti -

Gāthāya desitānaṃ dhammānaṃ visabhāgasabhāgadhammānaṃ āvaṭṭanavasena kathaṃ cattāri saccāni niddhāritāni”ti vattabbattā “dhammo have”tiādimāha. Tāya gāthāya desite dhamme vibhajitvā dassento “dhammo nāmā”tiādimāha. Tattha dhammo nāmāti puññadhammo nāma. Indriyasamvaroti manacchaṭṭhindriyasamvarasīlādiko sabbo samvaro. Tena vuttaṃ - “indriyasamvarasīsenā cettha sabbampi sīlaṃ gahitanti daṭṭhabba”nti. Cattāro apāyā dukkaṭakammakārīnaṃ gatibhūtattā duggati. Sabbā upapattiyo pana dukkhadukkhasaṅkhārādukkhavipariṇāmadukkhasaṃgīnaṃ gatibhūtattā duggati nāma.

“Tasmiṃ duvidhe dhamme indriyaṣaṃvaradhammo kattha t̥hito, kathaṃ suciṇṇo, kuto rakkhatī”ti pucchitabbattā “tattha yā saṃvarasīle”tiādi vuttaṃ. Tatthāti tasmiṃ duvidhe dhamme. Saṃvarasīle t̥hitā yā akhaṇḍakāritā hoti, ayaṃ akhaṇḍavasena kātabbo saṃvarasīle t̥hito suṭṭhu āciṇṇapariciṇṇo puññadhammo catūhi apāyehi attano ādhāraṃ attānaṃ rakkhantaṃ puggalaṃ ekantikabhāvena rakkhati, anekantikabhāvena pana rakkhitamatto puññadhammopi rakkhatīti attho gahetabbo. Apāyehīti ca padhānavasena vuttaṃ, rogādiantarāyatopi rakkhati. Rogādiantarāyo vā ayato apagatattā apāyantogadhoti daṭṭhabbo.

“Tathā rakkhatīti kena amhehi saddahitabbo”ti vattabbattā “evaṃ bhagavā”tiādi vuttaṃ. Evaṃ vuttappakārena lakkhaṇapakāradassanaṃ bhagavā “dvemā, bhikkhave, sīlavato gatiyo devā ca manussā cā”ti yaṃ vacanaṃ āha, tena “dvemā...pe... manussā cā”ti vacanena tumhehi saddahitabboti vuttaṃ hoti. “Saṃvarasīle t̥hitassa akhaṇḍakātabbassa suciṇṇassa puññadhammassa apāyehi rakkhaṇe ekantikabhāvo kena suttena dīpetabbo”ti vattabbattā “evaṃ nāḷandāya”ntiādi vuttaṃ. Tattha evaṃcāti iminā idāni vuccamānena pakārenapi vuttappakāro attho veditabbo. Nāḷandāyanti nāḷandanāmake nigame nisinno asibandhakanāmassa putto gāmaṇi gāmajeṭṭhako bhagavantaṃ etaṃ vuccamānaṃ “brāhmaṇā, bhante”tiādivacanaṃ avoca.

Brāhmaṇāti bāhirakā brāhmaṇā. Bhanteti bhagavantaṃ gāmaṇi ālapati. Pacchābhūmakāti pacchimadisāya nisinnakā. Uyyāpentīti manussalokato uddhaṃ devalokaṃ yāpenti pāpenti.

Idhassāti idhaloke assa bhaveyya. Puriso pāṇātipātī...pe... micchādiṭṭhiko assa bhaveyyāti yojanā. Sesam pālito ceva vuttānusārena ca ñeyyaṃ.

32. “Visabhāgadhammasabhāgadhammāvaṭṭanavasena catunnaṃ saccānaṃ niddhāritabhāvo kena amhehi saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāha mahākaccāno ekamhi padaṭṭhāne”ti vuttaṃ.

“Ettāvatā ca āvaṭṭo hāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī”ti vattabbattā “niyutto āvaṭṭo hāro”ti vuttaṃ. Yassaṃ yassaṃ pāḷiyaṃ yo yo āvaṭṭo hāro yathālābhavasena yojito, tassaṃ tassaṃ pāḷiyaṃ so so āvaṭṭo hāro tathā niddhāretvā yutto yojitoti attho daṭṭhabbo.

Iti āvaṭṭahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusāreneva gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

8. Vibhattihāravibhaṅgavibhāvanā

33. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena āvaṭṭahāravibhaṅgena āvaṭṭetabbā padaṭṭhānādayo vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto āvaṭṭahāravibhaṅgo paripuṇṇo, “tattha katamo vibhattihāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo vibhattihāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu katamo saṃvaṇṇanāviseso vibhattihāro vibhattihāravibhaṅgo nāmāti pucchati.

“Dhammañca padaṭṭhānaṃ bhūmiñcā”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “dve suttāni”tiādiko vitthārabhūto saṃvaṇṇanāviseso vibhattihāro vibhattihāravibhaṅgo nāmāti attho gahetabbo.

“Yesu suttesu vuttā dhammapadaṭṭhānabhūmiyo iminā vibhattihārena vibhattā, tāni suttāni kittakāni”ti pucchitabbattā tāni suttāni paṭhamam dassetuṃ “dve suttāni vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañcā”ti vuttaṃ. Tattha vāsanābhāgiyanti puññabhāvanā vāsanā nāma, vāsanāya bhāgo koṭṭhāso vāsanābhāgo, vāsanābhāge vācakabhāvena niyuttaṃ suttanti vāsanābhāgiyaṃ, katamaṃ taṃ? Yasmiṃ sutte tīṇi puññakiriyavattthūni bhagavatā desitāni, taṃ suttam vāsanābhāgiyaṃ. Nibbedhabhāgiyanti lobhakkhandhādīnaṃ nibbijjhaṇaṃ padālanam nibbedho, nibbedhassa bhāgo koṭṭhāso nibbedhabhāgo, nibbedhabhāge vācakabhāvena niyuttaṃ suttanti nibbedhabhāgiyaṃ, katamaṃ taṃ? Yasmiṃ sutte sekkhāsekkhadhammā bhagavatā desitā, taṃ suttam nibbedhabhāgiyaṃ.

“Tesaṃ suttānaṃ paṭiggāhakā puggalā yāhi paṭipadāhi sampajjanti, tā paṭipadā kittikā”ti pucchitabbattā “dve paṭipadā”tiādi vuttaṃ. Dānasīlabhāvanāmayapuññabhāge bhavā paṭipadāti puññabhāgiyā. Phalabhāge bhavā paṭipadāti phalabhāgiyā. “Yesu sīlesu ṭhita paṭiggāhakā paṭipajjanti, tāni sīlāni kittakāni”ti pucchitabbattā “dve sīlāni”tiādi vuttaṃ. Saṃvarati etena saṃvarenāti saṃvaro, so saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti pañcavidho. Sabbopi pāpasamvaraṇato saṃvaro, lokiya lokuttarasampattiṭṭhānattā sīlaṃ nāma. Pajahati etena pahātabbeti pahānaṃ, pajahanaṃ vā pahānaṃ, tañca pahānaṃ tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭipassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcavidham. Tattha nissaraṇappahānaṃ vajjetvā catubbidham pahānaṃ vuttanayena sīlaṃ nāma.

“Tesu suttādīsu bhagavā katamaṃ suttam katamāya paṭipadāya desayati, katarasmiṃ sīle ṭhito puggalo katamena sīlena brahmacārī bhavati”ti pucchitabbattā tathā vibhajitvā dassetuṃ “tattha bhagavā”tiādi vuttaṃ. Tattha tesu vāsanābhāgiyādīsu suttesu vāsanābhāgiyaṃ suttam tattha tāsu puññabhāgiyādipaṭipadāsu puññabhāgiyāya paṭipadāya bhagavā yassa puggalassa desayati, so vāsanābhāgiyasuttapaṭiggāhako puggalo tattha saṃvarasīlādīsu saṃvarasīle ṭhito hutvā tena saṃvarasīlasaṅkhātena brahmacariyena seṭṭhacariyena brahmacārī seṭṭhācārapūraṇa bhavati. Tattha tesu vāsanābhāgiyādīsu suttesu nibbedhabhāgiyaṃ suttam tattha tāsu puññabhāgiyādipaṭipadāsu phalabhāgiyāya paṭipadāya yassa puggalassa bhagavā desayati, so nibbedhabhāgiyasuttapaṭiggāhako puggalo tattha saṃvarasīlādīsu pahānasīle samucchedappassaddhippahānavasena ṭhito hutvā tena pahānasīlasaṅkhātena visesabhūtena maggasaṅkhātena brahmacariyena brahmacārī bhavatīti yojanā kātabbā.

“Vāsanābhāgiyasuttādīsu katamaṃ vāsanābhāgiyaṃ sutta”nti pucchitabbattā “tattha katama”ntiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu vāsanābhāgiyasuttādīsu. Dānakathāti sappurisa dānadānaphalaasappurisa dānadānaphalakathā. Sīlakathāti pañcasīlādīsīlaphalakathā. Saggakathāti saggasampattisukhakathā ceva sagge nibbattāpakapuññakathā ca. Ādīnavoti ādīnavadassako suttanto. Ānisaṃsoti ānisaṃsadassako suttanto. Vāsanābhāgiyaṃ suttam nāmāti yojanā.

“Tattha katama”ntiādīsu anusandhyattho vuttanayova. Yā desanā catusaccappakāsanā, sā desanā nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ nāmāti yojanā. Evañca sati vāsanābhāgiyasuttassapi nibbedhabhāgiyasuttabhāvo āpajjeyya catusaccappakāsanatoti codanaṃ manasi katvā “vāsanābhāgiye sutte”tiādi vuttaṃ. Vāsanābhāgiye sutte pajānanā vuṭṭhānagāminivipassanā ariyamaggapadaṭṭhānabhūtā paññā natthi, maggo ariyamaggo natthi, phalaṃ ariyaphalaṃ natthi. Nibbedhabhāgiye sutte pana pajānanādayo atthi, vāsanābhāgiye sutte natthi. “Pajānanā”tiādinā catusaccappakāsanā dānakathādikā nibbedhabhāgiye sutte antogadhā, itaraṃyeva vāsanābhāgiyasuttanti nāmāti dasseti. Yesu suttesu vuttā dhammapadaṭṭhānabhūmiyo vibhattā, tāni suttāni dveyyeva na honti, kasmā “dveyyeva suttāni niddhāritāni”ti ce vadeyyuṃ? Asaṅkarato sutte vuttānaṃ dhammapadaṭṭhānabhūmiṇaṃ vibhajitabbānaṃ suviññeyyattā. “Yadi evaṃ saṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyasuttānipi niddhāritāni asaṅkarattā”ti ce vadeyyuṃ? No niddhāritāni, vāsanābhāgiyasutte niddhārite saṃkilesabhāgiyasuttampi niddhāritaṃ, saṃkilesadhammato nissaṭṭhadhammānaṃyeva vāsanābhāgiyadhammattā nibbedhabhāgiyasutte ca niddhārite asekkhabhāgiyasuttampi niddhāritaṃ anaññattā.

“Yesu suttesu vuttā dhammapadaṭṭhānabhūmiyo vibhattihārena vibhattā, tāni suttāni katamena phalena yojayitabbāni”ti pucchitabbattā “imāni cattāri suttāni”tiādi vuttaṃ. Tattha imāni cattāri suttāni yathāniddhāritāni vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyasuttāni ceva taṃniddhāraṇena niddhāritāni saṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyasuttāni cāti cattāri suttāni imesaṃyeva catunnaṃ suttānaṃ desanāya nayena nītena phalena sabbato sabbabhāgena saṃvarasīlappahānasīlena brahmacariyena yojayitabbāni. Yojentena ca sabbato sabbabhāgena ca padādivicayena hārena saṃvarasīlādikaṃ phalaṃ viciṇitvā yuttihārena yuttaṃ phalaṃ gavesitvā “idaṃ phalaṃ imassa puggalassa phalaṃ, idaṃ phalaṃ imassa suttassa phala”nti suttāni visuṃ visuṃ phalena yojayitabbāni attho gahetabbo.

“Kittakena phalena brahmacariyena yojetabbāni”ti pucchitabbattā “yāvatikā ñāṇassa bhūmi”ti vuttaṃ. Bhagavatā desitena vāsanābhāgiyasuttena siddhā yāvatikā puññabhāgiyā paṭipadādayo vibhajanañāṇassa bhūmi ārammaṇā bhavitumarahanti, tāvatikāhi bhūmihi vāsanābhāgiyasuttaṃ yojayitabbāṃ. Nibbedhabhāgiyasuttena siddhā yāvatikā phalabhāgiyā paṭipadādayo vibhajanañāṇassa bhūmi ārammaṇā bhavitumarahanti, tāvatikāhi bhūmihi nibbedhabhāgiyasuttaṃ yojetabbāṃ. Itaradvayampi suttaṃ yathāsambhavaṃ yojetabbāṃ. Etena ñāṇassa bhūmiṇaṃ suttatthānaṃ bahuviddhattaṃ dasseti.

34. Vāsanābhāgiyasuttādīsu vuttā dhammā vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyabhāvehi ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “kathaṃ saṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyabhāvehi asādhāraṇāsādhāraṇabhāvehi vibhajitabbā”ti pucchitabbattā “tattha katame dhammā sādhāraṇā”tiādi āraddhaṃ. Aṭṭhakathāya pana -

“Evaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyabhāvehi dhamme ekadesena vibhajitvā idāni tesāṃ kilesabhāgiyaasekkhabhāgiyabhāvehi sādhāraṇāsādhāraṇabhāvehi vibhajituṃ ‘tattha katame dhammā sādhāraṇā’tiādi āraddha”nti -

Vuttaṃ. Tattha tatthāti ye dhammā sutte vuttā vibhattihārena vibhajitabbā, tesu dhammesu katame dhammā sādharmaṇāti pucchati, dve dhammā sādharmaṇāti vissajjeti. Te dve dhamme sarūpato dassetuṃ “nāmasādhāraṇā, vatthusādhāraṇā cā”ti vuttaṃ. Tattha nāmasādhāraṇāti nāmena nāmapaññattiyā sādharmaṇā samānā, “kusalā”ti nāmena ekavīsati cittuppādā samānā, “akusalā”tyādināmena dvādasa cittuppādā samānā, kusalādināmapaññattivacanena vacanīyā atthā kusalādināmasādhāraṇāti vuttā. Tena ṭikāyaṃ -

“Nāmaṃ nāmapaññatti, taṃmukheneva saddato tadatthāvagamo. Saddena ca sāmāññarūpeneva tathārūpassa atthassa gahaṇaṃ, na visesarūpena. Tasmā saddavacanīyā atthā sādharmaṇarūpanāmāyattagahaṇīyatāya nāmasādhāraṇā vuttā”ti -

Vuttaṃ. Vatthusādhāraṇāti patiṭṭhānabhūtena vatthunā sādharmaṇā. Yasmiṃ patiṭṭhānabhūte santāne vā cittuppādādīmhi vā ye dhammā pavattanti, te dhammā tena santānena vā vatthunā tena cittuppādādinā vā sādharmaṇā samānāti attho. Ekasantāne patitattā phusanādisabhāvato bhinnāpi vatthusādhāraṇā samānavatthukāyeva bhavantīti vibhattihārena vibhajitvāti vuttaṃ hoti.

“Kiṃ nāmasādhāraṇavatthusādhāraṇāyeva vibhajitabbā, aññaṃ vibhajitabbā natthī”ti pucchitabbattā “yaṃ vā panā”tiādi vuttaṃ. Nāmasādhāraṇavatthusādhāraṇehi aññaṃ yaṃ vā pana kiccasādhāraṇapaccayasādhāraṇapaṭipakkhādisādhāraṇampi dhammajātaṃ evaṃjātiyaṃ sādharmaṇajātiyaṃ, tampi sabbaṃ vicayahārena vicinitvā yuttihārena gavesitvā yuttaṃ sādharmaṇaṃ vibhattihārena vibhajitabbanti adhippāyo. “Tesu nāmasādhāraṇādīsū katame nāmasādhāraṇā, katame vatthusādhāraṇā”ti pucchitabbattā “micchattaniyatānaṃ sattāna”ntiādi vuttaṃ. Mātughātakādīnaṃ channaṃ micchattaniyata-kammakarānaṃ sattānañca duggatiahetukasugatiahetukaduhetukatihetukānaṃ catunnaṃ puthujjanānaṃ aniyata-kammakarānaṃ sattānañca santāne pavattā dassanapahātabbā kilesā dassanapahātabbanāmasādhāraṇā samānā bhavanti sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmasanavasena bhinnasabhāvānampi dassanapahātabbanāmanātivattanato. Vuttappakārānaṃ niyatāniyatāsattānaṃ dassanapahātabbānaṃ kilesānaṃ patiṭṭhānavatthubhāvato vatthusādhāraṇā ca samānavatthukāti attho. Puthujjanassa duggatiahetukādicatubbidhasattassa, sotāpannassa ca santāne pavattā kāmarāgabyāpādā kilesā kāmarāgabyāpādanāmasādhāraṇā samānā bhavanti sakadāgāmimaggappahātabbaanāgāmimaggappahātabbavasena bhinnasabhāvānampi kāmarāgabyāpādanāmanātivattanato. Vuttappakārassa puthujjanassa, sotāpannassa ca kāmarāgabyāpādānaṃ patiṭṭhānavatthubhāvato vatthusādhāraṇā samānavatthukāti attho ca gahetabbo. Puthujjanassa, anāgāmiassa ca santāne pavattā uddhambhāgiyā saṃyojanā uddhambhāgiyanāmasādhāraṇā samānā bhavanti rūparāgādivasena bhinnasabhāvānampi uddhambhāgiyanāmanātivattanato. Puthujjanassa, anāgāmiassa ca uddhambhāgiyānaṃ patiṭṭhānavatthubhāvato vatthusādhāraṇā samānavatthukāti attho ca gahetabbo. Tena vuttaṃ ṭikāyaṃ - “dassanapahātabbānañhi yathā micchattaniyatāsattā pavattiṭṭhānaṃ, evaṃ aniyatāpī”ti vuttaṃ. Saṅkhepato pana saṃkilesapakkhe pahānekattā kilesā nāmasādhāraṇā honti, saha-jekattā kilesā vatthusādhāraṇāti daṭṭhabbā.

Samkilesapakkhe sādharmaṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “kathaṃ vodānapakkhe sādharmaṇā vibhattā”ti pucchitabbattā “yaṃ kiñci ariyasāvako”tiādi vuttaṃ. Tattha yaṃ kiñcīti sāmāññavasena vuttā paṭhamajjhānasamāpattiādikā lokiyā samāpattiyeva gahitā. Ariyasāvako ariyassa bhagavato sāvako ariyasāvako vattabbo, jhānalābhī ca phalaṭṭho ca puggalo, na maggaṭṭho. Maggaṭṭho hi lokiyaṃ yaṃ kiñci samāpattiṃ na samāpajjati. Sabbā sā lokiyasamāpatti rūpāvacarā arūpāvacarā dibbavīhāro brahmavīhāro paṭhamajjhānasamāpattīti evamādihi pariāyeyhi sādharmaṇā taṃsamaṅgīhi vītarāgāvītarāgehi sādharmaṇā lokiyasamāpattināmanātivattanato ca vītarāgāvītarāgehi samāpajjitabbato ca. “Ariyasāvako ca lokiyaṃ samāpattiṃ samāpajjanto odhiso odhiso samāpajjati, evaṃ sati kathaṃ vītarāgehi sādharmaṇāti saddahitabbā”ti vattabbattā “sādharmaṇā hi dhammā”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana - “kathaṃ te odhiso gahitā, atha odhiso gahetabbā, kathaṃ sādharmaṇāti anuyogaṃ manasi katvā taṃ visodhento āha - ‘sādharmaṇā hi dhammā evaṃ aññamañña’ntiādi”ti vuttaṃ.

Tattha evaṃ vītarāgāvītarāgehi odhiso odhiso samāpajjitabbā dhammā paraṃ paraṃ pacchā pacchā pavattiyamānaṃ dhammajātaṃ sakaṃ sakaṃ pubbe pubbe jātaṃ “lokiyasamāpatti”ti nāmaṃ niyatavisayaṃ aññamaññaṃ hutvā hi yasmā nātivattanti, tasmā sādharmaṇāti saddahitabbā gahetabbāti attho. “Paraṃ paraṃ samāpajjanto kathaṃ nātivattati”ti vattabbattā nātivattanaṃ pākaṭaṃ kātuṃ “yopi”tiādi vuttaṃ. Yo ariyasāvako vā avītarāgo vā. Imehi lokiyasamāpattidhammehi samannāgato, so ariyasāvako vā avītarāgo vā paraṃ paraṃ samāpajjantopi taṃ dhammaṃ lokiyaṃ samāpattidhammaṃ nātivattati, aññaṃ upagantvā nātikkamatīti attho. Yehi lokiyasamāpattidhammehi samannāgato, ime lokiyasamāpatti dhammā sādharmaṇāvāti daṭṭhabbā.

“Vāsanābhāgiyādisuttesu vuttā ye dhammā iminā vibhattihārena vibhattā, yesu dhammesu katame dhammā asādharmaṇā”ti pucchitabbattā “tattha katame dhammā asādharmaṇā”tiādi vuttaṃ. Tattha tesu vibhajitabbesu dhammesu katame dhammā asādharmaṇāti pucchati, pucchitvā yāva desanaṃ upādāya asādharmaṇā dhammā gavesitabbā, “sekkhāsekkhā”ti vā gavesitabbā, “bhabbābhabbā”ti vā gavesitabbā. Atha vā yāva “sekkhāsekkhā bhabbābhabbā”ti desanā vuttā, tāva desanaṃ upādāya asādharmaṇā gavesitabbā. Kathaṃ gavesitabbā? Ariyesu sekkhāsekkhadhammavasena “sekkhā”ti nāmaṃ asekkhena asādharmaṇaṃ, “asekkhā”ti nāmaṃ sekkhena asādharmaṇanti vā, anariyesu “bhabbā”ti nāmaṃ abhabbena asādharmaṇaṃ, “abhabbā”ti nāmaṃ bhabbena asādharmaṇanti vā gavesitabbā. Kāmarāgabyāpādā saṃyojanā appahīnattā anusayabhāvena uppajjanārahattā aṭṭhamakassa sotāpattimaggaṭṭhassa ca sotāpannassa phalaṭṭhassa ca sādharmaṇā bhavanti, dhammatā dhammasabhāvo asādharmaṇo. Idaṃ vuttaṃ hoti - “aṭṭhamakassa sotāpattimaggaṭṭhatā sotāpannassa asādharmaṇā, sotāpannassa sotāpannaphalaṭṭhatā ca aṭṭhamakassa sotāpattimaggaṭṭhassa asādharmaṇā. Aṭṭhamakassa vā pahīyamānakilesatā sotāpannassa asādharmaṇā, sotāpannassa pahīnakilesatā ca aṭṭhamakassa asādharmaṇā”ti.

Uddhambhāgiyā saṃyojanā appahīnattā anusayabhāvena uppajjanārahattā aṭṭhamakassa maggaṭṭhabhāvena aṭṭhamakasadisassa anāgāmimaggaṭṭhassa ca anāgāmiṃ phalaṭṭhassa ca sādharmaṇā, dhammatā dhammasabhāvo asādharmaṇā. Idaṃ vuttaṃ hoti - “aṭṭhamakassa anāgāmimaggaṭṭhatā anāgāmiṃ phalaṭṭhassa asādharmaṇā, anāgāmiṃ anāgāmiphalaṭṭhatā ca aṭṭhamakassa asādharmaṇā.

Atthamakassa vā pahīyamānakilesatā anāgāmissa asādhāraṇā, anāgāmissa phalaṭṭhassa pahīnakilesatā ca atthamakassa asādhāraṇā”ti. “Maggaṭṭhatā phalaṭṭhatāya asādhāraṇā, phalaṭṭhatā ca maggaṭṭhatāya asādhāraṇā”tipi vattum vaṭṭati. Sabbesaṃ sattannaṃ sekkhānaṃ puggalānaṃ nāmaṃ “sekkhā”ti nāmaṃ sādharmaṇaṃ. Dhammatā asādhāraṇāti catunnaṃ maggaṭṭhānaṃ taṃtaṃmaggaṭṭhatā aññamaññaṃ maggaṭṭhānaṃ asādhāraṇā. Heṭṭhimaphalattayaṭṭhānaṃca asādhāraṇā, heṭṭhimaphalattayaṭṭhānaṃ taṃtaṃphalaṭṭhatā ca aññamaññaṃ phalaṭṭhānaṃ asādhāraṇā, catunnaṃ maggaṭṭhānaṃca asādhāraṇāti attho. “Sekkhaṇaṃ taṃtaṃmaggaṭṭhatā taṃtaṃphalaṭṭhatāya asādhāraṇā, taṃtaṃphalaṭṭhatā ca taṃtaṃmaggaṭṭhatāya asādhāraṇā”ti vattumpi vaṭṭati. Sabbesaṃ paṭipannakānanti phalaṭṭhāya paṭipajjantīti paṭipannakā, tesaṃ maggasaṃgāhaṃ catunnaṃ puggalānaṃ nāmaṃ “paṭipannakā”ti nāmaṃ sādharmaṇaṃ, dhammatā taṃtaṃmaggaṭṭhatā asādhāraṇā. Sabbesaṃ sekkhānaṃ sattannaṃ puggalānaṃ sekkhānaṃ sīlaṃ sādharmaṇaṃ, dhammatā taṃtaṃmaggaṭṭhaphalaṭṭhatā asādhāraṇāti. Vāsanābhāgiyaṃkilesabhāgiyasuttasu vuttā dassanenaṃpahātabbādayo ceva nibbedhabhāgiyaasekkhabhāgiyasuttasu vuttā sekkhādayo ca dhammā sādharmaṇāsādhāraṇabhedena vibhattihārena vibhajitabbāti adhippāyo veditabbo.

“Atthamakassā”tiādinā ariyesu puggalesu asādhāraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “kathaṃ anariyesu asādhāraṇā vibhattā”ti pucchitabbattā ariyesu vuttanayānusārena anariyesupi vibhajitvā gavesitabbāti dassetuṃ “evaṃ visesānupassinā”tiādi vuttaṃ. Atthakathāyaṃ pana - “evaṃ ‘atthamakassā’tiādinā ariyapuggalesu asādhāraṇadhammaṃ dassetvā itaresu nayadassanattamaṃ ‘evaṃ visesānupassinā’tiādi vutta”nti vuttaṃ. Evaṃ ariyesu vuttanayānusārena bhabbābhabbesu anariyesu visesānupassinā asādhāraṇato visesaṃ asādhāraṇaṃ anupassinā gavesakena paṇḍitena bhabbābhabbesupi hīnukkaṭṭhamajjhimaṃ upādāya gavesitabbā. Kathaṃ? Mātughātādivasena pavattānaṃ paṭighasampayuttadīṭṭhisampayuttasattamajavanacittuppādānaṃ micchattaniyatānaṃ taṃsasaṃgāhaṃ vā tathāpavattā paṭhamajavanacittuppādādayo aniyatā dhammā paṭighasampayuttādibhāvena sādharmaṇā, micchattaniyatā dhammā ekacittuppādattā asādhāraṇā. Yathā hi cittaṃ “cittasaṃsaṭṭha”nti na vattabbā, evaṃ micchattaniyatāpi “micchattaniyatasādhāraṇā”ti na vattabbā. Micchattaniyatesupi niyatamicchādīṭṭhikānaṃ dīṭṭhisampayuttasattamajavanacittuppādasamaṃgāhaṃ aniyatā dīṭṭhisampayuttapaṭhamajavanacittuppādādayo dhammā dīṭṭhisampayuttādibhāvena sādharmaṇā, niyatamicchādīṭṭhi ekacittuppādasamaṃgībhāvato asādhāraṇā. Tenāha atthakathācariyo -

“Micchattaniyatānaṃ aniyatā dhammā sādharmaṇa, micchattaniyatā dhammā asādhāraṇā. Micchattaniyatesupi niyatamicchādīṭṭhikānaṃ aniyatā dhammā sādharmaṇā, niyatamicchādīṭṭhi asādhāraṇāti iminā nayena visesānupassinā veditabbā”ti.

Tattha “iminā nayenā”ti iminā micchattaniyatānaṃ uppajjitum bhabbā aniyatā dhammā sādharmaṇā, uppajjitum abhabbā aniyatā dhammā asādhāraṇāti gahitā. Tena vuttaṃ “bhabbābhabbā”ti. Tathā hīnassa hīno hīnabhāvena sādharmaṇo, majjhimukkaṭṭhā asādhāraṇā. Majjhimassa majjhimo sādharmaṇo, hīnukkaṭṭhā

asādhāraṇā. Ukkatṭhassa ukkatṭho ukkatṭhabhāvena sādhāraṇo, hīnamajjhima
asādhāraṇātipi gavesitabbā. Tenāha - “hīnukkatṭhamajjhimaṃ upādāya
gavesitabba”nti.

“Tattha katame dhammā sādhāraṇā”tiādinā nānāvidhena vibhattihāranayena
dhammā vibhajitvā dassitā, amhehi ca ñātā, “kathaṃ bhūmipadaṭṭhānāni
vibhattihāranayena vibhajitvā dassitāni”ti pucchitabbabhāvato
dhammavibhajanānantaraṃ bhūmipadaṭṭhānāni vibhajitvā dassento
“dassanabhūmi”tiādimāha. Tattha dassanabhūmiṃ dassanaṃ bhavati ettha
paṭhamamaggeti dassanabhūmi, sotāpattimaggo. Niyāmāvakkantiyāti niyamaṇaṃ
niyāmo, ko so? Sampattaniyāmo, avakkaṇaṃ avakkanti, sotāpattiphalaṃ, niyāmassa
avakkanti niyāmāvakkanti, tāya. Dassanabhūmināmakko sotāpattimaggo
niyāmāvakkantiṇāmakassa sotāpattiphalaṃ pattiyaṃ padaṭṭhānaṃ.
Paṭhamamaggasamaṅgī puggalo hi niyāmaṃ okkamanto nāma, phalasamaṅgī pana
niyāmaṃ okkanto nāma hoti, tasmā niyāmāvakkantisaddena paṭhamaphaluppatti
gahitā. Bhāvanābhūmiṃ uparimaggattayaṃ. Uttarikānanti tassa tassa maggassa
uparipavattānaṃ taṃtaṃphalānaṃ pattiyaṃ padaṭṭhānanti paccekaṃ yojetabbaṃ.

Dukkhaṃ paṭipadā dandhābhiññā mandapaññassa uppajjanato samathaṃ āvahantī
hutvā samathassa padaṭṭhānaṃ hoti, sukhāpaṭipadā khippābhiññā ñāṇādhikassa
uppajjanato vipassanāvahantī hutvā vipassanāya padaṭṭhānaṃ, avasesā dve
paṭipadāpi nātipaññassa uppajjanato samathassa padaṭṭhānanti gahetabbā. Tena
aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ - “itarā pana tissopi paṭipadā samathaṃ āvahantī”tiādi.
Dānamayaṃ puññakiriyavatthu sayameva ekantena dhammassavanassa
padaṭṭhānaṃ na hoti, vandanayācanapañhāpucchanādayopi padaṭṭhānaṃ honti,
tasmā tehi kāraṇehi sādhāraṇaṃ hutvā paratoghossassa padaṭṭhānaṃ hoti,
paratoghoso ca dhammassavanapañhāvissajjanādivasena pavatto.
Dātabbavatthupariccajanavandanayācanakālesu hi yebhuyyena dhammaṃ desenti,
pañhāpucchanādikālesu ca vissajjenti, paṭipucchasākacchādīni vā karonti. Sīlamayaṃ
puññakiriyavatthu pāmojjapītipassaddhisukhasamādhīhi padaṭṭhānabhāvena
sādhāraṇaṃ hutvā cintāmayiyā paññāya padaṭṭhānaṃ hoti. Sīlavantassa hi sīlaṃ
paccavekkhantassa pāmojjādayo honti, samāhito ca dhammacintane samatto hoti.

Bhāvanāmayayaṃ puññakiriyavatthūti purimā purimā samathabhāvanā ceva
vipassanābhāvanā ca puññakiriyavatthudānasīlādīhi kāraṇehi sādhāraṇaṃ hutvā
bhāvanāmayiyā paññāya pacchimāya pacchimāya samathabhāvanāya ceva
vipassanābhāvanāya ca padaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ - “sādhāraṇanti
na bījaṃ viya aṅkurassa, dassanabhūmiādayo viya niyāmāvakkantiādināṃ āveṇikaṃ,
atha kho sādhāraṇaṃ tadanākaṇhipi”ti.

“Dānamayasīlamayabhāvanāmayapuññakiriyavatthūnaṃ
paratoghossacintāmayibhāvanāmayipaññānaṃ padaṭṭhānabhāvo ācariyena vibhatto,
evaṃ sati tesāṃ dānamayādīnaṃ yathākkamaṃ
pariyattibāhusaccakammaṭṭhānānuyogamaggasammādiṭṭhīnaṃ padaṭṭhānabhāvo na
bhaveyyā”ti vattabbattā tathāpavattaṃ padaṭṭhānabhāvampi dassetuṃ
“dānamayaṃ puññakiriyavatthu parato ca ghossassa sutamayiyā ca paññāyā”tiādi
vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana -

“Idāni yasmā dānaṃ, sīlaṃ, lokiyabhāvanā ca na kevalaṃ
yathāvuttaparatoghossādīnaṃyeva, atha kho yathākkamaṃ
pariyattibāhusaccakammaṭṭhānānuyogamaggasammādiṭṭhīnampi paccayā

honti, tasmā tampi nayaṃ dassetuṃ puna 'dānamaya'ntiādinā desanaṃ
vaḍḍhesī'ti -

Vuttaṃ. Tattha dānamayapuññakiriyavatthuno paratoghosassa
sādhāraṇapadaṭṭhānabhāvo heṭṭhā vuttanayena ñātabbo. Dānaṃ pana datvā
desanaṃ sutvā sutānusārena vitthāretvā cintentassa pavattamānāya sutamayiyā
paññāya vandanayācanādīhi sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ hoti.
Sīlamayapuññakiriyavatthunopi cintāmayiyā paññāya sādhāraṇapadaṭṭhānabhāvo
vuttoyeva. Parisuddhasīlaṃ pana nissāya "jhānaṃ nibbattessāmi, maggaphalaṃ
nibbattessāmi"tiādinā paccavekkhantassa pavattamānassa yonisomanasikārassa
pāmojjādīhi sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ hoti. Bhāvanāmayapuññakiriyavatthuno
bhāvanāmayiyā paññāya sādhāraṇapadaṭṭhānabhāvopi vuttoyeva.
Samathabhāvanāsaṅkhātāṃ pana jhānaṃ pādakaṃ katvā vā paripākaṃ
vipassanābhāvaṃyeva vā nissāya pavattamānāya sammādiṭṭhiyā parisuddhasīlādīhi
sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ hoti.

Dānamayapuññakiriyavatthuādīnaṃ paratoghosādīnaṃ padaṭṭhānabhāvo
punappunaṃ ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, "patirūpadesavāsādayopi imesaṃ
dhammānaṃ padaṭṭhānānīti yathā vibhajitabbā, amhehi ca viññātabbā, tathā
vibhajitvā dassethā"ti vattabbattā tepi vibhajitvā dassetuṃ
"patirūpadesavāso"tiādimāha. Aṭṭhakathāyaṃ pana "tathā patirūpadesavāsādayo
kāyavivekacittavivekādināṃ kāraṇaṃ hontīti imaṃ nayaṃ dassetuṃ
'patirūpadesavāso'tiādimāhā"ti vuttaṃ. Patirūpadesaṃ nissāya vasantassa
kāyavivekacittavivekavaḍḍhanato, samādhivaḍḍhanato ca patirūpadesavāso
kāyacittavivekassa ca upacārasamādhappanāsamādhissa ca sīlādīhi sādhāraṇaṃ
hutvā padaṭṭhānaṃ. Sappurisūpanissayoti sappurisasantāne pavatto payirupāsato
ālambitabbo pasādo, tato vā upanissayaṃ labhitvā payirupāsantānaṃ santāne
pavatto pubbapasādo yathāvidho sappurisūpanissayo payirupāsantassa
saddhāsampannassa ratanattaye tiṇṇaṃ aveccappasādānaṃ ratanattayaguṇādīhi
sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ, samathassa labhananimittadāyakaṃ sappurisaṃ
payirupāsītvā tena dinnanaye ṭhatvā pavattetabbassa samathassa
sappurisūpanissayo sīlapāmojjapītādīhi sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ.
Attasammāpaṇihitassa pāpajigucchādīnaṃ sambhavato attasammāpaṇidhānaṃ
jātivayādipaccavekkhaṇena sādhāraṇaṃ hutvā hiriyā ca padaṭṭhānaṃ,
attasammāpaṇihitassa nibbidādīnaṃ sambhavato sīlādīhi sādhāraṇaṃ hutvā
vipassanāya ca padaṭṭhānaṃ.

Tadaṅgādivasena akusalapariccāgo nibbidāñāṇādīhi sādhāraṇaṃ hutvā
kuslavīmaṃsāya paṭisaṅkhānupassanāya paññāya ca ariyamaggasamādhindriyassa
ca padaṭṭhānaṃ. Dhammasvākkhātā svākkhātadhammassavanānusārena
pavattakusalamūlakā lokiyalokuttarasampatti kusalamūlaropanā nāma, tāya ca
tathāvidhakusalamūlakāya phalasamāpattiyā ca padaṭṭhānaṃ.
Saṅghasuppaṭipannatā saṅghasutṭhutāya saṅghassa upaṭṭhākānaṃ sutṭhubhāvāya
sappatissavāya vacanasampañchanabhāvāya padaṭṭhānaṃ. Satthusampadā satthari
ceva dhammādīsu ca guṇaajānanatāya appasannānañca pasādāya pasannānañca
appamattakapasādānañca bhiyyobhāvāya vaḍḍhanāya padaṭṭhānaṃ.
Appaṭihatapātīmokkhatā saṅghamajjhe vā parisamajjhe vā dummaṅkūnaṃ

dummukhānaṃ dussīlānaṃ puggalānaṃ niggahāya, pesalānaṃ pātimokkhasaṃvarādisīlasampannānaṃ puggalānaṃ phāsuvihārāya ca padaṭṭhānaṃ hoti. Honto pana yathānurūpehi aññehi kāraṇehi sādharmaṇaṃ hutvā hotīti veditabbo.

“Vāsanābhāgiyasuttādīsu vuttadhammabhūmipadaṭṭhānānaṃ vibhattihārena vibhajitabbabhāvo amhehi kena jānitabbo saddahitabbo”ti pucchitabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tassattho vuttanayānusārena veditabbo.

“Ettāvatā ca vibhattihāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī”ti vattabbattā “niyutto vibhattihāro”ti vuttaṃ. Yattha yattha sutte ye ye dhammādayo vuttā, tattha tattha sutte vuttesu tesu tesu dhammādīsu yathālābhavasena yo yo vibhattihāro yojito, so so vibhattihāro niddhāretvā yutto yojitoti attho daṭṭhabbo.

Iti vibhattihāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusāreneva gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

9. Parivattanahāravibhaṅgavibhāvanā

35. Yena yena saṃvaṇṇāvisesabhūtena vibhattihāravibhaṅgena sutte vuttā dhammādayo vibhattā, so saṃvaṇṇāvisesabhūto vibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo parivattanahāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo parivattano hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu katamo saṃvaṇṇanāviseso parivattano hāro parivattanahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. “Kusalākusale dhamme”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “sammādiṭṭhissa purisapuggalassā”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso parivattano hāro parivattanahāravibhaṅgo nāmāti attho gahetabbo.

“Saṃvaṇṇīyamāne sutte niddiṭṭhassa katamassa bhāvitabbassa kusalassa katamo paṭipakkho, kathaṃ parivattetabbo”ti pucchitabbattā imassa bhāvitabbassa kusalassa ayaṃ paṭipakkho, evaṃ pahātabbabbhāvavasena parivattetabboti dassento “sammādiṭṭhissa purisapuggalassā”tiādimāha. Aṭṭhakathāyaṃ pana -

“Tattha yasmā saṃvaṇṇīyamāne sutte yathāniddiṭṭhānaṃ kusalākusaladhammānaṃ paṭipakkkhabhūte akusalakusaladhamme pahātabbabbhāvādivasena niddhāraṇaṃ paṭipakkhato parivattanaṃ, tasmā ‘sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavatī’tiādi āraddha”nti -

Vuttaṃ. Pahāyakassa hi dhammassa pahātabbabbhāvavasena niddhāraṇaṃ, pahātabbassa ca dhammassa pahāyakabhāvavasena niddhāraṇaṃ paṭipakkhato parivattanaṃ nāma hoti. Tattha sammādiṭṭhissāti sammā sundarā pasatthā diṭṭhi yassa puggalassāti sammādiṭṭhi. Puggalapadaṭṭhānā hi ayaṃ desanā. Tena vuttaṃ “purisapuggalassā”ti. Sā pana sammādiṭṭhi kammakammaphalādisaddahanavasena vā aniccādivipassanāvasena vā maggasammādasanavasena vā pavattā niravasesāva gahitā. “Yāya bhāvitāya sammādiṭṭhiyā pahātabbā micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavati, yadi kevalā micchādiṭṭhiyeva nijjiṇṇā bhavati, evaṃ sati tadavasesā akusalā dhammā ajiṇṇā

Bhaveyyu”nti vattabbattā “ye cassa micchādiṭṭhipaccayā”tiādi vuttaṃ.
Micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā akusalāyeva dhammā ca uppajjeyyūṃ
uppajjanārahā bhaveyyūṃ, te ca akusalā dhammā assa sammādiṭṭhisampannassa
purisapuggalassa nijjiṇṇā pahātabbārahā anuppajjanasabhāvā honti. Tenāha bhagavā
- “upādānanirodhā bhavanīrodho”ti.

“Yadi sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi, tappaccayā
akusaladhammāyeva nijjiṇṇā bhavanti, evaṃ sati sammādiṭṭhipaccayā kusalā
dhammā na sambhaveyyu”nti vattabbattā “sammādiṭṭhipaccayā cā”tiādi vuttaṃ.
Assa sammādiṭṭhisampannassa purisapuggalassa uppajjanārahā sammādiṭṭhipaccayā
aneke kusalā samathavipassanā vā bodhipakkhiyā vā dhammā sambhavanti,
uppannā ca te dhammā assa sammādiṭṭhisampannassa purisapuggalassa santāne
punappunam pavattanavasena bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Sammādiṭṭhiyā paṭipakkhānaṃ micchādiṭṭhiyā, tappaccayānaṃ akusalānaṃ
dhammānaṃ parivattanabhāvo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto,
“sammāsaṅkappassa dhammassa paṭipakkho dhammo kathaṃ parivattetabbo”ti
vattabbattā “sammāsaṅkappassa purisapuggalassā”tiādi vuttaṃ. Yojanattha ādayo
vuttanayānusārena veditabbā. Sammā sundarā pasatthā vācā yassa puggalassāti
sammāvāco, tassa sammāvācassa. “Purisapuggalassā”tiādīnaṃ atthopi vuttanayena
veditabbo. Ayaṃ pana visesatthosammā aviparītato vimuttiñāṇadassanaṃ yassa
puggalassāti sammāvimuttiñāṇadassano, tassa sammāvimuttiñāṇadassanassa
paccavekkhaṇāñāṇadassanasampannassa purisapuggalassa “avimuttāva samānā
vimuttā maya”nti micchābhinivesavasena pavattaṃ micchāvimuttiñāṇadassanaṃ
nijjiṇṇaṃ vigataṃ bhavati. “Ye cassā”tiādīnaṃ anusandhyādiko vuttanayānusārena
veditabbo.

36. “Sammādiṭṭhissātiādīnā sammādiṭṭhiādīnaṃ kusalānaṃ paṭipakkhā
micchādiṭṭhādīkāyeva akusalā pahātabbābhāvena parivattetabbā”ti pucchitabbattā
pāṇātipātāveramaṇiādīnaṃ kusalānaṃ paṭipakkhā pāṇātipātādīkāpi akusalā
pahātabbābhāvena parivattetabbāti dassetuṃ “yassa vā pāṇātipātā
paṭiviratassā”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “evaṃ sammādiṭṭhiādimukhena
micchādiṭṭhiādiṃ dassetvā puna pāṇātipātaadinānānakāmesumicchācārādito
veramaṇiyādīhi pāṇātipātādīnaṃ parivattanaṃ dassetuṃ ‘yassā’tiādi āraddha”nti
vuttaṃ. Tadaṅgādivasenapahīno hoti. Kālavādissāti vaditabbakāle vaditabbaṃ vadati
sīlenāti kālavādī, tassa.

“Yathāvuttappakāreneva parivattetabbā”ti pucchitabbattā aññena pakārenapi
parivattetabbāti dassetuṃ “ye ca kho kecī”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “ye ca
kho kecītiādīnā sammādiṭṭhiādimukheneva micchādiṭṭhiādīhi eva parivattanaṃ
pakārantarena dassetī”ti vuttaṃ. Tattha keci micchādiṭṭhikamicchāsaṅkappādīkāyeva
puggalā paresaṃ ariyānaṃ ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ garahanti. Sandiṭṭhikā
sandiṭṭhe niyuttā, sahadhammikā saha dhammena kāraṇena ye vattanti
sahadhammikā. Gārayhā garahitabbākāre yuttā. Vādā ca anuvādā ca vādānuvādā, te
bhavanto sammādiṭṭhiṅca dhammaṃ garahanti. Tena garahaṇena. Pujjā pūjitabbā ca
na bhavanti, pāsaṃsā pasasitabbā ca na bhavanti. Evantiādīsu sammāsaṅkappaṃ
vā sammāvācādikaṃ vā visuṃ visuṃ sammāsaṅkappaṅca te bhavanto dhammaṃ
garahanti. Tena hi ye micchāsaṅkappikā, te bhavanto na pujjā ca pāsaṃsā ca...pe...
sammāvimuttiṅca te bhavanto dhammaṃ garahanti. Tena hi ye micchādiṭṭhivācīkā,
te bhavanto na pujjā ca pāsaṃsā ca. Sammāvimuttiñāṇadassanaṅca te bhavanto

“Ariyamaggasammādiṭṭhādīnaṃ garahavaseneva micchādiṭṭhādayo ca parivattetabbā, nāvasesānaṃ pasaṃsāvasenā”ti vattabbattā kāmādīnaṃ pasaṃsāvasenapi kāmānaṃ paṭipakkhā veramaṇiyādayopi parivattetabbāti dassetuṃ “ye ca kho keci evamāhaṃsu”tiādi vuttaṃ. Tattha bhuñjitabbā kāmā, paribhuñjitabbā kāmā, āsevitabbā kāmā, nisevitabbā kāmāti ettha kāmīyanteti kāmāti kammaśāhanavasena vatthukāmā gahitā, nātipaṇītā kāmā bhuñjitabbā, atipaṇītā kāmā pari samantato bhuñjitabbā. Atipaṇītatarā kāmā ā bhuso sevitabbā, niyatā sevitabbā. Bhāvayitabbā kāmā, bahulikātabbā kāmāti ettha pana kāmentīti kāmāti kattusāhanavasena kilesakāmā gahitā, punappunaṃ uppādanavasena bhāvayitabbā vaḍḍhāpetabbā pavattetabbā kilesakāmā, bahūnaṃ punappunaṃ uppādanavasena kātabbā vaḍḍhāpetabbā kilesakāmāti ye ca kāmavasikā puthujjanā keci evamāhaṃsu tesāṃ kāmavasikānaṃ puthujjanānaṃ kesañci tādisehi kāmehi veramaṇī kusalacetanā paṭipakkhavasena adhammo asevitabbo nāma āpajjeyyāti adhippāyo gahetabbo.

Ye ca tathāpaṭipannakā keci evamāhaṃsu, tesam tathāpaṭipannakānaṃ
anavajjapaccayaparibhogavasena pavatto sarīradukkhūpasamo sukho dhammo
adhammo appavattetabbo āpajjeyyāti.

“Yadi sarūpatoyeva imesaṃ ime paṭipakkhāti aparivattetabbā siyuṃ, evaṃ sati niravasesā ca paṭipakkhā na sakkā parivattetuṃ, kathaṃ sakkā parivattetu”nti vattabbattā parivattanalakkhaṇaṃ dassento “yaṃ yaṃ vā panā”tiādimāha. Tattha kusalaṃ vā akusalaṃ vā yaṃ yaṃ dhammaṃ parivattetukāmo ācariyo cittaṇa rocayati diṭṭhiyā upagacchati, kusalassa vā akusalassa vā tassa tassa rucikassa upagatassa dhammassa yo paṭipakkho, so paṭipakkhadhammo asaddhammo assa dhammassa anīṭṭhato paccanīkato ajjhāpanno pariññāto. Itthaṃ vā anīṭṭhaṃ vā yaṃ yaṃ dhammaṃ parivattetukāmo ācariyo cittaṇa rocayati diṭṭhiyā upagacchati, itṭhassa vā anīṭṭhassa vā tassa tassa rucikassa dhammassa yo paṭipakkho, so paṭipakkhadhammo assa dhammassa anīṭṭhato paccanīkadhammato ajjhāpanno

pariññāto bhavatīti parivattetukāmena icchitabbadhammānurūpapaṭipakkhavasena parivattanaṃ kātābanti parivattane paṭipakkhalakkhaṇaṃ vuttaṃ. Tena aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ - “paṭipakkhassa lakkhaṇaṃ vibhāvetī”ti.

“Evaṃ vuttappakāraṃ parivattanaṃ amhehi kathaṃ saddahitabba”nti vattabbatā “tenāhā”tiādi vuttaṃ.

“Ettāvatā parivatto hāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī”ti vattabbattā “niyutto parivattano hāro”ti vuttaṃ. Yasmiṃ sutte kusalākusale niddiṭṭhe paṭipakkhavasena nīharitvā yathāsambhavaṃ yo yo parivattano hāro niyutto, tasmīṃ sutte niddiṭṭhe paṭipakkhavasena nīharitvā so so parivattano hāro niyutto niddhāretvā yutto yojitoti attho gahetabboti.

Iti parivattanaḥāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

10. Vevacanahāravibhaṅgavibhāvanā

37. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena pavattanaḥāravibhaṅgena parivattetabbā suttatthā vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto parivattanaḥāravibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo vevacanahāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo vevacano hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu katamo saṃvaṇṇanāviseso vevacano hāro vevacanahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. “Vevacanāni bahūnī”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “ekaṃ bhagavā dhamma”ntiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso vevacano hāro vevacanahāravibhaṅgo nāmāti attho gahetabbo. “Yāni vevacanāni niddhāritāni, katamāni tāni vevacanānī”ti pucchitabbattā “yathā eka”ntiādi vuttaṃ. Ekaṃ viññātabbaṃ dhammaṃ sabhāvadhammaṃ paññāpetabbaṃ vā dhammaṃ aññamaññehi yathā yehi pakārehi ceva vevacanehi ca bhagavā niddisati, tathāpakārāni vevacanāni viññātabbānīti attho. “Tāni vevacanāni kinti bhagavā āhā”ti vattabbattā “yathāha bhagavā”tiādi vuttaṃ. Yathā yaṃyampakārāni vevacanāni -

“Āsā ca pihā ca abhinandanā ca, anekadhātūsu sarā patiṭṭhitā;
Aññāṇamūlappabhavā pajappitā, sabbā mayā byantikātā samūlikā”ti. -

Bhagavā āha, taṃtaṃpakārāni vevacanāni viññātabbānīti attho.

Ekasseva dhammassa anekehi pariyāyabhūtehi vevacanehi niddisane phalaṃ aṭṭhakathāyaṃ bahudhā vuttaṃ, tasmā amhehi na dassitaṃ. “Katamā āsā, katamā pihādī”ti pucchitabbattā “āsā nāma vuccatī”tiādi vuttaṃ. Yā bhavissassa atthassa āsīsanā avassaṃ āgamissatīti yā āsā assa āsīsantassa puggalassa uppajjati, tassa āsīsanā “āsā nāmā”ti vuccati. Vattamānassa yā patthanā assa patthayantassa uppajjati, seyyataraṃ vā aññaṃ disvā “edisso ahaṃ bhavēyya”nti yā pihā assa pihayantassa uppajjati, sā patthanā “pihā nāmā”ti vuccati. Anāgatatthaṃ ārabha pavattā taṇhā “āsā”ti vuccati, anāgatapaccuppannatthaṃ ārabha pavattā taṇhā “pihā”ti vuccati, tathāpi taṇhābhāvena ekattā eko dhammova atthassa icchitassa

nipphatti atthanipphatti, paṭipāleti etāya taṇhāyāti paṭipālanā, atthanipphattiyaṃ paṭipālanāti atthanipphattipaṭipālanā. Yā taṇhā assa pālayantassa puggalassa uppajjati, sā taṇhā “abhinandanā”ti vuccati.

“Yā atthanipphatti taṇhāya paṭipāletabbā, katamā sā atthanipphatti”ti pucchitabbattā taṃ atthanipphattiṃ sattato vā saṅkhārato vā vibhajitvā dassento “piyaṃ vā ñātiṃ, piyaṃ vā dhamma”ntiādimāha. Tattha “ñāti”nti iminā mittabandhavādayopi gahitā. Dhammaṃ pana piyarūpārammaṇādikaṃ chabbidhampi yāya taṇhāya taṇhiko abhinandati, sā taṇhā “abhinandanā nāmā”ti vuccati. Paṭikkūlaṃ ñātiṃ vā dhammaṃ vā vipallāsavasena appaṭikkūlaṃ ñātiṃ vā dhammaṃ vā sabhāvavasena appaṭikkūlato yāya taṇhāya taṇhiko abhinandati, sā taṇhā vā “abhinandanā nāmā”ti vuccatīti yojetvā attho gahetabbo.

“Yāsu anekāsu dhātūsu vuttappakārā taṇhā ‘sarā’ti bhagavatā vuttā, katamā tā dhātuyo”ti pucchitabbattā tā dhātuyo sarūpato dassetuṃ “cakkhudhātū”tiādi vuttaṃ.

“Tāsu dhātūsu katamāya dhātuyā katamā sarā patiṭṭhitā pavattā”ti pucchitabbattā imāya dhātuyā ayaṃ sarā patiṭṭhitā pavattāti niyametvā dassetuṃ “sarāti keci rūpādhimuttā”tiādi vuttaṃ. Tattha kecīti sarāsaṅkhātāya rūpataṇhāya taṇhikā puggalā. Rūpādhimuttāti rūpadhātusaṅkhāte ārammaṇe adhimuttā ajjhositā. Iminā padena rūpataṇhāsaṅkhātā sarā rūpadhātuyā patiṭṭhitā pavattāti gahitā, “keci saddādhimuttā”tiādihipi saddataṇhāsaṅkhātādayo sarā saddadhātuyādīsu patiṭṭhitā pavattā sarāva gahitā. Keci dhammādhimuttāti ettha dhammaggaḥaṇena cakkhudhātusotadhātughānadhātujivhādhatukāyadhātusattaviññādhātudhammadhātuyo gahitā, tasmā aṭṭhārassa dhātuyo patiṭṭhānabhāvena gahitāpi chabbidhāva gahitāti daṭṭhabbā. “Rūpādhimuttādīsu kittakāni padāni taṇhāpakke taṇhāya vevacanā”ti pucchitabbattā etādisāni ettakāni padāni taṇhāpakke taṇhāvevacanānti niyametvā dassetuṃ “tattha yāni cha gehasitāni”tiādi vuttaṃ. Tatthāti tesu chasu rūpādīsu. Cha gehasitāni domanassānti chasu rūpādīsu pavattaṃ taṇhāpemaṃ nissāya pavattāni cha domanassāni. Esa nayo sesesupi. “Cha upekkhā gehasitāpi bhagavatā vuttā, kasmā na gahitā”ti vattabbattā “yā cha upekkhā gehasitā, ayaṃ diṭṭhipakkho”ti vuttaṃ, diṭṭhipakkhattā na gahitāti attho.

38. “Kathaṃ vuttappakārā taṇhā eva gahitā”ti vattabbattā “sāyeva patthanākārenā”tiādi vuttaṃ. Sā vuttappakārā eva taṇhā patthanākārena pavattanato āsādiariyāyena vuttā, rūpādiārammaṇadhammesu nandanato “dhammanandī”ti pariyāyena vuttā, rūpādiārammaṇadhammesu gilitvā pariniṭṭhapeti viya ajjhosāya tiṭṭhanato “dhammajjhosāna”nti pariyāyena vuttā, tasmā taṇhāya vevacanāni honti.

Taṇhāya vevacanāni ācariyena niddiṭṭhāni, amhehi ca ñātāni, “katamāni cittassa vevacanāni”ti pucchitabbattā “cittaṃ mano”tiādi vuttaṃ. “Ārammaṇaṃ cintetīti cittaṃ. Manati jānātīti mano. Vijānātīti viññāṇa”ntiādinā attho pakaraṇesu vuttova, tasmā amhehi na vitthārīto. Vevacanāniyeva imāni imassa vevacanānti ettakāniyeva kathayissāma. “Paññindriyaṃ paññābala”ntiādīni paññāvevacanāni.

“Arahaṃ sammāsambuddho”tiādīni buddhassa vevacanāni. “Tāni kattha desitāni”ti pucchitabbattā “yathā ca buddhānussatiyaṃ vutta”ntiādi vuttaṃ. Buddhānussatidesanāyaṃ yathā ca yaṃyaṃpakāraṃ vevacanaṃ bhagavatā “itipi so bhagavā arahaṃ...pe... bhagavato”ti vuttaṃ, etaṃpakāraṃ vevacanaṃ

buddhānussatiyā vevacanaṃ buddhassa vevacananti daṭṭhabbaṃ. “Yathā ca dhammānussatiyaṃ vutta”ntiādīsupi evameva yojanā kātābā.

“Tenāhā”tiādyānusandhyādiattho ceva “niyutto vevacano hāro”tiānusandhyādiattho ca vuttanayānusārena veditabbo.

Iti vevacanaḥāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

11. Paññattihāravibhaṅgavibhāvanā

39. Yena yena saṃvaṇṇanāvīsesabhūtena vibhaṅgena vevacanāni vibhattāni, so saṃvaṇṇanāvīsesabhūto vibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo paññattihāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo paññattihāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu katamo saṃvaṇṇanāvīseso paññattihāro paññattihāravibhaṅgo nāmāti pucchati. “Ekaṃ bhagavā dhammaṃ paññattīhi vividhāhi deseti”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “yā pakatikathāya desanā”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāvīseso paññattihāro paññattihāravibhaṅgo nāmāti gahetabbo.

“Yāhi vividhāhi paññattīhi ekaṃ dhammaṃ bhagavā deseti, katamā tā vividhā paññattiyo”ti pucchitabbattā “yā pakatikathāyā”tiādi vuttaṃ. Tattha pakatikathāyāti assāḍāḍipadatthavīsesaṃ aniddhāretvā atthasabhāvena pavattāya kathāya sādhuṃ manasikāradhammakathāya yā desanā yathādhippetamatthaṃ veneyyasantāne nikkhipati patitṭhapeti pakārena ñāpeti, tasmā nikkhepapaññatti, tāya paññattiyā dhammaṃ deseti attho. “Yā paññatti ‘pakatikathāya desanā’ti vuttā, katamā sā”ti pucchitabbattā tathā pucchitvā vitthārato dassetuṃ “kā ca pakatikathāya desanā”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana -“iti ‘pakatikathāya desanā’ti saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārena vibhajituṃ ‘kā ca pakatikathāya desanā’ti pucchitvā ‘cattāri saccānī’tiādimāhā”ti vuttaṃ. Tattha desanādesetabbassa bhedaḥāvepi abhedopacārena “desanā cattāri saccānī”ti vuttaṃ, catunnaṃ saccānaṃ paññatti desanā nāmāti attho.

“Kathaṃ taṃ saccapaññattiṃ bhagavā āhā”ti pucchitabbattā “yathā bhagavā āhā”ti vuttaṃ. Yathā yena pakārena bhagavā yaṃ yaṃ paññattiṃ āha, tathā tena pakārena sā paññatti jānitabbā. “Idaṃ dukkha”nti yaṃ paññattiṃ bhagavā āha, ayaṃ “idaṃ dukkha”nti paññatti pañcannaṃ khandhānaṃ nikkhepapaññatti, channaṃ dhātūnaṃ nikkhepapaññatti, aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ nikkhepapaññatti, dvādasannaṃ āyatanānaṃ nikkhepapaññatti, dasannaṃ indriyānaṃ nikkhepapaññattīti yojanā kātābā. Khandhadhātuāyatanindriyāni ca lokiyāneva.

Pīḷanasāṅkhatasantāpavipariṇāmatthatāsāmaññaṇa ekattaṃ upanetvā “idaṃ dukkha”nti vuttā. Dasannaṃ indriyānanti cakkhusotaghānājivhākāyāitthipurisaṃjīvitamanavedanindriyānaṃ dasannaṃ. Anubhavanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā vedanindriyaṃ ekanti gahitaṃ, saddhindriyādīni pana maggapariyāpannattā na gahitāni.

Kabalīkāreti ṭhānūpacārena voharite oḷāsāṅkhāte āhāre, rāgo ariyamaggena appahātabbattā anusayavasena, āsāvasena vā patthanāvasena vā atthi nandī. Atthi

taṇhāti etthāpi eseṇa nayo. Paṭiṭṭhitam viruḷhanti
 paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāpattiyā paṭiṭṭhitattā paṭiṭṭhitañceva viruḷhañcāti
 gaḥetabbam. Saṅkhārānanti punabbhavanibbattakassa bhavassa
 abhinibbattihetukānam saṅkhārānam. Jāṭijarāmarāṇanti abhinibbattanalakkhaṇā jāti,
 na uppādova, paripākakakkhaṇā jarā, na ṭhitiyeva, bhedanalakkhaṇam maraṇam, na
 bhaṅgameva. Tena vuttam “sasokam sadaram saupāyasa”nti.

“Phasse ce, bhikkhave, āhāre...pe... manosañcetanāya ce, bhikkhave, āhāre...pe...
 viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo...pe... vadāmī”ti ayaṃ paññatti dukkhassa ca
 samudayassa ca pabhavassa paññāpanato pabhavapaññatti nāma.

Vaṭṭavasena paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “katham
 vivaṭṭavasena paññattibhedo vibhatto”ti vattabbattā “kabalīkāre ce, bhikkhave,
 āhāre natthi rāgo”tiādi vuttam. “Kabalīkāre...pe... anupāyāsanti vadāmī”ti ayaṃ
 paññatti dukkhassa pariññāya ca paññāpanato pariññāpaññatti nāma, samudayassa
 pahānassa ca paññāpanato pahānapaññatti nāma, maggassa bhāvanāya ca
 paññāpanato bhāvanāpaññatti nāma, nirodhassa sacchikiriyaṇa ca paññāpanato
 sacchikiriyaṇapaññatti nāma.

40. Vivaṭṭavasena paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “katham
 sammasanavasena paññattibhedo vibhatto”ti vattabbattā “samādhim, bhikkhave,
 bhāvēthā”tiādi vuttam. “Samādhim, bhikkhave, bhāvēthā...pe... yathābhūtam
 pajānāti”ti ayaṃ paññatti maggassa bhāvanāya ca paññāpanato bhāvanāpaññatti
 nāma, dukkhassa pariññāya ca paññāpanato pariññāpaññatti nāma, samudayassa
 pahānassa ca paññāpanato pahānapaññatti nāma, nirodhassa sacchikiriyaṇa ca
 paññāpanato sacchikiriyaṇapaññatti nāma.

Sammasanavasena paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “katham
 upādānakkhandhavasena paññattibhedo vibhatto”ti vattabbattā “rūpam, rādhā,
 vikirathā”tiādi vuttam. “Rūpam, rādhā, vikirathā...pe... nibbāna”nti ayaṃ paññatti
 taṇhāsaṅkhātassa rodhassa nirodhassa ca paññāpanato nirodhapaññatti nāma,
 assādassa nibbidāya ca paññāpanato nibbidāpaññatti nāma, dukkhassa pariññāya ca
 paññāpanato pariññāpaññatti nāma, samudayassa pahānassa ca paññāpanato
 pahānapaññatti nāma, maggassa bhāvanāya ca paññāpanato bhāvanāpaññatti
 nāma, nirodhassa sacchikiriyaṇa ca paññāpanato sacchikiriyaṇapaññatti nāma.

“Rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇāni vikiranto viddhamṣento vikīḷaniyam karonto
 paññāya taṇhākkhayāya paṭipajjanto kiṃ pajānāti”ti pucchitabbattā “so ‘idaṃ
 dukkha’nti yathābhūtam pajānāti”tiādi vuttam. “So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtam
 pajānātīti...pe... nirodhagāminipaṭipadāti yathābhūtam pajānāti”ti ayaṃ paññatti
 saccānam paṭivedhassa paññāpanato paṭivedhapaññatti nāma, dassanabhūmiyā
 nikkhepassa ca paññāpanato nikkhepapaññatti nāma, maggassa bhāvanāya ca
 paññāpanato bhāvanāpaññatti nāma, sotāpattiphalassa sacchikiriyaṇa ca
 paññāpanato sacchikiriyaṇapaññatti nāma. “So ‘ime āsavā’ti yathābhūtam
 pajānāti...pe... ‘āsavā asesam nirujjhantī’ti yathābhūtam pajānāti”ti ayaṃ paññatti
 khayeñāṇassa uppādassa ca paññāpanato uppādapaññatti nāma, anuppādeñāṇassa
 okāsassa ca paññāpanato okāsapaññatti nāma, maggassa bhāvanāya ca
 paññāpanato bhāvanāpaññatti nāma, dukkhassa pariññāya ca paññāpanato
 pariññāpaññatti nāma, samudayassa pahānassa ca paññāpanato pahānapaññatti
 nāma, vīriyindriyassa ārambhassa ca paññāpanato ārambhapaññatti nāma,

āsāṭikānaṃ āhaṭṭanāya ca paññāpanato āhaṭṭanāpaññatti nāma, bhāvanābhūmiyā nikkhepassa ca paññāpanato nikkhepapaññatti nāma, pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ abhinighātassa ca paññāpanato abhinighātapaññatti nāma.

41. Vaṭṭavasena vā vivaṭṭavasena vā dhammasammasanavasena vā upādānakkhandhavasena vā pajānanavasena vā saccesu nānāvidho paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “kathaṃ teparivaṭṭavasena saccesu paññattibhedo vibhatto”ti vattabbattā teparivaṭṭavasena saccesu paññattibhedam dassetuṃ ‘idaṃ dukkhanti me, bhikkhave’tiādi āraddhaṃ. Atthakathāyaṃ pana - “evaṃ vaṭṭavivaṭṭamukhena sammasanaupādānakkhandhamukheneva saccesu paññattivibhāgaṃ dassetvā idāni teparivaṭṭavasena dassetuṃ ‘idaṃ dukkhanti me bhikkhave’tiādi āraddha”nti vuttaṃ. Tattha pubbe parijānanato paṭṭhāya. Ananussutesūti parijānanavasena ananussutesu catūsu saccadhammesu. Cakkhūti paṭṭhamam nibbānadassanaṭṭhena cakkhu nāma. Yathāsabhāvato kiccaparijānanaṭṭhena sacchikiriyaparijānanaṭṭhena ñāṇam nāma. Yathāsabhāvato kiccaparijānanaḍḍīnaṃ paṭivijjhivā pajānanaṭṭhena paññā nāma. Tathā viditakaraṇaṭṭhena vijjā nāma. Ālokobhāsakaraṇaṭṭhena āloko nāma. Idaṃ cakkhādikaṃ sabbaṃ paññāvevacanameva. “Idaṃ dukkhanti me bhikkhave...pe... udapādī”ti ayaṃ paññatti saccānaṃ desanāya paññāpanato desanāpaññatti nāma, sutamayiyā paññāya nikkhepassa ca paññāpanato nikkhepapaññatti nāma, anaññātāññassāmītiindriyassa sacchikiriyāya ca paññāpanato sacchikiriyāpaññatti nāma, dhammacakkassa pavattanāya ca paññāpanato pavattanāpaññatti nāma.

“Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ pariññeyyaṃ...pe... udapādī”ti ayaṃ paññatti maggassa bhāvanāya paññāpanato bhāvanāpaññatti nāma, cintāmayiyā paññāya nikkhepassa ca paññāpanato nikkhepapaññatti nāma, aññindriyassa sacchikiriyāya ca paññāpanato sacchikiriyāpaññatti nāma.

“Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ pariññātaṃ...pe... udapādī”ti ayaṃ paññatti maggassa bhāvanāya paññāpanato bhāvanāpaññatti nāma, bhāvanāmayiyā paññāya nikkhepassa ca paññāpanato nikkhepapaññatti nāma, aññātāvino indriyassa sacchikiriyāya ca paññāpanato sacchikiriyāpaññatti nāma, dhammacakkassa pavattanāya ca paññāpanato pavattanāpaññatti nāma.

Teparivaṭṭavasena saccesu nānāvidho paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “kathaṃ kusālākusalādivasena desitadhammassa paññattibhedo vibhatto”ti vattabbattā “tulamatulañca sambhava”ntiādi vuttaṃ. Atha vā dhammacakkasutte paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “tulamatulañcātiādigāthāya kathaṃ paññattibhedo vibhatto”ti vattabbattā “tulamatulañcā”tiādi vuttaṃ. Tulīyati paricchiṭṭiyatīti tulaṃ, kāmāvacarakammaṃ, natthi tulaṃ sadisaṃ aññaṃ lokiyakammaṃ assa mahaggatakammassāti atulaṃ, rūpārūpāvacarakammaṃ. Punabbhavaṃ sambhavati etena saṅkhārenāti sambhavo, taṃ sambhavaṃ. Punabbhavaṃ saṅkharotīti bhava-saṅkhāro. Ajjhatte vipassanāvasena ramatīti ajjhatarato. Samathavasena samādhīyatīti samāhito. Attani sambhavatīti attasambhavo, taṃ attasambhavaṃ. Muni sambuddho sambhavaṃ bhava-saṅkhāraṃ tulañca atulañca avassaji, ajjhatarato samāhito kavacaṃ abhindi iva, evaṃ attasambhavaṃ abhindi padālayīti yojanā kātābbā. Atha vā muni sambuddho “pañcakkhandhā aniccā dukkhā anattā vipariṇāmadhammā, nibbānaṃ pana niccaṃ sukhaṃ asaṅkhatam avipariṇāmadhamma”nti tulaṃ tulayanto atulaṃ nibbānaṃ disvā sambhavaṃ bhava-saṅkhāraṃ ariyamaggena avassaji. Kathaṃ avassaji? So hi

muni vipassanāvasena ajjhatarato ca hutvā, samathavasena upacārappanāsu samāhito ca hutvā kavacaṃ abhindi iva, evaṃ attasambhavaṃ attani sañjātaṃ kilesaṃ abhindi padālayi, kilesābhāvena kammañca jahīti gāthāttho gahetabbo.

“Tulamatulañca sambhava”nti paññatti sabbadhammānaṃ abhiññāya paññāpanato abhiññāpaññatti nāma, dhammapaṭṭisambhidāya nikkhepassa ca paññāpanato nikkhepapaññatti nāma, “bhavasaṅkhāramavassaji munī”ti paññatti samudayassa pariccāgassa ca paññāpanato pariccāgapaññatti nāma, dukkhassa pariññāya ca paññāpanato pariññāpaññatti nāma, “ajjhatarato samāhito”ti paññatti kāyagatāya satiyā bhāvanāya ca paññāpanato bhāvanāpaññatti nāma, cittekaggatāya tṭhiyā ca paññāpanato tṭhipaññatti nāma, “abhindi kavacamivattasambhava”nti paññatti cittassa abhinibbidāya ca paññāpanato abhinibbidāpaññatti nāma, sabbaññutāya upādānassa ca paññāpanato upādānapaññatti nāma, avijjāṇḍakosānaṃ padālanāya ca paññāpanato padālapaññatti nāma, “yathāvutto paññattippabhedo kena saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tathāvuttassa paññattippabhedassa sambhavato bhagavā yaṃ “tulamatula”ntiādigāthamāha, tathāsambhavato yathāvuttāya gāthāya yathāvutto paññattippabhedo saddahitabboti.

“Tulamatulañcā”tiādigāthāyaṃ paññattippabhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto.

‘Yo dukkhamaddakkhi yatonidānaṃ, kāmesu so jantu kathaṃ nameyya;
Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā, tesam satimā vinayāya sikkhe’ti. -

Gāthāyaṃ pana kathaṃ paññattibhedo vibhatto”ti vattabbattā “yo dukkhamaddakkhi”tiādi vuttaṃ. Yo āraddhavipassako jantu yatonidānaṃ sabbam tebhūmaṃ hetuphalaṃ dukkhaṃ addakkhi, so āraddhavipassako jantu kāmesu kathaṃ nameyya nametuṃ nārahati. Kāmā loke “saṅgo”ti hi yasmā passitabbā, tasmā nametuṃ nārahati, iti etaṃ dukkhabhāvaṃ dukkhahetubhāvaṃ ñatvā tesam kāmānaṃ vinayāya vūpasamāya satimā kāyagatāsatisampanno tīṇi sikkhāni sikkhe sikkheyyāti gāthāttho saṅkhepena viññātabbo. Aṭṭhakathāyaṃ pana vitthārena saṃvaṇṇito.

“Yo dukkha”nti paññatti dukkhassa vevacanassa ca pariññāya ca paññāpanato vevacanapaññatti, pariññāpaññatti ca hoti. “Yatonidāna”nti paññatti samudayassa pabhavassa ca pahānassa ca paññāpanato pabhavapaññatti ceva pahānapaññatti ca hoti. “Addakkhi”ti paññatti ñāṇacakkhussa vevacanassa ca paṭivedhassa ca paññāpanato vevacanapaññatti ceva paṭivedhapaññatti ca hoti. “Kāmesu so jantu kathaṃ nameyyā”ti paññatti kāmataṇhāya vevacanassa ca anabhinivissassa ca paññāpanato vevacanapaññatti ceva anabhinivesapaññatti ca hoti. “Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā”ti paññatti kāmānaṃ paccatthikato dassanassa ca paññāpanato dassanapaññatti nāma. Kāmā hi anattahajānanato paccatthikasadisā.

“Kīdisā hutvā anattahajanakā”ti pucchitabbattā “kāmā hī”tiādi vuttaṃ. Kāmā rāgaggiādīhi antodayhanato aṅgārakāsūpamā ca, pūtibhāvāpajjanato maṃsapesūpamā ca, bahi aññena dayhanato pāvakaṃ jalitaggikkhandhūpamā ca, patiṭṭhānābhāvato papātūpamā ca, visasadisehi dosādīhi parahimsanato uragopamā ca. “Tesam satimā”ti paññatti pahānāya apacayassa ca paññāpanato apacayapaññatti nāma, kāyagatāya satiyā nikkhepassa ca paññāpanato

nikkhepapaññatti nāma, maggassa bhāvanāya ca paññāpanato bhāvanāpaññatti nāma. “Vinayāya sikkhe”ti paññattirāgavinayassa dosavinayassa mohavinayassa paṭivedhassa ca paññāpanato paṭivedhapaññatti nāma. “Jantū”ti paññatti yogissa vevacanassa ca paññāpanato vevacanapaññatti nāma.

“Jantūti sāmāññasattavācako saddo kasmā yogivācako viññātabbo”ti vattabbattā “yadā hī”tiādi vuttaṃ. Yogī yadā yasmiṃ kāle kāmā saṅgoti pajānāti, tadā tasmīṃ kāle so yogī kāmānaṃ anuppādāya kusale dhamme kāyagatāsatiādihi uppādayati, so kusale dhamme uppādentō yogī anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya vāyamati kusalavīriyaṃ karoti, tasmā yogivācako jantusaddoti viññātabbo. “Jantū”ti ayaṃ paññatti appattassa kusalassa jhānadhammādikassa pattiyā vāyāmassa ca paññāpanato vāyāmapaññatti nāma, oramattikāya asantuṭṭhiyā nikkhepassa ca paññāpanato nikkhepapaññatti nāma. “So anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya vāyamati”ti ayaṃ paññatti vāyāmapaññatti, “hetuso uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā vāyamati”ti paññatti katamā paññatti”ti pucchitabbattā “tattha so uppannāna”ntiādi vuttaṃ. Tattha tasmīṃ “anuppannāna”ntiādimhi. “So uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā vāyamati”ti ayaṃ paññatti bhāvanāya appamādassa ca paññāpanato appamādapaññatti nāma, vīriyindriyassa nikkhepassa ca paññāpanato nikkhepapaññatti nāma, kusalānaṃ dhammānaṃ ārakkhassa ca paññāpanato ārakkhapaññatti nāma, adhicittasikkhāya ṭhitiyā ca paññāpanato ṭhitiapaññatti nāma. “Kena yathāvuttappakāro paññattippabhedo saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ.

“Yo dukkhamaddakkhi yatonidāna”ntiādigāthāya paññattippabhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto.

“Mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissati;
Upadhibandhano bālo, tamasā parivārīto;
Assirī viya khāyati, passato natthi kiñcananti. -

Gāthāyaṃ pana kathaṃ paññattippabhedo vibhatto”ti vattabbattā “mohasambandhano”tiādi vuttaṃ. Tattha mohasambandhanoti mohahetukehi saṃyojanehi sambandho. Lokoti appahīnasamyojano sattaloko. Bhabbarūpova dissatīti abhabbopī attā bhabbarūpova bhabbajātiko viya bālānaṃ avipassakānaṃ dissati. Upadhibandhanoti kilesūpadhīhi bandhitabbo. Yu-paccayo hi kammaṭṭhe vihito. Upadhīsu vā kilesānaṃ bandhanaṃ yassa bālāssati upadhibandhano. Dve avaḍḍhiyo lāti gaṇhātīti bālo. Tamasā sammohena parivārīto paṭicchādito paṇḍitānaṃ vipassakānaṃ assirī viya sirīvirahito viya khāyati upaṭṭhāti. Passato paññācakkhunā passantassa paṇḍitassa kiñcanaṃ natthīti saṅkhepattho daṭṭhabbo.

“Mohasambandhano loko”ti paññatti mohasīsenā gahitānaṃ vipallāsānaṃ desanāya paññāpanato desanāpaññatti nāma. “Bhabbarūpova dissatī”ti paññatti lokassa viparītassa viparītākārena upaṭṭhahantassa paññāpanato viparītapaññatti nāma. “Upadhibandhano bālo”ti paññatti pāpakānaṃ icchāvacarānaṃ pabhavassa paññāpanato pabhavapaññatti nāma. “Upadhibandhano bālo”ti paññatti pariyaṭṭhānānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bandhanakiccassa paññāpanato kiccapaññatti nāma. “Upadhibandhano bālo”ti paññatti kilesānaṃ bandhanabalamūhanabalānaṃ paññāpanato balapaññatti nāma. “Upadhibandhano bālo”ti paññatti saṅkhārānaṃ viruhanāya paññāpanato viruhanāpaññatti nāma.

“Tamasā parivārito”ti paññatti avijjandhakārassa desanāya paññāpanato desanāpaññatti nāma, avijjandhakārassa vevacanassa ca paññāpanato vevacanapaññatti nāma. “Assirī viya khāyatī”ti paññatti dibbacakkhussa dassanakiriyāya paññāpanato dassanapaññatti nāma. “Assirī viya khāyatī”ti paññatti paññācakkhussa nikkhepassa paññāpanato nikkhepapaññatti nāma. “Passato natthi kiñcana”nti paññatti sattānaṃ ariyānaṃ paṭivedhassa paññāpanato paṭivedhapaññatti nāma.

“Katamaṃ kiñcana”nti pucchitabbattā “rāgo kiñcana”ntiādi vuttaṃ. “Yathāvutto paññattippabhedo kathaṃ amhehi saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Yathāvuttassa paññattippabhedassa sambhavato bhagavā yaṃ “mohasambandhano”tiādimāha, tathāsambhavato tāya gāthāya yathāvutto paññattippabhedo gāthānusārena saddahitabbo.

“Mohasambandhano loko”tiādigāthāya paññattippabhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “atthi, bhikkhave, ajāta”ntiādipāṭhassa paññattippabhedo kathaṃ vibhatto”ti pucchitabbattā “atthi bhikkhave”tiādipāḷimāha. “Sā pana pāḷi kimatthaṃ bhagavatā vuttā”ti ce puccheyya? Paramatthato avijjamānattā nibbānaṃ natthi, tasmā “atthi nibbāna”nti vacanaṃ sasavisāṇavacanaṃ viya anattaṃ, vohāramattametanti vadantānaṃ micchāvādaṃ bhañjitum bhagavatā vuttāti daṭṭhabbā.

Kutoci pi ajātattā abhūtattā ajātaṃ abhūtaṃ. Paccayehi akatattā akataṃ. Saṅkhatābhāvato asaṅkhatāṃ nibbānaṃ atthi. Etaṃ ajātādikaṃ nibbānaṃ no ce abhaviṣṣa, evaṃ sati nissaraṇaṃ na paññāyetha, nibbānassa ca ariyamaggaphalānaṃ āramaṇattā, maggaphalānaṃ kilesānaṃ samucchindanato paṭippassambhanato, samucchindanena ca tividhassa vaṭṭassa apavaṭṭanato ajātādikaṃ nibbānaṃ atthiyevāti daṭṭhabbaṃ.

“Atthi, bhikkhave, ajātaṃ...pe... asaṅkhatā”nti ayaṃ paññatti nibbānassa desanāpaññatti ca nibbānassa vevacanapaññatti ca hoti. “Nayidha jātassa...pe... paññāyethā”ti ayaṃ paññatti saṅkhatassa vevacanapaññatti ca saṅkhatassa upanayanapaññatti ca hoti. “Yasmā ca...pe... asaṅkhatā”nti ayaṃ paññatti nibbānassa vevacanapaññatti ca nibbānassa jotanaṃ paññatti ca hoti. “Yasmā jātassa...pe... paññāyatī”ti ayaṃ paññatti nibbānassa vevacanapaññatti ca maggassa saṃsārato niyyānikapaññatti ca nissaraṇapaññatti ca hotīti paññattiviseso paṇḍitehi niddhāretvā gahetabbo.

“Yathāvutto nibbānassa paññattippabhedo kena saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāha bhagavā”tiādi vuttaṃ. “Tenāha āyasmā”tiādyānusandhyādiattho ceva “niyutto paññattihāro”ti anusandhyādiattho ca vuttanayānusārena veditabbo.

Iti paññattihāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

12. Otaraṇahāravibhaṅgavibhāvanā

42. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena paññattihāravibhaṅgena paññattiyo vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo otaraṇo hāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo otaraṇo hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu katamo saṃvaṇṇanāviseso otaraṇo hāro otaraṇahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. “Yo ca paṭiccuppādo”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso otaraṇo hāro otaraṇahāravibhaṅgo nāmāti gahetabbo.

Tattha pāṭhe “katame paṭiccasamuppādādayo niddhāretvā katamehi niddhāritehi dhammehi otarati”ti pucchitabbattā imasmiṃ pāṭhe ime paṭiccasamuppādādayo niddhāretvā imehi niddhāritehi dhammehi otaratiṭi dassetuṃ “uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto”tiādi vuttaṃ. Tattha uddhanti kāmādhātuto uddhaṃ uparibhāge pavattāya rūpadhātuarūpadhātuyā. Adhoti rūpadhātuto heṭṭhābhāge pavattāya kāmādhātuyā. Sabbadhīti sabbasmiṃ kāmārūpaarūpadhātumhi. Vippamuttoti paṭisandhivasena appavattanato vippamutto asekko. Ayaṃ sekkho dassanamaggena sakkāyadiṭṭhiyā samugghātattā “ahaṃ asmī”ti anānupassī viharati. Evaṃ sekkhāya vimuttiyā ceva asekkhāya vimuttiyā ca sekkho ceva asekko ca aṭiṇṇapubbaṃ oghaṃ apunabbhavāya vimutto udatārīti gāthāttho gahetabbo.

Tasmiṃ gāthāpāṭhe “katame niddhāretvā katamehi otarati”ti pucchitabbattā “uddhanti rūpadhātū”tiādi vuttaṃ. Uddhanti manussalokato uddhaṃ cātumahārājikādayopi gahitāti atthasambhavato taṃ nivattetuṃ “rūpadhātu arūpadhātū”ti vuttaṃ. Adhoti manussabhavato adho cattāro apāyabhūmiyo ca gahitāti atthasambhavato taṃ nivattetuṃ “kāmādhātū”ti vuttaṃ. Sabbadhīti catubhūmiki atthasambhavato “tedhātuke”ti vuttaṃ. Ayaṃ asekkhā vimuttīti vimuttassa asekkhassa yā virāgatā atthi, ayampi virāgatā asekkhaphalavimutti. “Uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto”ti pāṭhe vuttappakārā ayaṃ asekkhā vimutti niddhāritāti attho. Niddhāritāya asekkhāya vimuttiyā yāni saddhādipaṇcindriyāni niddhāritāni, tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni bhavanti. Ayaṃ vuttappakārā otaraṇā indriyehi vimuttiyā otaraṇā nāma pavesanā nāma.

Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni vijjāya upakārakattā, paññāpadatṭhānattā vā vijjā bhavanti. Vijjuppādā tādisāya vijjāya uppādā uppādaheṭṭo avijjānirodho avijjāya nirodho hoti...pe... dukkhakkhandhassa nirodho hoti, ayaṃ vuttappakārā otaraṇā paṭiccasamuppādehi otaraṇā nāma.

Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni tīhi khandhehi saṅgahitāni saddhāvīriyehi silāsambhavato, satiyā ca paññānuvattakattā. Sesā vuttanayānusārena veditabbā.

“Uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto”ti pāṭhe niddhāretvā otaraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “ayaṃ ahasmīti anānupassī”ti pāṭhe “katame niddhāretvā katamehi otaraṇehi otarati”ti vattabbattā “ayaṃ ahasmīti anānupassīti ayaṃ sakkāyadiṭṭhiyā”tiādi vuttaṃ. Yo ayaṃ sekkho “ahamasmi”ti nānupassī, tassa sekkhassa sakkāyadiṭṭhiyā yo samugghāto atthi, yā samugghātasaṅkhātā samugghātavimutti sekkhā vimutti hoti, tassā sekkhāya vimuttiyā yāni saddhādipaṇcindriyāni niddhāritāni, tāniyeva sekkhāni pañcindriyāni bhavanti. Ayaṃ vuttappakārā otaraṇā indriyehi otaraṇā nāma. Sesā vuttanayānusārena veditabbā.

43. “Uddhaṃ adho”tiādigāthāyaṃ otaraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “nissitassa calita”ntiādi pāṭhe “katame niddhāretvā katamehi otarati”ti pucchitabbattā “nissitassa calitaṃ, anissitassa calitaṃ natthi”tiādi vuttaṃ. Nissitassa

puggalassa calitaṃ calanaṃ atthi, anissitassa puggalassa calitaṃ calanaṃ natthi. Calite calane asati passaddhi bhavati, passaddhiyā sati vijjamānāya nati na hoti, natiyā asati avijjamānāya āgatigati na hoti, āgatigatiyā asati avijjamānāya cutūpapāto na hoti, cutūpapāte asati avijjamāne idha chasu ajjhakkāyatanesu attānaṃ neva passati, huraṃ vā chasu bāhirāyatanesu attānaṃ na passati, ubhayaṃ antarena vajjetvā phassādisamudāyesu dhammesu attānaṃ na passati, esova paṭiccasamuppādo “avijjānirodhā”tiādiko dukkhassa anto avasānaṃ karotīti attho.

Nissitassa calitanti ettha “nissayo katividho”ti pucchitabbattā “nissitassa calitanti nissayo nāma”tiādi vuttaṃ. Tatthāti tesu duvidhesu taṇhānissayadiṭṭhinissayesu yā cetanā rattassa puggalassa niddhāritā, ayaṃ cetanā dhammo taṇhānissayo nāma. Yā cetanā mūlhasa puggalassa niddhāritā. Ayaṃ cetanā dhammo diṭṭhinissayo nāma. Sā duvidhā cetanā pana saṅkhārā nāma. Saṅkhārapaccayā viññānaṃ...pe... sabbo paṭiccasamuppādo niddhārito. Ayaṃ vuttappakārā otaraṇā paṭiccasamuppādehi otaraṇā nāma.

Tatthāti tasmim̐ taṇhānissayadiṭṭhinissaye yā vedanā rattassa puggalassa niddhāritā, ayaṃ sukhā vedanā. Yā cetanā sammūlhasa puggalassa niddhāritā, ayaṃ adukkhamasukhā vedanā. Yebhuyyena sesā vuttanayānusārena veditabbā.

44. “Nissitassa calita”ntiā dipāṭhe otaraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā.

“Ye keci sokā paridevitā vā...pe...

Piyaṃ na kayirātha kuhiñci loke”ti. -

Gāthāpāṭhe “katame niddhāretvā katamehi otarati”ti pucchitabbattā “ye keci sokā”tiādi vuttaṃ. Ye keci sokā vā yā kaci paridevitā vā anekarūpā yā kaci dukkhā vā lokasmim̐ sambhavanti. Ete sokādayo piyaṃ paṭicca pabhavanti, piye asante ete sokādayo na bhavanti. Tasmā piye asante sokādīnaṃ abhāvato yesaṃ vītasokānaṃ kuhiñci lokepi natthi, te vītasokā sukhino bhavanti. Tasmā vītasokānaṃ sukhasampannattā asokaṃ virajaṃ patthayāno sappuriso kuhiñci loke piyaṃ na kayirāthāti gāthātho.

“Ye keci sokā paridevitā vā, dukkhā ca lokasmimanekarūpā piyaṃ paṭicca pabhavanti ete”ti ettha pāṭhe yā vedanā niddhāritā, ayaṃ dukkhā vedanā. Sesā vuttanayānusārena veditabbā.

“Ye keci sokā”tiā digāthāpāṭhe otaraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “kāmaṃ kāmayamānassā”tiā digāthāpāṭhe “katame niddhāretvā katamehi otarati”ti vattabbattā “kāmaṃ kāmayamānassā”tiādi vuttaṃ. Tassaṃ gāthāyaṃ attho heṭṭhā vuttova.

Tatthāti tasmim̐ “pīṭimano hoti”ti pāṭhe yā pīṭimanatā vuttā niddhāritā, ayaṃ pīṭimanatā anumayo hoti. “Sallavidhova ruppati”ti pāṭhe yaṃ ruppanaṃ āha, idaṃ ruppanaṃ paṭighaṃ hoti, anumayo ca paṭighaṇca niddhāritāti attho.

“Anunaye ca paṭighe ca niddhārite katamo dhammo niddhārito”ti vattabbattā “anumayo paṭighaṇca pana taṇhāpakkho”ti vuttaṃ. Taṇhāpakkhō taṇhāpakkhattā taṇhā niddhāritā. “Anumayo taṇhāpakkho hotu, paṭighaṃ pana taṇhāpakkhaṃ na siyā”ti ce vadeyya? Paṭighassa attasinehavasena pavattanato paṭighampi taṇhāpakkhaṃ hoti. “Taṇhāya niddhāritāya katamo niddhārito”ti vattabbattā “taṇhāya ca panā”tiādi vuttaṃ. Dasannaṃ rūpāyatanaṃ taṇhāya padaṭṭhānattā

dasa rūpāni āyatanāni niddhāritāni. Ayaṃ vuttappakārā otaraṇā āyatanehi otaraṇā nāma. Sutte āgatā paṭiccasamuppādādayo tena saṃvaṇṇanāvisesena nayena niddhāritā, suttatthamukhena vā niddhāritā, tena...pe... nayena niddhāritesu paṭiccasamuppādādīsu yo saṃvaṇṇanāyaviseso tadatthavācavāsena vā tadatthañāpakavāsena vā otarati pavisati samosarati, so saṃvaṇṇanāyaviseso otaraṇo hāro nāmāti adhippāyo daṭṭhabbo. Sesesupi vuttanayānusārena otaraṇā gahetabbā. “Tenāha āyasmā”tiādyānusandhyādiattho ceva “niyutto otaraṇo hāro”ti anusandhyādiattho ca vuttanayānusārena veditabbo.

Iti otaraṇahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭikānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

13. Sodhanahāravibhaṅgavibhāvanā

45. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena otaraṇahāravibhaṅgena otaretabbā suttatthā vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo sodhanahāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tatha katamo sodhano hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu katamo saṃvaṇṇanāviseso sodhano hāro sodhanahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. “Vissajjitamhi pañhe”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “yathā āyasmā ajito”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso sodhanahāravibhaṅgo nāmāti gahetabbo. “Kathaṃ tattha pañhe sodhano hāro viññātabbo”ti vattabbattā “yathā āyasmā”tiādi vuttaṃ. Yathā yena pakārena āyasmā ajito pārāyane bhagavantam pañham pucchati, tathā tena pakārena vissajjitamhi pañhe ayaṃ sodhano hāro viññātabboti. “Niyametvā vibhajehī”ti vattabbattā niyametvā vibhajituṃ “kenassū”tiādi vuttaṃ. Gāthāttho vuttova.

“Kenassu nivuto loko, kenassu nappakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi, kiṃsu tassa mahabbhaya”nti. -

Pucchāvasena pavattagāthāyañca -

“Avijjāya nivuto loko,
Vivicchā pamādā nappakāsati;
Jappābhilepanaṃ brūmi, dukkhamassa mahabbhaya”nti. -

Vissajjanavasena pavattagāthāyañcāti imāsu dvīsu gāthāsu “kenassu nivuto loko”ti iminā padena pañhe pucchite “avijjāya nivuto loko”ti iminā padena bhagavā “kenassu nivuto loko”ti padaṃ tadatthe aññāṇasaṃsayādimalānaṃ apanayanena sodheti. Tadatthe hi vissajjite aññāṇasaṃsayādīnaṃ abhāvato attho sodhito nāma, atthe ca sodhite padampi sodhitaṃyeva. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ - “tadatthassa vissajjanato”ti, ṭikāyañca “tabbisayaaññāṇasaṃsayādimalāpanayanena sodheti”ti vuttaṃ. No ca ārambhanti pucchituṃ ārabhitabbaṃ sabbagāthāpadaṃ, gāthātthaṃ vā, ñātum icchitassa sabbassa atthassa vissajjanavasena apariyositattā bhagavā “avijjāya nivuto loko”ti ettakeneva padena sodheti. Sesesupi esa nayo.

“Kiṃsu tassa mahabbhaya”nti iminā padena pañhe pucchite “dukkhamassa mahabbhaya”nti padena bhagavatā ārambho ñātuṃ icchito attho suddho sodhito hoti. Sesagāthāsupi eseṇa nayo.

Yattha pañhe evaṃ niravasesavissajjanavasena ārambho suddho sodhito bhavati, so pañho vissajjito sodhito bhavati. Yattha pañhe evaṃ niravasesavissajjanavasena ārambho yāva asuddho asodhito bhavati, tāva so pañho vissajjito sodhito na bhavatīti yojanā. “Tenāhā”tiādyānusandhyādyattho ceṇa “niyutto sodhano hāro”ti anusandhyādyattho ca vuttanayānusāreṇa veditabbo.

Iti sodhanahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusāreṇa gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavibhāvanā

46. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vibhaṅgena pañhādayo sodhitā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto paripuṇṇo, “katamo adhiṭṭhānahāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo adhiṭṭhāno hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu katamo saṃvaṇṇanāviseso paṭiniddesato adhiṭṭhāno hāro adhiṭṭhānahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. “Ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “ye tattha niddiṭṭhā, tathā te dhārayitabbā”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso adhiṭṭhānahāravibhaṅgo nāmāti gahetabbo.

“Ye dhammā suttesu ekattatāya ca vemattatāya ca niddiṭṭhā, te dhammā kiṃ pana tatheva dhārayitabbā, udāhu aññathāpi vikappayitabbā”ti pucchitabbattā “ye tatthā”tiādi vuttaṃ. Tattha tesu suttantesu ye dukkhasaccādayo dhammā ekattatāya ca vemattatāya ca niddiṭṭhā, te dukkhasaccādayo dhammā tathā ekattatāya ca vemattatāya ca dhārayitabbā upalakkhitabbā, na aññathā vikappayitabbā.

“Sāmaññakappanāya vohārabhāvena anavaṭṭhānato katamā ekattatā, katamā vemattatā”ti pucchitabbattā “dukkhanti ekattatā”tiādi vuttaṃ. Dukkhanti jātīādivisesamaṇapekkhitvā yā dukkhasāmaññatā vuttā, sā ayaṃ dukkhasāmaññatā dukkhassa ekattatā nāma. “Tattha katamaṃ dukkha”nti pucchitā “jāti dukkhā, jarā dukkhā...pe... viññāṇaṃ dukkha”nti jātīādivisesamaṇapekkhitvā yā dukkhavisesatā vuttā, sā ayaṃ dukkhavisesatā dukkhassa vemattatā nāma. Tatthāti ye dukkhādayo dhammā sutte vuttā, tattha tesu dukkhādīsu atthesu.

Dukkhasamudayoti “taṇhā ponobhavikā”ti visesamaṇapekkhitvā yā samudayasāmaññatā vuttā, sā ayaṃ samudayasāmaññatā samudayassa ekattatā nāma. “Tattha katamo samudayo”ti pucchitvā “yāyaṃ taṇhā...pe... vibhavataṇhā”ti visesaṃ apekkhitvā yā samudayavisesatā vuttā, sā ayaṃ samudayavisesatā samudayassa vemattatā nāma.

Dukkhanirodhoti “tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho”ti visesamaṇapekkhitvā yā nirodhasāmaññatā vuttā, sā ayaṃ nirodhasāmaññatā nirodhassa ekattatā nāma. “Tattha katamo dukkhanirodho”ti pucchitvā “yo tassāyeva taṇhāya

asesavirāganīrodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo”ti visesamapekkhitvā yā nirodhavisesatā vuttā, sā ayaṃ nirodhavisesatā nirodhassa vemattatā nāma.

Dukkhanīrodhagāminī paṭipadāti? Paṭipadāti sammādiṭṭhiādivisesamanapekkhitvā yā nirodhagāminipaṭipadāsāmaññatā vuttā, sā ayaṃ nirodhagāminipaṭipadāsāmaññatā maggassa ekattatā nāma. “Tattha katamā dukkhanīrodhagāminī paṭipadā”ti pucchitvā “ayameva ariyo...pe... sammāsamādhī”ti sammādiṭṭhiādivisesamapekkhitvā yā visesadukkhanīrodhagāminipaṭipadatā vuttā, sā ayaṃ visesadukkhanīrodhagāminipaṭipadatā maggassa vemattatā nāma.

Maggoti nirayagāmimaggādivisesamanapekkhitvā yā sāmāññamaggatā vuttā, sā ayaṃ sāmāññamaggatā maggassa ekattatā nāma. “Tattha katamo maggo”ti pucchitvā “nirayagāmī maggo...pe... nibbānagāmī maggo”ti nirayagāmimaggādivisesaṃ apekkhitvā yā visesamaggatā vuttā, sā ayaṃ visesamaggatā maggassa vemattatā nāma.

Nirodhoti paṭisaṅkhānīrodhādivisesaṃ anapekkhitvā yā sāmāññanīrodhatā vuttā, sā ayaṃ sāmāññanīrodhatā nirodhassa ekattatā nāma. “Tattha katamo nirodho”ti pucchitvā “paṭisaṅkhānīrodho...pe... sabbakilesanīrodho”ti paṭisaṅkhānīrodhādivisesaṃ apekkhitvā yā visesanīrodhatā vuttā, sā ayaṃ visesanīrodhatā nirodhassa vemattatā nāma.

Rūpanti cātumahābhūtikādivisesamanapekkhitvā yā sāmāññarūpatā vuttā, sā ayaṃ sāmāññarūpatā rūpassa ekattatā nāma. “Tattha katamaṃ rūpa”nti pucchitvā “cātumahābhūtikaṃ...pe... vāyodhātuyā cittaṃ virājetī”ti cātumahābhūtikādivisesamapekkhitvā yā visesarūpatā vuttā, sā ayaṃ visesarūpatā rūpassa vemattatā nāma.

48. Avijjāti dukkheaññāṇādivisesamanapekkhitvā yā avijjāsāmaññatā vuttā, sā ayaṃ avijjāsāmaññatā avijjāya ekattatā nāma. “Tattha katamā avijjā”ti pucchitvā “dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ...pe... avijjālaṅghī moho akusalamūla”nti dukkheaññāṇādivisesamapekkhitvā yā avijjāvisesatā vuttā, sā ayaṃ avijjāvisesatā avijjāya vemattatā nāma.

Vijjāti dukkheaññāṇādivisesamanapekkhitvā yā vijjāsāmaññatā vuttā, sā ayaṃ vijjāsāmaññatā vijjāya ekattatā nāma. “Tattha katamā vijjā”ti pucchitvā “dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ...pe... dhammavicayasambojjhaṅgo maggaṅgaṃ maggapariyāpanna”nti dukkheaññāṇādivisesamapekkhitvā yā vijjāvisesatā vuttā, sā ayaṃ vijjāvisesatā vijjāya vemattatā nāma.

Samāpattīti saññāsamāpatyādivisesaṃ anapekkhitvā yā sāmāññasamāpattitā vuttā, sā sāmāññasamāpattitā samāpattiyā ekattatā nāma. “Tattha katamā samāpattī”ti pucchitvā “saññāsamāpatti asaññāsamāpatti...pe... nirodhasamāpattī”ti saññāsamāpatyādivisesaṃ apekkhitvā yā visesasamāpattitā vuttā, sā ayaṃ visesasamāpattitā samāpattiyā vemattatā nāma.

Jhāyīti sekkhahjāyīādivisesaṃ anapekkhitvā yā jhāyīsāmaññatā vuttā, sā jhāyīsāmaññatā jhāyino ekattatā nāma. “Tattha katamo jhāyī”ti pucchitvā “atthi sekkho jhāyī, atthi asekkho jhāyī...pe... paññuttaro jhāyī”ti sekkhahjāyīasekkhahjāyīādivisesamapekkhitvā yā jhāyīvisesatā vuttā, sā ayaṃ jhāyīvisesatā jhāyino vemattatā nāma.

Samādhīti saraṇasamādhyaḍivisesamanapekkhitvā yā samādhisāmaññatā vuttā, sā ayaṃ samādhisāmaññatā samādhino ekattatā nāma. “Tattha katamo samādhī”ti pucchitvā “saraṇo samādhi, araṇo samādhi...pe... micchāsamādhi, sammāsamādhī”ti saraṇasamādhyaḍivisesamapekkhitvā yā samādhivisesatā vuttā, sā ayaṃ samādhivisesatā samādhino vemattatā nāma.

Paṭipadāti āgāḷhapaṭipadādivisesamanapekkhitvā yā paṭipadāsāmaññatā vuttā, ayaṃ paṭipadāsāmaññatā paṭipadāya ekattatā nāma. “Tattha katamā paṭipadā”ti pucchitvā “āgāḷhapaṭipadā, nijjhāmapaṭipadā...pe... sukhā paṭipadā khippābhiññā”ti āgāḷhapaṭipadādivisesamapekkhitvā yā paṭipadāvisesatā vuttā, sā ayaṃ paṭipadāvisesatā paṭipadāya vemattatā nāma.

Kāyoti nāmakāyādivisesamanapekkhitvā yā kāyasāmaññatā vuttā, sā ayaṃ kāyasāmaññatā kāyassa ekattatā nāma. “Tattha katamo kāyo”ti pucchitvā “nāmakāyo rūpakāyo...pe... ayaṃ nāmakāyo”ti nāmakāyādivisesamapekkhitvā yā kāyavisesatā vuttā, sā ayaṃ kāyavisesatā kāyassa vemattatā nāmāti yojanā kātabbā. Padatthādiko viseso aṭṭhakathāyaṃ vitthārato vutto.

Vuttappakārassa dukkhasamudayādikassa dhammassa ekattatādilakkhaṇaṃ nigamanavasena dassetuṃ “evaṃ yo dhammo”tiādi vuttaṃ. Tattha evanti iminā mayā vuttena “dukkhanti ekattatā. Tattha katamaṃ dukkhaṃ? Jāti dukkhā, jarā dukkhā”tiādivacanena. Yo dhammoti yo koci jātijarābyādhyaḍivisesadhammo. Yassa dhammassāti tato jātīdivisesadhammato aññassa jarādivisesadhammassa. Samānabhāvoti jātīdivisesadhammena jarādivisesadhammassa dukkhabhāvena samānabhāvo. Tassa dhammassāti jarādivisesadhammassa. Ekattatāyāti dukkhasamudayatādisamānatāya dukkhasamudayādibhāvānaṃ ekībhāvena. Ekībhavatīti jātīdivisesabhedena anekopi “dukkhasamudayo”tiādinā ekasaddābhidheyyatāya ekībhavati. Yena yena vā pana vilakkhaṇo, tena tena vemattaṃ gacchati. Yassa jātīādidhammassa yena yena abhinibbattanaparipācanādisabhāvena yo jātīādidhammo jarādidhammena vilakkhaṇo visadiso hoti, tassa jātīādidhammassa tena tena abhinibbattanaparipācanādisabhāvena so jātīādidhammo jarādidhammena vemattataṃ visadisattaṃ gacchati, dukkhasamudayādibhāvena samānopi jātīādidhammo jarādidhammassa visiṭṭhataṃ gacchatīti attho daṭṭhabbo.

Dukkhasamudayādidhammassa ekattavemattatā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “tāya ekattavemattatāya kattha pucchite sati adhiṭṭhānaṃ vīmaṃsitabba”nti pucchitabbattā suttādi ke pucchite sati vīmaṃsitabbanti dassetuṃ “evaṃ sutte vā”tiādi vuttaṃ. Tattha evaṃ iminā vuttappakārena sutte vā pucchite, veyyākaraṇe vā pucchite, gāthāyaṃ vā pucchitāyaṃ sati adhiṭṭhānaṃ vīmaṃsitabbaṃ. “Kiṃ vīmaṃsitabba”nti puccheyya “ekattatāya pucchati kiṃ, udāhu vemattatāya pucchati ki”nti vīmaṃsitabbanti yojanā. Aṭṭhakathāyaṃ pana - “idāni tāva ekattavemattatāvisaye niyojetvā dassetuṃ ‘sutte vā veyyākaraṇe vā’tiādi vutta”nti vuttaṃ. “Kathaṃ pucchitaṃ, kathaṃ vissajjitabba”nti vattabbattā “yadi ekattatāyā”tiādi vuttaṃ. “Tenāhā”tiādyānusandhyādiko ca “niyutto adhiṭṭhāno hāro”ti imassa anusandhyādiko ca vuttanayānusārena veditabbo.

Iti adhiṭṭhānahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

15. Parikkhārahāravibhaṅgavibhāvanā

49. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vibhaṅgena dukkhasaccādīnaṃ ekattatādayo vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto paripuṇṇo, “katamo parikkhārahāravibhaṅgo nāmā”ti pucchitabbattā “tattha katamo parikkhāro hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu katamo saṃvaṇṇanāviseso parikkhāro hāro parikkhārahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. “Ye dhammā yaṃ dhammaṃ janayanti”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “yo dhammo yaṃ dhammaṃ janayati, tassa so parikkhāro”tiādiko parikkhārabhūtaṃ hetuno ceva paccayassa ca vitthārasaṃvaṇṇanāviseso parikkhāravibhaṅgo nāma.

“Katamo saṃvaṇṇetabbo parikkhāro”ti pucchitabbattā “yo dhammo”tiādi vuttaṃ. Tattha yo hetupaccayappakāro dhammo yaṃ phalabhūtaṃ dhammaṃ janayati janeti, tassa phaladhammassa so hetupaccayappakāro dhammo parikkhāro nāma.

“Kiṃlakkhaṇo parikkhāro”ti pucchitabbattā tathā pucchitvā lakkhaṇavisesaṃ dassetuṃ “kiṃlakkhaṇo”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana - “tattha ‘yo dhammo yaṃ dhammaṃ janayati, tassa so parikkhāro’ti saṅkhepato parikkhāralakkhaṇaṃ vatvā taṃ vibhāgena dassetuṃ ‘kiṃlakkhaṇo’tiādi vutta”nti vuttaṃ. “Kittakā dhammā janayanti”ti pucchitabbattā “dve dhammā janayanti hetu ca paccayo cā”ti vuttaṃ. “Hetupi kāraṇaṃ, paccayopi kāraṇaṃ, tasmā kāraṇāyeva kena lakkhaṇena dvidhā vuttā”ti vattabbattā “tattha kiṃlakkhaṇo”tiādi vuttaṃ. Janitabbaphalato aññehi phalehi asādhāraṇalakkhaṇo hetu, sabbaphalehi sādhāraṇalakkhaṇo paccayo, iminā visesalakkhaṇena dvidhā vattabbāti attho. “Sādhāraṇāsādhāraṇaviseso kīdiso bhavē”ti pucchitabbattā “yathā kiṃ bhavē”ti pucchitvā “yathā aṅkurassā”tiādi vuttaṃ. Yathā yo sādhāraṇāsādhāraṇaviseso atthi, tathā so sādhāraṇāsādhāraṇaviseso kiṃ viya bhaveti attho. Aṅkurassa nibbattiyā bījaṃ asādhāraṇaṃ yathā, tathā hetu phalassa nibbattiyā asādhāraṇo bhavē. Pathavī ca āpo ca aṅkurassa nibbattiyā sādhāraṇā bhavanti yathā, tathā paccayo phalassa nibbattiyā sādhāraṇo bhavē. Sabbaphalassa paccayattā aṅkurassa bījaṃ asādhāraṇaṃ janakaṃ hetu. “Kathaṃ pathavī, āpo ca sādhāraṇā janakāti saddahitabbā”ti pucchitabbattā “aṅkurassa hī”tiādi vuttaṃ. Samaṃ samānaṃ phalaṃ bhavāpetīti sabhāvo, ko so? Bījaṃ hetuyeva. “Kiṃ hetupaccayānaṃ viseso bījaṅkuropamāyeva dassetabbo, udāhu aññūpamāyapi dassetabbo”ti vattabbattā aññāya upamāyapi visesaṃ dassetuṃ “yathā vā panā”tiādi vuttaṃ. Imāya upamāyapi hetupaccayānaṃ viseso vijānitabboti adhippāyo.

Bījaṅkurādīsu bāhiresu parikkhārabhūtānaṃ hetupaccayānaṃ viseso ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “kathaṃ ajjhattikesu vibhatto”ti pucchitabbattā “ayañhi saṃsāro”tiādi vuttaṃ. Atha vā “bāhiresu parikkhārabhūto hetupaccayo yutto hotu, kathaṃ ajjhattikesu yutto”ti vattabbattā “ayañhi saṃsāro”tiādi vuttaṃ.

Aṭṭhakathāyaṃ pana - “evaṃ bāhiraṃ hetupaccayavibhāgaṃ dassetvā idāni ajjhattikaṃ dassetuṃ ‘ayañhi saṃsāro’tiādi vutta”nti vuttaṃ. Hetupaccayehi saha saṃsāro bhavātīti sahetupaccayo. Ayaṃ saṃsāro hi yasmā sahetupaccayo hutvā nibbatto, tasmā ajjhattikepi parikkhārabhūto hetupaccayo yuttoyevāti daṭṭhabboti adhippāyo.

So imassa saṃsārassa sahetupaccayattaṃ yadi bhagavatā vuttaṃ, evaṃ sati amhehi saddahitabbaṃ, “kathaṃ saddahitabba”nti vattabbattā “evañhī”tiādi vuttaṃ. Evanti iminā avijjādinā hetupaccayena sabbo paṭicasamuppādo saṃsāroti nibbattoti bhagavatā saṃsārassa sahetupaccayattaṃ vuttaṃ, tasmā saddahitabbaṃ. Avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayo hotu, “katamo avijjāya hetū”ti pucchitabbattā “iti avijjā avijjāya hetū”ti vuttaṃ. “Katamo avijjāya paccayo”ti pucchitabbattā “ayoniso manasikāro paccayo”ti vuttaṃ. “Katamā avijjā katamāya avijjāya hetū”ti pucchitabbattā “purimikā avijjā pacchimikāya avijjāya hetū”ti vuttaṃ. “Katamā purimikā avijjā katamā pacchimikā avijjā”ti pucchitabbattā “tatthā”tiādi vuttaṃ. “Avijjāpariyuṭṭhānassa hetubhūto purimo avijjānusayo samanantarova kiṃ, udāhu paramparahetupi hotī”ti pucchitabbattā “bijaṅkuro viyā”tiādi vuttaṃ. Bijaṅkuroti bījānaṃ aṅkuroti bijaṅkuro, bījānaṃ samanantarahetutāya aṅkuro nibbattati viya. Yattha rukkhādikeyaṃ yaṃ phalaṃ nibbattati, tasmīṃ rukkhādikeyaṃ nibbattassa assa phalassa idaṃ bijaṃ pana paramparahetutāya hetubhūtaṃ bhavati.

“Bijaṃ pana ekameva hoti, kathaṃ dvidhā vattabba”nti vattabbattā “duvidho hi”tiādi vuttaṃ, samanantarakālaparamparakālabhedena hetupi duvidho hotiyevāti attho. Bijaḥhūto hetu duvidho yathā, evaṃ avijjāya hetubhūto avijjānusayopi samanantarahetu ca paramparahetu cāti kālabhedena duvidho bhavati, samanantaro avijjānusayo samanantarassa avijjāpariyuṭṭhānassa samanantarahetu hoti. Purimataro avijjānusayo pacchimataraṃ avijjāpariyuṭṭhānassa paramparahetu hoti. Iti bijaḥhūto asādhāraṇo hetu, pathavīāpādiko sādāraṇo paccayoti viseso pākaṇo yathā, evaṃ avijjānusayo asādhāraṇo hetu, ayonisomanasikāro sādāraṇo paccayoti viseso daṭṭhabbo.

“Ettakeneva hetupaccayānaṃ viseso vattabbo”ti vattabbattā “yathā vā pana thālakañcā”tiādi vuttaṃ. Atthakathāyaṃ pana - “yathā vā panātiādināpi hetupaccayavibhāgameva dasseti”ti vuttaṃ. Tattha padīpassa paccayabhūtaṃ thālakañca vaṭṭi ca telañca padīpassa sabhāvaḥhetu samānaḥhetu na hotīti yojanā. “Padīpassa paccayabhūtampi thālakādikaṃ sabhāvaḥhetu na hotīti kasmā saddahitabba”nti vattabbattā “na hi sakkā”tiādi vuttaṃ. Padīpassa paccayabhūtaṃ anaggikaṃ aggirahitaṃ thālakañca vaṭṭiñca telañca dīpetuṃ jāletuṃ hi yasmā na sakkā, tasmā purimo padīpo pacchimassa padīpassa sabhāvaḥhetu hoti viya, evaṃ thālakādikaṃ sabhāvaḥhetu na hoti. Iti evaṃpakāro sabhāvo samāno padīpo hetu hoti yathā, parabhāvo asamāno thālakādiko paccayo hoti yathā ca, tathā ajjhattiko sabhāvo hetu hoti, bāhiro asamāno paccayo hoti. Janako avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānassa hetu hoti, pariggāhako upatthambhako paccayo hoti. Aññehi phalehi asādhāraṇo hetu hoti, sabbehi phalehi sādāraṇo paccayo hotīti yojetvā padīpopamāyapi hetupaccayānaṃ pākaṇo viseso daṭṭhabboti adhippāyo.

Hetupaccayappabhedam kārāṇaṃ parikkhāroti ācariyena vuttaṃ, tassa kārāṇassa kārāṇabhāvo ca phalāpekkho hoti, tasmā “yo kārāṇabhāvo yenākārena hoti, katamo so kārāṇabhāvo, katamo so ākāro”ti pucchitabbattā ca “yaṃ phalaṃ yena visesena hoti, katamaṃ taṃ phalaṃ, katamo so viseso”ti pucchitabbattā ca “kāraṇaphalānaṃ yo sambandho hoti, katamo so sambandho”ti pucchitabbattā ca taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ “avupacchedattho”tiādi vuttaṃ. Ayamanusandhyattho ca atthakathāyaṃ “idāni yasmā kārāṇaṃ ‘parikkhāro’ti vuttaṃ, kārāṇabhāvo ca

phalāpekkhāya, tasmā kāraṇassa yo kāraṇabhāvo yathā ca so hoti, yañca phalaṃ, yo ca tassa viseso, yo ca kāraṇaphalānaṃ sambandho, taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ ‘avupacchedattho’tiādi vutta’nti iminā vuttoti daṭṭhabbo.

Tattha avupacchinnassa hetupaccayasāṅkhātassa kāraṇassa yo anupacchedattho atthi, so anupacchedattho santatīattho hoti phalena sambandhattā, yañca kāraṇaṃ attano phalassa janakaṃ upatthambhakaṃ hutvā nirujjhati, so anupacchinno eva nāma hotīti. Yañca phalaṃ aññassa kāraṇaṃ hutvā nirujjhati, tasmīṃ anupacchinne tassa ca santatīattho hoti. Yaṃ pana phalaṃ aññassa phalassa kāraṇaṃ ahutvā nirujjhati, taṃ upacchinnaṃ hoti, yathā taṃ arahato cuticittanti. Kāraṇato nibbattassa phalassa yo nibbattīattho atthi, so nibbattīattho phalattho hoti.

Paṭisandhikkhandhānaṃ yo paṭisandhiattho paṭisandahanattho atthi, so paṭisandhiattho punabbhavattho punabbhavanattho hoti. Kilesānaṃ yo palibodhattho santāne uppajjanattho atthi, so palibodhattho pariyuṭṭhānattho hoti. Kilesānaṃ maggena yo asamugghātāttho atthi, so asamugghātāttho anusayattho hoti. Avijjāya catunnaṃ saccānaṃ yo asampaṭivedhattho atthi, so asampaṭivedhattho avijjattho hoti. Arahattamaggena yo apariññātāttho atthi, so apariññātāttho viññāṇassa paṭisandhiviññāṇassa bījattho hoti.

Ettāvatā kāraṇabhāvo ca kāraṇākāro ca phalañca phalaviseso ca ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “katamo paramparahetupaccayattho, katamo ca sambandhattho”ti pucchitabbattā “yattha avupacchedo”tiādi vuttaṃ. Yattha yassaṃ rūpārūpapavattiyaṃ avupacchinnassa hetupaccayappabhedassa kāraṇassa yo avupacchedo atthi, so avupacchedo tattha tissaṃ rūpārūpapavattiyaṃ santati hoti. Yattha yassaṃ rūpārūpapavattiyaṃ yā santati atthi, sā santatitāttha rūpārūpapavattiyaṃ nibbatti hotītiādinā yojetvā paramparahetuādiko viññātabbo.

Sīlakkhandhoti parisuddhasīlakkhandho. Samādhikkhandhassāti mahaggatakkhandhassa, samādhipaṭṭhāno hi mahaggatadhammo. Paññākkhandhoti maggaphalapaññāpadhānakkhandho. So hi vimuttiñāṇadassanasāṅkhātassa paccavekkhaṇaṇāṇakkhandhassa paccayo hoti. Tittaññutādīnaṃ attho padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttova.

Sabhāvo hetūti ācariyena vutto, “kīdiso so sabhāvo hetū”ti pucchitabbattā “yathā vā pana cakkhuñca paṭicca”tiādi vuttaṃ. Cakkhuviññāṇaṃ cakkhuñca cakkhundriyañca paṭicca nissayaṃ katvā rūpe paṭicca ārammaṇaṃ katvā uppajjati. Tattha cakkhādīsu cakkhundriyaṃ ādhipateyyapaccayatāya indriyapaccayatāya cakkhuviññāṇassa paccayo, rūpārammaṇaṃ purejātārammaṇapaccayatāya paccayo, āloko sannissayatāya upanissayatāya paccayo hoti. So paccayo honto phalena cakkhuviññāṇena samānattā sabhāvo hetu na hoti, paccayo ca hoti manasikāro. Kiriyaamanodhātu pana phalena cakkhuviññāṇena viññāṇabhāvena samānattā sabhāvo hetu hoti yathā, evaṃ saṅkhārā nāmakkhandhabhāvena samānattā viññāṇassa paccayā hontā sabhāvo hetu honti. Viññāṇaṃ nāmarūpena ekasantativasena samānattā nāmarūpassa paccayo hontaṃ sabhāvo hetu hoti. Iminā nayena “nāmarūpaṃ saḷāyatanassā”tiādīsupi attho veditabbo. Evaṃ vuttappakāro hetu, paccayo janako, upatthambhako ca yo koci upanissayo balavapaccayo hoti, sabbo so hetupaccayo janakaupatthambhako janitabbupatthambhiyassa phalassa parikkharaṇato abhisāṅkharaṇato nipariyāyato parikkhāro nāma.

“Vuttappakāro hetupaccayo parikkhāro nāmāti kena amhehi saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tena kāraṇabhūtena sabbassa hetupaccayassa parikkhārabhāvena āyasmā mahākaccāno “ye dhammā yaṃ dhammaṃ janayanti”ti yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena saddahitabbo, “ye dhammā yaṃ dhammaṃ janayanti”ti vacanaṃ nissāya tumhehi sallakkhetabboti adhippāyo.

“Ettakova parikkhāro hāro yuñjitabbo”ti vattabbattā “niyutto parikkhāro hāro”ti vuttaṃ, yo yo parikkhāro hāro yuñjitabbo, so so parikkhāro hāro niharitvā yutto yuñjitabboti.

Iti parikkhārahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

16. Samāropanahāravibhaṅgavibhāvanā

50. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena parikkhārahāravibhaṅgena suttatthānaṃ hetupaccayo vibhatto, so...pe... vibhaṅgo paripuṇṇo, “katamo samāropanahāravibhaṅgo”ti pucchitabbattā “tattha katamo samāropano hāro”tiādi vuttaṃ. Tattha tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu katamo saṃvaṇṇanāviseso samāropano hāro samāropanahāravibhaṅgo nāmāti pucchatī. “Ye dhammā yaṃmūlā”tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno “ekasmiṃ padaṭṭhāne yattakāni padaṭṭhānāni otaranti”tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso samāropanahāravibhaṅgo nāma.

“Kittake padaṭṭhāne sutte vutte kittakāni padaṭṭhānāni samāropayitabbānī”ti pucchitabbattā “ekasmiṃ padaṭṭhāne”tiādi vuttaṃ. Ekasmiṃ padaṭṭhāne sutte vutte sati avuttāni yattakāni padaṭṭhānāni otaranti samosaranti, sabbāni tāni avuttāni padaṭṭhānāni sutte vuttāni viya niddhāraṇavasena ānetvā desanāya āropayitabbāni. “Kāni viya samāropayitabbānī”ti vattabbattā “yathā āvaṭṭe”tiādi vuttaṃ. Āvaṭṭe hāre ekasmiṃ padaṭṭhāne sutte vutte sati sutte avuttāni bahukāni padaṭṭhānāni otaranti, tāni bahukāni padaṭṭhānāni pariyesitabbāni yathā, evaṃ samāropane hārepi bahukāni padaṭṭhānāni desanāya samāropayitabbānīti attho.

“Kevalaṃ pana padaṭṭhānavaseneva samāropanā kātābbā kiṃ, udāhu aññavasenāpi samāropanā kātābbā ki”nti vattabbattā aññavasenāpi samāropanā kātābbā; tasmā samāropanā catubbidhā kātābbāti dassento “tattha samāropanā catubbidhā”tiādimāha. Tattha tatthāti tāsu samāropayitabbasamāropanāsu padaṭṭhānaṃ padaṭṭhānasamāropanā, vevacanaṃ vevacanasamāropanā, bhāvanā bhāvanāsamāropanā, pahānaṃ pahānasamāropanā, iti iminā pabhedena samāropanā catubbidhā kātābbā.

“Tāsu catubbidhāsu samāropanāsu katamā padaṭṭhānasamāropanā”ti pucchitabbattā tathā pucchitvā padaṭṭhānasamāropanaṃ dassetuṃ “tattha katamā”tiādi vuttaṃ. Sutte vuttena padaṭṭhānena sutte avuttānaṃ padaṭṭhānānaṃ samāropanā katamāti pucchatī.

Sabbapāpassa akusalassa yaṃ akaraṇaṃ akaraṇahetu sāsanaṃ atthi, etaṃ sāsanaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo hoti, atha vā akaraṇaṃ akaraṇatthāya yaṃ sāsanaṃ atthi, etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo hoti, na yassa kassaci sāsanaṃ attho. Akaraṇanti hi sampadānatthe pavattaṃ paccattavacanaṃ yathā “kissa atthāya kimattha”nti. Kusalassa sampadā sampadāya yaṃ sāsanaṃ atthi, etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ. Sacittapariyodāpanaṃ sacittapariyodāpanatthaṃ yaṃ sāsanaṃ atthi, etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ hoti.

Iti evaṃpakārena vuttassa tassa sāsanaṃ kiṃ padaṭṭhānanti viśesassa viśesapadaṭṭhānaṃ puna pucchati. Idaṃ sucaritattayaṃ sāsanaṃ ovādassa padaṭṭhānaṃ sucaritattayena hetunā sāsanaṃ daṭṭhabbaṃ yathā “annena vasatī”tiādi. “Sucaritattaye padaṭṭhāne vutte katamaṃ padaṭṭhānaṃ samāropayitabba”nti pucchitabbattā “tattha yaṃ kāyikañcā”tiādi vuttaṃ. Idaṃ khandhattayaṃ sāsanaṃ padaṭṭhānaṃ samāropayitabbaṃ, “khandhattaye padaṭṭhāne samāropayite katamaṃ samāropayitabba”nti pucchitabbattā “tattha sīlakkhandho cā”tiādi vuttaṃ. Idaṃ samathavipassanādvayaṃ sāsanaṃ padaṭṭhānaṃ samāropayitabbaṃ. “Samathavipassanādvaye padaṭṭhāne samāropayite katamaṃ padaṭṭhānaṃ samāropayitabba”nti pucchitabbattā “tattha samathassa phala”ntiādi vuttaṃ. Idaṃ phaladvayaṃ sāsanaṃ padaṭṭhānaṃ samāropayitabbaṃ.

Sāsanaṃ padaṭṭhānāni samāropayitabbāni ācariyena niddhāretvā vibhattāni, amhehi ca ñātāni, “idāni katamassa katamaṃ padaṭṭhānaṃ samāropayitabba”nti pucchitabbattā “vanaṃ vanathassa”tiādi vuttaṃ. Idaṃ kāmagaṇapañcakaṃ vanaṃ taṇhābhūtaṃ vanathassa padaṭṭhānaṃ taṇhāvatthubhāvato, “itthī”ti vā “puriso”ti vā nimittaggāhasaṅkhātāṃ idaṃ vanaṃ “aho cakkhu, aho sotaṃ, aho ghānaṃ, aho jivhā, aho kāyo”ti tesam tesam aṅgapaccaṅgānaṃ anubyañjanaggāhasaṅkhātassa vanathassa padaṭṭhānaṃ samāropayitabbaṃ. Apariññātaṃ dvādasāyatanaṃ saṅkhātāṃ idaṃ vanaṃ saṃyojanasaṅkhātassa vanathassa padaṭṭhānaṃ samāropayitabbaṃ, āyatanaṃ paṭicca saṃyojanuppajjanato anusayasaṅkhātāṃ idaṃ vanaṃ pariyaṭṭhānaṃ saṅkhātassa vanathassa padaṭṭhānaṃ samāropayitabbaṃ. “Pañcakāmaguṇādīnaṃ vanabhāvo ca taṇhādīnaṃ vanathabhāvo ca kena amhehi saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāha bhagavā”tiādi vuttaṃ. Tena pañcakāmaguṇādīnaṃ vanabhāvena ca taṇhādīnaṃ vanathabhāvena ca bhagavā “chetvā vanañca vanathañcā”ti yaṃ vacanaṃ āha, tena bhagavato vacanena vacanānusārena saddahitabboti. Ayanti ayaṃ “ekasmiṃ padaṭṭhāne”tiādisaṃvaṇṇanā. Padaṭṭhānenāti ekekena padaṭṭhānena. Samāropanāti tadanñapadaṭṭhānānaṃ samāropanā. Samāropenti samāropayitabbāni etāya saṃvaṇṇanāyāti samāropanāti viggahoti.

51. Padaṭṭhānena samāropanā ācariyena niddiṭṭhā, amhehi ca ñātā, “katamā vevacanena samāropanā”ti pucchitabbattā “tattha katamā vevacanena”tiādi vuttaṃ. Tatthāti tāsu catūsu padaṭṭhānasamāropanādīsu samāropanāsu vevacanena ekekena rotadaññavevacanānaṃ samāropanā katamāti pucchati. “Rāgavirāgā”ti ca “cetovimuttī”ti ca “sekkhaphala”nti ca idaṃ vacanattayaṃ anāgāmiphalatthattā anāgāmiphalassa vevacanā. “Avijjāvirāgā”ti ca “paññāvimuttī”ti ca “asekkhaphala”nti ca idaṃ vacanattayaṃ arahattaphalatthattā arahattaphalassa vevacanā. Iminā nayena sesesu yojanā kātābā.

Vevacanena samāropanā ācariyena niddiṭṭhā, amhehi ca ñātā, “katamā bhāvanāya

samāropanā”ti pucchitabbattā “tattha katamā bhāvanāyā”tiādi vuttaṃ. Tatthāti tāsu catūsu padaṭṭhānasamāropanādīsu katamāya desitāya bhāvanāya katamesānaṃ adesitānaṃ bhāvanāropanā katamāti pucchatī. Yathā yena pakārena yaṃ bhāvanaṃ bhagavā “tasmātiha, tvaṃ bhikkhu, kāye kāyānupassī viharati, ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhiijhādomanassa”nti āha, tathā tena pakārena tāya bhāvanāya tadaññabhāvanāpi samāropayitabbāti attho.

“Tasmātiha”tiādi pāṭhe “kiṃ bhāvanaṃ bhagavā āhā”ti pucchitabbattā “ātāpī”tiādi vuttaṃ. “Ātāpī”ti vacanena vīriyindriyaṃ bhagavā āha. “Sampajāno”ti vacanena paññindriyaṃ bhagavā āha. “Satimā”ti vacanena satindriyaṃ āha. “Vineyya loke abhiijhādomanassa”nti vacanena samādhindriyaṃ āha. “Evaṃ vutte katamā bhāvanā samāropayitabbā”ti pucchitabbattā “evaṃ kāye kāyānupassino viharato cattāro satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī”ti vuttaṃ. Evaṃ vuttāya vīriyindriyādibhāvanāya cattāro satipaṭṭhānā samāropayitabbāti attho. Kena kāraṇena bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti pucchatī. Catunnaṃ indriyānaṃ indriyabhāvena, bhāvetabbabhāvena vā ekalakkaṇattā bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti vissajjeti. “Tesu samāropitesu katame samāropayitabbā”ti pucchitabbattā “catūsū”tiādi vuttaṃ. Catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu samāropayitabbesu cattāro sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti samāropayitabbāti attho. Sesesupi evameva samāropayitabbā.

Bhāvanāya samāropanā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “katamā pahānena samāropanā”ti pucchitabbattā “tattha katamā”tiādi vuttaṃ. Tatthāti tāsu catūsu padaṭṭhānasamāropanādīsu katamena desitena pahānena katamesaṃ adesitānaṃ pahānānaṃ katamā samāropanāti pucchatī. “Kāye kāyānupassī viharanto asubhe ‘subha’nti vipallāsaṃ pajahatī”ti desitena “subha”nti vipallāsappahānena kabalīkārāhārapariññāya paribandhakilesakāmupādānappahānādayopi samāropayitabbā.

“Vedanāsu vedanānupassī viharanto dukkhe ‘sukha’nti vipallāsaṃ pajahatī”ti desitena “sukha”nti vipallāsappahānena phassāhārapariññāya paribandhakilesabhavupādānappahānādayopi samāropayitabbā.

“Citte cittānupassī viharanto anicce ‘nicca’nti vipallāsaṃ pajahatī”ti desitena “nicca”nti vipallāsappahānena viññāṇāhārapariññāya paribandhakilesadiṭṭhupādānappahānādayopi samāropayitabbā.

“Dhammesu dhammānupassī viharanto anattani ‘attā’ti vipallāsaṃ pajahatī”ti desitena “attā”ti vipallāsappahānena manosañcetanāhārapariññāya? Manosañcetanāhārapariññāya paribandhakilesaattavādupādānappahānādayopi samāropayitabbāti adhippāyo.

Pahānahāro pana lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vutto yevāti idha na vadāma.

“Sutte desitena ekekena padaṭṭhānādikena adesitānaṃ padaṭṭhānādīnaṃ samāropanabhāvo kena amhehi vijānitabbo saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāha āyasmā”tiādimāha. Tena tathā samāropanabhāvena āyasmā mahākaccāno -

“Ye dhammā yaṃmūlā, ye cekatthā pakāsītā muninā;
Te samāropayitabbā, esa samāropano hāro”ti -

Yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena vacanānusārena tathā samāropanabhāvo tumhehi

vijānitabbo saddahitabboti vuttaṃ hoti.

“Kiṃ pana ettāvatā samāropano hāro paripuṇṇo, añño niyutto natthi”ti vattabbattā “niyutto samāropano hāro”ti vuttaṃ. Sutte desitena nayena padaṭṭhānādikena adesitāni padaṭṭhānāni samāropayitabbāni bhavanti, tena tena padaṭṭhānādikena adesitānaṃ padaṭṭhānādīnaṃ samāropano hāro niyutto niddhāretvā yuñjitabboti attho daṭṭhabbo.

Iti samāropanahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabbo.

Ime yathāvuttā soḷasa saṃvaṇṇanāvisesā saṃvaṇṇetabbatthesu aññāṇasaṃsayānaṃ haraṇato apanayanato hārā nāmāti.

Niṭṭhitā hāravibhaṅgavāravibhāvanā.

1. Desanāhārasampātavibhāvanā

52. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena desanāhāravibhaṅgādihāravibhaṅgena assādādayo nānāsuttatthā vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto desanāhāravibhaṅgādihāravibhaṅgo paripuṇṇo.

“Soḷasa hārā paṭhamaṃ, disālocanato disā viloketvā;
Saṅkhipiya aṅkusena hi, nayehi tīhi niddise sutta”nti. -

Gāthā niddesavāre ācariyena vuttā, tassā gāthāya niddeso hāravibhaṅgavārassa ādimhi na vibhatto, “kuhiñci vibhatto, hārasampāte vā vibhatto kiṃ, udāhu nayasamuṭṭhānahāre vā vibhatto ki”nti pucchitabbattā “hārasampāte vibhatto”ti tumhehi daṭṭhabboti viññāpanatthaṃ “soḷasa hārā paṭhama”ntiādi vuttaṃ.

Atha vā suparikammakatabhūmisadisesu saṃvaṇṇetabbesu nānāsuttappadesesu nānāvaṇṇasugandhapupphasadise soḷasa hāre saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā ācariyena vibhattā, tathā
susikkhitasippācariyasuvicāritajambunadābharaṇasadisesu saṃvaṇṇetabbesu nānāsuttappadesesu nānāvidhamaṇisijālavidhamamaṇiratanasadise soḷasa hāre saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā vibhattā, mahāpathaviṃ parivattetvā pappāṭakojassa khādāpanaṃ atidukkaraṃ viya, nānāvidhesu saṃvaṇṇetabbesu suttappadesesu paramatthojāya soḷasahi hārehi atidukkarakhādāpanasadisam viññāpanaṃ karontena ca yojanikamadhugaṇḍaṃ pīletvā sumadhurasassa pāyāpanaṃ atidukkaraṃ viya nānāvidhesu saṃvaṇṇetabbesu suttappadesesu paramatthamadhurasassa soḷasahi hārehi atidukkaraṃ pāyāpanasadisam viññāpanaṃ karontena ca ācariyena anekesu saṃvaṇṇetabbasuttappadesesu soḷasa hāre saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā vibhattā, amhehi ca ñātā,
“nānāvidhasuttappadesesu te saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā vibhattā kiṃ, udāhu ekasmimpi saṃvaṇṇetabbasuttappadesu saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā vibhattā ki”nti vattabbattā ekasmimpi saṃvaṇṇetabbasuttappadesu saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā vibhattāyevāti tathā vibhajanto “soḷasa hārā paṭhama”ntiādikaṃ hārasampātavāraṃ āha.

Nanu hārasampātavāraṃ kathetukāmena ācariyena “tattha katamo desanāhārasampāto”tiādivacanāṃ vattabbaṃ, atha kasmā “soḷasa hārā paṭhama”ntiādi vattabbanti ce? Niddese vuttaṃ “soḷasa hārā paṭhama”ntiādikaṃ gāthaṃ hāravibhaṅgavāro nappayojeti vippakiṇṇavisayattā ca nayavicārassa ca antaritattā. Hārasampātavāro pana taṃ gāthaṃ payojeti avikiṇṇavisayattā. Tasmā taṃ gāthaṃ paccāmasitvā hārasampātavāre tassā gāthāya niddeso daṭṭhabboti viññāpanatthaṃ “soḷasa hārā paṭhama”ntiādi vattabbaṃyevāti. Aṭṭhakathāyaṃ pana

-

Evam suparikammakatāya bhūmiyā nānāvaṇṇāni muttapupphāni pakiranto viya, susikkhitasippācariyavicāritesu surattasuvaṇṇālaṅkāresu nānāvidharaṃsijālasamujjalāni vividhāni maṇiratanāni bandhanto viya, mahāpathaviṃ parivattetvā pappatakojaṃ khādāpento viya, yojanikamadhugaṇḍaṃ pīletvā sumadhurasāṃ pāyento viya ca āyasmā mahākaccāno nānāsuttappadeso udāharanto soḷasa hāre vibhajitvā idāni te ekasmiṃyeva sutte yojetvā dassento hārasampātavāraṃ ārabhi. Ārabhanto ca yāyaṃ niddesavāre -

“Soḷasa hārā paṭhamaṃ, disālocanato disā viloketvā;
Saṅkhipiya aṅkusena hi, nayehi tīhi niddise sutta”nti. -

Gāthā vuttā. Yasmā taṃ hāravibhaṅgavāro nappayojeti vippakiṇṇavisayattā, nayavicārassa ca antaritattā. Anekehi suttappadesehi hārānaṃ vibhāgadassanameva hi hāravibhaṅgavāro. Hārasampātavāro pana taṃ payojeti ekasmiṃyeva suttappadeso soḷasa hāre yojetvāva tadanantaraṃ nayasamuṭṭhānassa kathitattā. Tasmā “soḷasa hārā paṭhama”nti gāthaṃ paccāmasitvā “tassā niddeso kuhiṃ daṭṭhabbo? Hārasampātetī āhā”ti -

Vuttaṃ. Gāthāttho niddesavibhāvanāyaṃ vuttova. “Soḷasa...pe... sutta”nti yā gāthā niddese ācariyena vuttā, tassā gāthāya niddeso kuhiṃ daṭṭhabbo, hāravibhaṅgassa ādimhi ācariyena na vibhatto, hārasampāte vā paccāmasitvā vibhattoti daṭṭhabbo kiṃ, udāhu nayasamuṭṭhāne vā paccāmasitvā vibhattoti daṭṭhabbo kinti pucchatī. Hārasampāte paccāmasitvā vibhattoti daṭṭhabboti vissajjanā.

Hārasampāte tassā gāthāya niddeso daṭṭhabboti ācariyena vutto, so hārasampāto desanāhārasampātabhedena soḷasavidho, “tattha katamo hārasampāto desanāhārasampāto”ti pucchitabbattā imasmiṃ sutte saṃvaṇṇetabbe saṃvaṇṇanābhāvena mayā vibhajiyaṃāno hārasampātabhūto saṃvaṇṇanāviseso desanāhārasampāto nāmāti tathā vibhajituṃ “tattha katamo desanāhārasampāto”tiādi vuttaṃ. Tatthāti tasmīṃ soḷasavidhe desanāhārasampātādi ke hārasampāte. Katamo hārasampātabhūto saṃvaṇṇanāviseso desanāhārasampāto nāmāti pucchatī.

“Arakkhitena cittena, micchādiṭṭhihatena ca;
Thinamiddhābhībhūtena, vasaṃ mārassa gacchatī”ti. -

Sutte “arakkhitena cittenāti kiṃdesayati”ti pucchitvā “pamādaṃ desayati”tiādisaṃvaṇṇanāviseso desanāhārasampāto nāmāti vuttaṃ hoti. Gāthāttho aṭṭhakathāyaṃ vibhatto. Yojanattho pana arakkhitena cittena arakkhitacittasamaṅgī puggalo mārassa maccuno vasaṃ gacchatī. Micchādiṭṭhihatena vipallāsena

vipallāsasamaṅgī puggalo mārassa vasaṃ gacchati. Thinamiddhābhibhūtena sasaṅkhārikacittena kusītacittena taṃcittasamaṅgī puggalo mārassa kilesādimārassa vasaṃ gacchatīti.

“Arakkhiteṇa cittenā’ti padena desitaṃ taṃ pamādadhammajātaṃ kassa pada”nti vattabbattā “taṃ maccuno pada”nti vuttaṃ. “Arakkhiteṇa cittenā’ti iminā suttappadesena desito attho ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “micchādiṭṭhihateṇa cāti suttappadesena desito attho kathaṃ vibhatto”ti vattabbattā “micchādiṭṭhihateṇa cā’tiādi vuttaṃ. Yena vipallāseṇa yadā anicce “nicca”nti passati, tadā pavatto so vipallāso “micchādiṭṭhihataṃ nāmā”ti vuccati. “So pana vipallāso kiṃlakkaṇo”ti pucchitabbattā tathā pucchitvā “viparītaggāhalakkaṇo vipallāso”ti vuttaṃ.

Viparītaggāhalakkaṇoti asubhādīnaṃyeva subhādiviparītaggāhalakkaṇo vipallāso “vipallāsayatī”ti kāritatthasambhavato. Kiṃ vipallāso viparītaggāhalakkaṇo? So vipallāso saññaṃ vipallāsayati, cittampi vipallāsayati, diṭṭhimpī vipallāsayati. Iti tayo dhamme vipallāsayatīti vipallāsetabbānaṃ tividhattā vipallāsāpi tividhā honti. Tesu saññāvipallāso muduko dubbalo subhādivasena upaṭṭhitākāraggaṇamattattā, cittavipallāso saññāvipallāsato balavā subhādivasena upaṭṭhahantānaṃ rūpakkaṇdhādīnaṃ subhādivasena sannitṭhānaṃ katvā gahaṇato. Diṭṭhivipallāso saññāvipallāsacittavipallāsehi balavatāro, yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ subhādiākārena upaṭṭhāti. Taṃ taṃ ārammaṇaṃ sassatādivasena abhinivisitvā gahaṇato. Tasmā saññāvipallāso paṭhamāṃ vutto, tadanantaraṃ cittavipallāso, tadanantaraṃ diṭṭhivipallāso vutto. Vitthārato pana ekekassa subhasukhaattaniccaggahaṇavasena catubbidhattā dvādasavidhā honti.

Vipallāsā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, “katame vipallāsapavattiṭṭhānavisayā”ti pucchitabbattā imāni attabhāvavattthūni vipallāsapavattiṭṭhānavisayānīti dassetuṃ “so kuhiṃ vipallāsayati catūsu attabhāvavattthūsū”ti vuttaṃ. Catūsu rūpakāyavedanācittadhammasaṅkhātesu attabhāvavattthūsū so sabbo vipallāso saññācittadiṭṭhiyo vipallāsayati. “Kathaṃ samanupassantassa vipallāsayatī”ti pucchitabbattā “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādi vuttaṃ. Yo puggalo rūpaṃ vā attato samanupassati, rūpavantaṃ attānaṃ vā attato samanupassati, attani rūpaṃ vā attato samanupassati. Rūpasmiṃ attānaṃ vā attato samanupassati, evaṃ tassa samanupassantassa puggalassa vipallāso rūpakāye saññācittadiṭṭhiyo vipallāsayati. Eseva nayo vedanādīsūpi.

“Tesu rūpakāyādīsū katamaṃ katamassa vipallāsassa vatthū”ti pucchitabbattā evaṃ pavattamānassa vipallāsassa idaṃ imassa vatthūti vibhajituṃ “tattha rūpa”ntiādi vuttaṃ. Tatthāti tesu rūpādīsū catūsu paṭhamāṃ vipallāsavatthu rūpaṃ “asubhe subha”nti evaṃ pavattamānassa vipallāsassa vatthu hotīti vibhajitvā gahetabbāṃ. Esa nayo sesesūpi. Evaṃ “asubhe subha”ntiādippakārena vipallāsā catubbidhā bhavanti.

Idaṃ imassa vatthūti ācariyena vibhajitvā dassitā, amhehi ca ñātā, “tesaṃ vipallāsānaṃ katame mūlakāraṇadhammā”ti pucchitabbattā “dve dhammā”tiādi vuttaṃ. Cittassa saṃkilesā, taṇhā ca avijjā ca -ime dve dhammā vipallāsānaṃ mūlakāraṇabhūtā bhavanti.

“Ime dve dhammā ekato vipallāsānaṃ mūlakāraṇaṃ kiṃ honti, udāhu visuṃ visu”nti

vattabbattā visum visum vibhajitum “taṇhānivuta”ntiādi vuttaṃ. Avijjārahitā taṇhā nāma natthi, tasmā “taṇhāavijjānivuta”nti vattabbanti? Na, taṇhāya sātisaṃpaccayattā. Sātisaṃpaccayā hi taṇhāya asubhepi “subha”nti, dukkhepi “sukha”nti samanupassanti. “Taṇhā ca avijjā cā”ti vuttattā “avijjānivuta”nti vattabbam, kasmā “diṭṭhinivuta”nti vuttanti? Avijjāya diṭṭhi bhavatīti diṭṭhisīsenā avijjam gahetvā “diṭṭhinivuta”nti vuttaṃ, avijjānivutanti attho gahetabbo. “Avijjānivuta”nti vutte pana diṭṭhirahitā avijjāpi gahitā siyā, diṭṭhisahitāya hi avijjāya aniccepi “nicca”nti, anattaniyepi “attā”ti samanupassanti.

“Katham taṇhāmūlako vipallāso pavatto, katham diṭṭhisahitāvijjāmūlako vipallāso pavatto”ti vattabbattā “tattha yo diṭṭhivipallāso”tiādi vuttaṃ. Tatthāti tesu taṇhāmūlakadiṭṭhisahitāvijjāmūlakesu. Diṭṭhivipallāsoti diṭṭhisahitāvijjāmūlakavipallāso. Atītaṃ rūpaṃ attato samanupassatīti adabbabhūtopi dabbabhūto viya vutto. Taṇhāvipallāsoti diṭṭhisahitataṇhāmūlako vipallāso anāgataṃ rūpaṃ diṭṭhibhinandanavasena abhinandatīti. Evaṃ atītasamanupassanaanāgatābhinandanabhedenā pavattiviseso daṭṭhabbo. “Cittassa saṃkilesa taṇhāavijjāyeva dve dhammā na honti, atha kho dasa kilesāpi, kasmā dveveva vuttā”ti vattabbattā “dve dhammā cittassa upakkilesā”tiādi vuttaṃ. Taṇhā ca avijjā ca - ime dveveva dhammā paramasāvajjassa vipallāsassa mūlakāraṇattā. Tāhi taṇhāavijjāhi visujjhantaṃ cittaṃ sabbehi kilesehi visujjhati, tasmā ca visesato cittassa upakkilesā hontīti dve dhammā vuttā. Na hi tāsu taṇhāavijjāsu arahattamaggena pahīnāsu koci saṃkilesa appahīno nāma natthīti.

“Vuttappakārā taṇhāavijjā vuttappakārānaṃ vipallāsānaṃyeva mūlakāraṇaṃ honti kiṃ, udāhu sakalassa vaṭṭassāpi mūlakāraṇaṃ honti ki”nti vattabbattā vuttappakārā taṇhāavijjā vuttappakārānaṃ mūlakāraṇaṃ honti yathā, evaṃ sakalassa vaṭṭassāpi mūlakāraṇaṃ hontīti dassetuṃ “tesa”ntiādi vuttaṃ. Tattha yesaṃ puggalānaṃ cittaṃ arakkhitaṃ, micchādiṭṭhihatañca hoti, tesāṃ puggalānaṃ. Yesāṃ avijjānīvaraṇānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ pubbakoti na paññāyati, tehi avijjānīvaraṇehi taṇhāsaṃyojanehi saṃsāre sandhāvantānaṃ saṃsarantānaṃ puggalānaṃ sakiṃ nirayaṃ māraṃsagamanena sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hoti, sakiṃ tiracchānayaṇiṃ sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hoti, sakiṃ pettivisaṃyamaṃ sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hoti, sakiṃ asurakāyaṃ sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hoti, sakiṃ deve sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hoti, sakiṃ manusse sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hotīti attho.

“Micchādiṭṭhihataṇa cā”ti suttappadesena desito attho ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “thinamiddhābhibhūtenāti suttappadesena desito attho katham vibhatto”ti vattabbattā “thinamiddhābhibhūtenā”tiādi vuttaṃ. Cittassa viññāṇakkhandhassa yā akallatā akammaniyatā atthi, idaṃ akallattaṃ akammaniyattaṃ thinaṃ nāma. Yaṃ kāyassa līnattaṃ vedanādikkhandaṃhattayalīnattaṃ atthi, idaṃ kāyassa līnattaṃ middhaṃ nāmāti thinamiddhasarūpameva vuttaṃ. Tehi thinamiddhehi cittassa abhibhūtabhāvadiko pana suviññeyyattā na vutto, avuttepi yesāṃ puggalānaṃ cittaṃ thinamiddhehi abhibhūtaṃ, tesāṃ puggalānaṃ tena cittaṃ cittasīsenā saṃyojanena saṃsāre māraṃsagamanena sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ pariyoṣānasabhāvo vitthāretvā gahetabbo.

“Vasaṃ māraṃsa gacchatīti suttappadesena desito attho katham vibhatto”ti vattabbattā “vasaṃ māraṃsa gacchatī”ti vuttaṃ. Tattha kilesamāraṃsāti kilesa dānādipuñṇe māreti nivāretīti atthena māroti kilesamāro. Iminā kilesamāraṃ nissāya

pavattattā abhisāṅkhāramārahandaṃmāramaccumārā ca gahitā, ca-saddena vā gahitāti veditabbā. Sattamārassāti devaputtamārassa. Atha vā “devaputtamārassā”ti avatvā “sattamārassā”ti vuttattā yo yo rājacorādiko dānādīni vā issariyabhogādīni vā māreti, so so rājacorādikopi gahito, tasmā yassa kassaci sattamārassāti attho. Vasanti icchaṃ lobhaṃ adhippāyaṃ ruciṃ ākaṅkhaṃ āṇaṃ āṇattiṃ. Gacchatīti upagacchati upeti anuvattati anugacchati nātikkamatīti attho. “Kasmā vasaṃ gacchatī”ti vattabbattā “so hī”tiādi vuttaṃ. Yo satto arakkhitacittena ca micchādiṭṭhihatacittena ca thinamiddhābhībhūtacittena ca samannāgato hoti, so satto avijjānīvaraṇādīhi nivuto hutvā saṃsārābhībhūtaṃ hi yasmā hoti, na viśāṅkhārābhībhūtaṃ, tasmā mārassa vasaṃ gacchatīti attho.

“Arakkhitenātiādikassa yassa suttassa attho vibhatto, tena ‘arakkhitenā’tiādikena suttena kittakāni saccāni desitāni”ti vattabbattā “imāni bhagavatā”tiādi vuttaṃ. “Arakkhitenā”tiādisuttena bhagavatā imāni dve saccāni desitāni dukkhaṃ, samudayo cāti. Kathaṃ desitāni? Abhidhammanissitāya kathāya ceva suttantanissitāya kathāya ca desitāni. Tāsu kathāsu abhidhammanissitāya kathāya desite sati “arakkhiteṇa cittenā”ti iminā padena arakkhitaṃ rattampi cittaṃ, arakkhitaṃ duṭṭhampi cittaṃ, arakkhitaṃ mūlhampi cittaṃ bhagavatā desitaṃ ñāpitaṃ. Tattha rattacittaṃ lobhasahagatacittuppadavasena aṭṭhavidhaṃ, duṭṭhacittaṃ paṭighasampayuttacittuppadavasena dubbidhaṃ, mūlhaṃcittaṃ momūhaṃcittuppadavasena dubbidhanti veditabbā. Imesañhi cittuppadānaṃ vasena yā cakkhundriyādīnaṃ agutti anārakkhā uppannā, tāya aguttiyā anārakkhāya cittaṃ arakkhitaṃ hoti phalūpacārenāti.

“Micchādiṭṭhihateṇā”ti iminā padena micchādiṭṭhisamsaṭṭhaṃ cittaṃ desitaṃ, taṃ diṭṭhisampayuttacittuppadavasena catubbidhanti veditabbā. Tañhi micchādiṭṭhiyā samsaṭṭhabhāvena micchādiṭṭhivasānugatatā micchādiṭṭhihataṃ nāmāti. “Thinamiddhābhībhūteṇā”ti iminā padena thinamiddhena samsaṭṭhaṃ cittaṃ desitaṃ, taṃ sasaṅkhārikacittuppadavasena pañcavidhanti veditabbā. Tañhi thinamiddhena samsaṭṭhabhāvena thinamiddhavasānugatatā thinamiddhābhībhūtaṃ nāmāti evaṃ ye dvādasākusalā cittuppadakaṇḍe “katame dhammā akusalā? Yasmiṃ samaye akusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”tiādinā vitthārato vattabbā, te dvādasākusalacittuppadā tīhi padehi bhagavatā desitāti veditabbā. “Mārassā”ti padena pañca mārā gahitā. Tesu kilesamāro “cattāro āsavā, cattāro oghā, cattāro yogā, cattāro ganthā, cattāri upādānāni, aṭṭha nīvaraṇā, dasa kilesā”ti desito. Abhisāṅkhāramāro pana “kusalā cetanā akusalā cetanā kusalaṃ kammaṃ akusalaṃ kamma”ntiādinā desito. Khandhamāro pana “attabhāvo pañcakkhandhā”tiādinā desito. Maccumāro pana “cuti cavanatā”tiādinā desito. Evaṃ tāvettha abhidhammanissitāya kathāya desito attho daṭṭhabbo.

Suttantanissitāya pana kathāya desite sati “cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī, yatvādhikaraṇaṃ na cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhiññādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya na paṭipajjati, na rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye na saṃvaraṃ āpajjati...pe... sotindriye na saṃvaraṃ āpajjati... ghānindriye na saṃvaraṃ āpajjati... jivhindriye na saṃvaraṃ āpajjati... kāyindriye na saṃvaraṃ āpajjati... manindriye na saṃvaraṃ āpajjati”ti evaṃ puggalādiṭṭhānena yaṃ chadvārikacittaṃ vuttaṃ, taṃ chadvārikacittaṃ “arakkhiteṇa cittenā”ti iminā padena desitaṃ. Yā micchādiṭṭhiyo pubbantakappanavasena vā aparantakappanavasena vā

pubbantāparantakappanavasena vā micchā abhinivisantassa ayoniso ummujjantassa “sassato loko”ti vā “asassato loko”ti vā “na hoti tathāgato paraṃ maraṇā”ti vā uppannā, tāhi diṭṭhīhi vā, yā ca diṭṭhiyo “imā cattāro sassatavādā...pe... paramadiṭṭhadhammanibbānavādā”ti brahmajālasuttādīsu vuttā, tāhi diṭṭhīhi vā sampayuttaṃ yaṃ cittaṃ “micchādiṭṭhihatena cā”ti iminā padena desitaṃ.

“Thinaṃ nāma cittassa akammaññatā, middhaṃ nāma vedanādikkhandhattayassa akammaññatā”ti vā “thinaṃ anussāhasaṃsīdanaṃ, middhaṃ ussāhasattivighāto”ti vā yāni thinamiddhāni vuttāni, tehi thinamiddhehi yaṃ cittaṃ abhibhūtaṃ ajjhotthaṃ, taṃ cittaṃ “thinamiddhābhibhūtenā”ti iminā padena desitaṃ.

“Vaso nāma icchā lobho adhippāyo ruci ākaṅkhā āṇā āṇattī”ti yo vaso vutto, so vaso “vasa”nti iminā padena desito. “Pañca mārā - khandhamāro abhisāṅkhāramāro maccumāro devaputtamāro kilesamāro”ti yo mārō vutto, so mārō “mārassā”ti iminā desito. “Gacchati, upagacchati, upeti, anuvattati, anugacchati, nātikkamati”ti yo puggalo vutto, so puggalo “gacchatī”ti iminā desitoti. Evaṃ desitesu dhammesu akusalā samudayasaccaṃ, “vasaṃ mārassa gacchatī”ti iminā padena ye pañcupādānakkhandhe upādāya paññatto puggalo vutto, te pañcupādānakkhandhā dukkhasaccanti dve saccāni desitāni. “Kimatthāya dve saccāni desitāni”ti pucchitabbattā “tesaṃ bhagavā”tiādi vuttaṃ. Tesaṃ dvinnaṃ saccānaṃ pariññāya ca pahānāya ca “arakkhitenā”tiādi dhammaṃ bhagavā deseti, tāni dve saccāni “arakkhitenā”tiādikena ñāpetīti attho.

“Tesu dvīsu saccesu kassa saccassa pariññāya, kassa saccassa pahānāya desetī”ti pucchitabbattā “dukkhassa pariññāya, samudayassa pahānāyā”ti vuttaṃ. “Pariññāpahānehi katamāni saccāni desitāni”ti vattabbattā “yena cā”tiādi vuttaṃ. Yena arahattamaggena pari jānāti, yena arahattamaggena pajahati ca, ayaṃ arahattamaggo maggasaccaṃ nāma. Yaṃ nibbānadhammaṃ ārabha taṇhāya, avijjāya ca pahānaṃ jātaṃ, ayaṃ nibbānadhammo nirodho nirodhasaccaṃ nāmāti. Evaṃ cattāri saccāni bhagavatā desitāni.

“Catunnaṃ saccānaṃ desitabhāvo kena viññātabbo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tesu catūsu saccesu samudayasaccena assādo gahito, dukkhasaccena ādīnavo gahito, maggasaccanirodhasaccehi nissaraṇaṃ gahitaṃ, samudayappahānavasena sabbagatipajhanaṃ jātaṃ, sabbagatipajhanaṃ phalanti gahitaṃ. Yena rakkhitacittatādikena sabbagatipajhanaṃ jātaṃ, so rakkhitacittatādiko upāyoti gahito, arakkhitacittatādikassa paṭisedhanamukhena rakkhitacittatādikassa niyojanaṃ bhagavato āṇattīti gahitanti desanāhārena nānāsuttesu dassitā assādādayo “arakkhitenā”tiādike ekasmiṃyeva sutte nīharitvā dassitā.

“Assādādīnaṃ nīharitvā dassitabhāvo kena viññātabbo saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Ettha ca yena saṃvaṇṇanāvisesena nānāsuttesu assādādayo nīharitvā dassitā, so saṃvaṇṇanāviseso desanāhāravibhaṅgo nāma. Yena saṃvaṇṇanāvisesena ekasmiṃyeva sutte assādādayo nīharitvā dassitā, so saṃvaṇṇanāviseso desanāhārasampāto nāmāti viseso daṭṭhabbo.

“Ettakova desanāhārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto desanāhārasampāto”ti vuttaṃ. Ekekasmiṃyeva sutte assādādayo yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena desanāhārasampātena nīharitvā yathārahaṃ dassitā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto desanāhārasampāto niyutto yathārahaṃ niddhāretvā

yujjitabboti attho gahito.

Iti desanāhārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

2. Vicayahārasampātavibhāvanā

53. Yena desanāhārasampātena assādādayo ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, so desanāhārasampāto paripuṇṇo, “katamo vicayahārasampāto”ti pucchitabbattā “tattha katamo vicayo hārasampāto”tiādi vuttaṃ. Tatthāti tesu desanāhārasampātādīsu soḷasasu hārasampātesu katamo saṃvaṇṇanāviseso vicayahārasampāto nāmāti pucchati. Imesu dhammesu ayaṃ dhammo yena saṃvaṇṇanāvisesena vicayitabbo, so saṃvaṇṇanāviseso vicayahārasampāto nāmāti niyametvā vibhajituṃ “tattha taṇhā”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana -

“Evaṃ desanāhārasampātaṃ dassetvā idāni vicayahārasampātaṃ dassento yasmā desanāhārapadatthavicayo vicayahāro, tasmā desanāhāre vipallāsahetubhāvena niddhāritāya taṇhāya kusalādivibhāgapavicayamukhena vicayahārasampātaṃ dassetuṃ ‘tattha taṇhā duvidhā’tiādi āraddha”nti -

Vuttaṃ. Tattha tatthāti tasmim “arakkhiteṇa cittenā”tiādisuttatthe desanāhārasampātena saṃvaṇṇite akusaladhamme “taṇhā”ti niddhāritā sabbataṇhā. Kusālāpīti catubhūmake kusale uddissa pavattā taṇhāpi. Akusalāpīti akusaladhamme uddissa pavattā taṇhāpīti duvidhā hotīti vicayitabbā. Tena vuttaṃ ṭikāyaṃ - “kusaladhammārammaṇāti kusaladhamme uddissa pavattamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na tesam ārammaṇapaccayataṃ, idha ‘kusalā dhammā’ti lokuttaradhammānampi adhippetattā”ti.

“Kusalā taṇhā kiṃgāminī, akusalā taṇhā kiṃ gāminī”ti pucchitabbattā “akusalā saṃsāragāminī”tiādi vuttaṃ. Atha vā “katamo kusalākusalataṇhānaṃ viseso”ti pucchitabbattā “akusalā saṃsāragāminī”tiādi vuttaṃ. “Taṇhā nāma saṃsāragāminī hotu, kathaṃ apacayagāminī”ti vattabbattā “pahānataṇhā”ti vuttaṃ, pahānassa hetubhūta taṇhā pahānataṇhāti attho, pahātabbataṇhaṃ āgamma yaṃ pahānaṃ pavattetabbaṃ, tena pavattetabbena pahānena apacayaṃ gacchatīti vuttaṃ hoti.

“Kiṃ pana taṇhāyeva kusalākusalāti dubbidhā, udāhu aññopi kusalākusalāti dubbidho”ti vattabbattā “mānopī”tiādi vuttaṃ. “Katamo māno kusalo, katamo māno akusalo”ti pucchitabbattā “yaṃ mānaṃ nissāya mānaṃ pajahati, ayaṃ māno kusalo. Yo pana māno dukkhaṃ nibbattayati, ayaṃ māno akusalo”ti vuttaṃ. Tattha yaṃ mānaṃ...pe... kusaloti yaṃ mānaṃ nissāya upanissāya pahānaṃ pavattitaṃ, tena pahānena santāne uppajjanārahaṃ mānaṃ pajahati, ayaṃ upanissayapaccayabhūto māno phalūpacārena kusalo. Yo pana...pe... akusaloti yo pana māno parahimsanādivasena pavattamāno hutvā attano ca parassa ca dukkhaṃ nibbattayati, ayaṃ māno akusaloti vicayitvā veditabbo.

“Saṃsārāpacayagāminīsu tāsu taṇhāsu katamā apacayagāminī taṇhā kusalā”ti pucchitabbattā “kusalā”ti vuttāya taṇhāya sarūpaṃ dassetuṃ “tattha yaṃ nekkhammasita”ntiādi vuttaṃ. Tatthāti tāsu saṃsārāpacayagāminīsu taṇhābhūtāsu kusalākusalāsu. Ayaṃ taṇhā kusalāti sambandho. “Ariyā puggalā santaṃ āyatanaṃ

yaṃ ariyaphaladhammaṃ sacchikatvā upasampajja viharanti, taṃ āyatanaṃ ariyaphaladhammaṃ ahaṃ kudāssu sacchikatvā viharissa'nti patthayantassa tassa kulaputtassa tasmim̐ ariyaphale pihā uppajjati, pihāpaccayā yaṃ domanassaṃ uppajjati, idaṃ domanassaṃ "nekkhammasita"nti vuccati. Ayaṃ ariyaphale pihāsaṅkhātā taṇhā kusalā anavajjā anavajjaariyaphaladhammaṃ uddissa pavattattāti vicayitabbaṃ.

"Kathaṃ pavattā'ti vattabbattā "rāgavirāgā'tiādi vuttaṃ. Yā rāgavirāgā cetovimutti pattabbā. Tadārammaṇā taṃ cetovimuttiṃ āgamma pavattā taṇhā kusalā anavajjā, yā avijjāvirāgā paññāvimutti pattabbā, tadārammaṇā taṃ paññāvimuttiṃ āgamma pavattā taṇhā kusalā anavajjāti vicayitabbā. Tāya paññāvimuttiyā vasena bhagavatā -

"Tasmā rakkhita-cittassa, sammāsaṅkappagocaro;
Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbayaṃ;
Thinamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe'ti. -

Gāthāyaṃ "sabbā duggatiyo jahe'ti padaṃ vuttaṃ, "tassā paññāvimuttiyā yo pavicayo kātabbo, katamo so pavicayo'ti pucchitabbattā "tassā ko pavicayo'tiādi vuttaṃ. Tassā paññāvimuttiyā ko pavicayoti ce puccheyya "aṭṭha maggaṅgāni - sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhī'ti pavicayo veditabbo. "So pavicayo kattha daṭṭhabbo'ti pucchitabbattā "so katthā'tiādi vuttaṃ. So paññāvimuttiyā pavicayo kattha kasmim̐ dhamme daṭṭhabboti pucchati. Catutthe jhāne pāramitāya ukkaṃsagatāya catutthajjhānabhāvanāya so pavicayo daṭṭhabbo.

"Catutthe jhāne pāramitāyā'ti vuttamatthaṃ vivarituṃ "catutthe hi jhāne'tiādi vuttaṃ. Yo so catutthajjhānalābhī puggalo catutthe jhāne parisuddhaṃ pariyodātaṃ anaṅgaṇaṃ vigatūpakkilesaṃ mudu kammaniyaṃ ṭhitaṃ āneñjappattaṃ, iti aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ bhāvayati, so catutthajjhānalābhī puggalo tattha catutthe jhāne aṭṭhavidhaṃ vijjācaraṇaṃ adhigacchati. Katamaṃ aṭṭhavidhaṃ? Cha abhiññā, dve ca visese vā adhigacchatīti yojanā. Iddhividhādayo pañca, lokiyābhiññā ceva arahattamaggapaññā cāti cha abhiññā. Manomayiddhi ceva vipassanāññānañcāti dve ca visesā honti.

"Taṃ catutthajjhānacittaṃ kuto parisuddhaṃ...pe... kuto āneñjappatta'nti pucchitabbattā "taṃ cittaṃ yato parisuddha'ntiādi vuttaṃ. Taṃ cittaṃ yato upekkhāsatipārisuddhibhāvato parisuddhaṃ, tato upekkhāsatipārisuddhibhāvato pariyodātaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayaghātena yato vītarāgādianaṅgaṇabhāvato anaṅgaṇaṃ, tato vītarāgādianaṅgaṇabhāvato vigatūpakkilesaṃ. Yato subhāvitabhāvato mudu, tato subhāvitabhāvato kammaniyaṃ. Yato parisuddhādīsu ṭhitabhāvato ṭhitaṃ, tato parisuddhādīsu ṭhitabhāvato āneñjappattaṃ hotītipi yojanā yuttā aṭṭhakathāyaṃ yugaḷato āgatattā. Saddhāvīriyasatisamādhipaññāobhāsehi pariggahitabhāvato āneñjappattaṃ. Saddhāya hi pariggahitaṃ cittaṃ paṭipakkhe assaddhiye na iñjati na calati, vīriyena pariggahitaṃ cittaṃ paṭipakkhe kosajje na iñjati, satiyā pariggahitaṃ cittaṃ paṭipakkhe pamāde na iñjati, samādhinā pariggahitaṃ cittaṃ paṭipakkhe uddhacce na iñjati, paññāya pariggahitaṃ cittaṃ paṭipakkhāya avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ cittaṃ kilesandhakāre na iñjati. Iti imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ catutthajjhānacittaṃ āneñjappattaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgatattā catutthajjhānacittaṃ channaṃ abhiññāññānañca manomayiddhivipassanāññānañca adhigamūpāyo hoti, tasmā so

paññāvimuttiparicayo catutthajjhāne daṭṭhabboyevāti saṅkhepattho. Vitthārato pana aṭṭhakathāyaṃ “tattha upekkhāsati pārisuddhibhāvenā” tiādinā vā “aparo nayo” tiādinā vā vuttoyevāti amhehi na vutto.

“Yesaṃ rāgādi aṅgaṇānaṃ abhāvena anaṅgaṇaṃ, yesaṃ abhiijjhādi upakkilesānaṃ abhāvena vigaṭupakkilesaṃ, yāya cittassa ṭhitiyā abhāvena ṭhitaṃ, iñjanāya abhāvena āneñjappattaṃ, te rāgādi aṅgaṇādayo katamāya pakkhā” ti pucchitabbattā “tattha aṅgaṇā” tiādi vuttaṃ. Tatthāti tesu rāgādi aṅgaṇādīsu aṅgaṇā ca rāgādi aṅgaṇā ca upakkilesā abhiijjhādi upakkilesā ca santi, tadubhayaṃ rāgādi aṅgaṇa abhiijjhādi upakkilesa dvayaṃ taṇhāpakkho rāgādi aṅgaṇānaṃ taṇhāsabhāvattā, abhiijjhādi upakkilesānañca taṇhāya anulomattā. Yā iñjanā phandaṇā yā ca cittassa aṭṭhiti anavaṭṭhānaṃ atthi, ayaṃ iñjanā aṭṭhiti diṭṭhipakkho iñjanāya ca aṭṭhitiyā ca micchābhinivesa hetubhāvatoti pavicayo kātabbo.

“Kiṃ pana catutthajjhānacittaṃ aṭṭhaṅgasamannāgatattāyeva channaṃ abhiññāṇānañca manomayiddhivipassanāṇānañca adhigamūpāyo hoti” ti pucchitabbattā “cattāri indriyāni” ti vuttaṃ. “Tassa catutthajjhānalābhino, dukkhindriyaṃ domanassindriyaṃ sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ iti cattāri indriyāni catutthajjhāne nirujjhanti, tassa catutthajjhānalābhino upekkhindriyaṃ avasiṭṭhaṃ bhavati, tasmāpi catutthajjhānacittaṃ vuttappakārānaṃ aṭṭhannaṃ ñāṇaṃ adhigamūpāyo hoti, so ca adhigamūpāyabhāvo ciṇṇavasībhāvasseva bhaveyya, kathaṃ catutthajjhānamattalābhino ciṇṇavasībhāvo siyā” ti vattabbattā so catutthajjhānalābhī catutthajjhāneyeva aṭṭhatvā arūpasamāpattiyopi evaṃ katvā nibbattetī bhāveti, tasmā ciṇṇavasībhāvo hotīti dassetuṃ “so uparimaṃ samāpatti” ntiādi vuttaṃ. Tassattho aṭṭhakathāyaṃ vitthārato vutto, tasmā yojanamattaṃ karissāma.

So rūpāvacaracatutthajjhānalābhī yogāvacaro rūpāvacaracatutthajjhānasamāpattito uparimaṃ ākāśānañcāyatanasamāpattiṃ santato santatarato manasi karoti. Yathāvuttaṃ uparimaṃ samāpattiṃ santato manasi karoto tassa catutthajjhānalābhino yogāvacarassa catutthajjhāne saññā saññāpadhānā samāpatti oḷārikā viya hutvā saṇṭhahati, paṭighasaññā ca ukkaṇṭhā anabhirati hutvā saṇṭhahati, so yathāvuttena vidhinā manasi karonto yogāvacaro sabbaso niravasesato rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā “ākāsaṃ ananta” nti manasi katvā pavattamānaṃ ākāśānañcāyatanasamāpattiṃ sacchikatvā upasampajja viharati. Rūpasaññā rūpāvacarasaññā pañcavidha abhiññābhinihāro hoti. Nānattasaññā nānārammaṇesu vokāro akusalo pavattati. Evaṃ rūpāvacarajjhāne ādīnavadassī hutvā tā rūpasaññānānattasaññāyo ārammaṇe samatikkamati, assa yogāvacarassa paṭighasaññā ca abbhattaṃ gacchati. Evaṃ iminā vuttanayena samatikkamena samāhitassa, santavuttinā arūpāvacarasamādhinā samāhitassa yogāvacarassa obhāso rūpāvacarajjhānobhāso antaradhāyati. Rūpānaṃ kasiṇarūpānaṃ jhānacakkhunā dassanañca antaradhāyatīti yojanā.

“Yena samādhinā samāhitassa, samāhitassa obhāso ca rūpānaṃ dassanañca antaradhāyati, so samādhi kittakehi aṅgehi samannāgato, kathaṃ paccavekkhitabbo” ti pucchitabbattā “so samādhi” tiādi vuttaṃ. So samādhīti yena rūpārūpāvacarasamādhinā samāhito, so duvidhopi samādhi anabhiijjhābyāpādavīriyārambhehi tīhi upakārakaṅgehi ca passaddhisatīhi dvīhi parikkhāraṅgehi ca avikkhittena ekena sabhāvaṅgena ca chahi aṅgehi samannāgatoti

paccavekkhitabbo punappunaṃ cintetabbo sallakkhetabbo. “Kathaṃ kattha paccavekkhitabbo”ti pucchitabbattā “anabhijjhāsahagataṃ me mānasaṃ sabbaloke”tiādi vuttaṃ. “Tesu chasu aṅgesu kittako samatho, kittakā vipassanā”ti pucchitabbattā ettako samatho, ettakā vipassanāti vibhajituṃ “tattha yañcā”tiādi vuttaṃ.

54. “Paññāvimuttī”ti vuttassa arahattaphalassa samādhissa samathavipassanāsaṅkhātā pubbabhāgaṭṭhapaṭipadā samādhimukhena ācariyena vibhattā, “tāya ṭṭhapaṭipadāya labhitabbo arahattaphalasamādhī kittakena veditabbo”ti pucchitabbattā “so samādhī pañcavidhena veditabbo”ti vuttaṃ. Yo arahattaphalasamādhī samathavipassanāṭṭhapaṭipadāya labhitabbo, so arahattaphalasamādhī pañcavidhena ñāṇadassanena veditabbo.

“Kathaṃ pañcavidhañāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitam bhavati”ti vattabbattā “ayaṃ samādhī”tiādi vuttaṃ. Ayaṃ arahattaphalasamādhī appitappitakkhaṇe phalasamāpattisukhattā paccuppannasukho hoti, iti paccavekkhantassa assa arahato paccattameva ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitam bhavati. Ayaṃ arahattaphalasamādhī āyatim samāpajjitabbassa arahattaphalasamādhissa upanissayapaccayattā āyatim sukhavipāko hoti, iti paccavekkhantassa...pe... bhavati. Ayaṃ arahattaphalasamādhī kilesaarihi ārakattā ariyo, kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvato nirāmisso ca hoti, iti paccavekkhantassa...pe... bhavati. Ayaṃ arahattaphalasamādhī akāpurisehi sammāsambuddhapaccekaḥbuddhasāvakabuddhehi sevitabbattā akāpurisasevito hoti, iti paccavekkhantassa...pe... bhavati. Ayaṃ arahattaphalasamādhī aṅgasantakilesadarathasantattā santo ceva divasampi samāpajjantassa atittikaraṇato paṇīto ca ṭṭhippassaddhakilesena arahatā puggalena laddhattā ṭṭhippassaddhiladdho ca arahattamaggasamādhisaṅkhātena ekodibhāvena adhigatattā ekodibhāvādhigato ca sasaṅkhārena sapayogena adhigatattā, nīvaraṇāḍipaccanīkadhamme niggayha anadhigatattā, aññe kilese vāretvā anadhigatattā, arahattamaggaphalabhāveneva pavattattā nasasaṅkhāraniggayhavāritagato hoti, iti paccavekkhantassa assa arahato paccattameva ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitam bhavatīti pañcavidhena ñāṇadassanena so arahattaphalasamādhī vicayitvā veditabboti.

“Paccuppannasukhādisu samādhīsu kittako samatho, kittakā vipassanā”ti pucchitabbattā “tattha yo ca samādhī paccuppannasukho”tiādi vuttaṃ. Samatho, vipassanāti ca arahattaphalasamathavipassanāva adhippetā, na pubbabhāgasamathavipassanāti. Arahattaphalasamādhī pañcavidhena veditabboti ācariyena vutto, “tassa arahattaphalasamādhissa pubbabhāgaṭṭhapaṭipadāyaṃ vutto samādhī kittakena veditabbo”ti pucchitabbattā “so samādhī pañcavidhena veditabbo”ti vuttaṃ. Yo rūpāvacaracatutthajjhānasamādhī pubbabhāgaṭṭhapaṭipadāyaṃ vutto, so rūpāvacaracatutthajjhānasamādhī pañcavidhena pakārena veditabbo. “Katamenā”ti pucchitabbattā “pītipharaṇatā”tiādi vuttaṃ. Paṭhamadutiyajjhānesu paññā pītipharaṇatā hoti. Paṭhamadutiyatatiyajjhānesu paññā sukhapharaṇatā hoti. Catutthajjhāne cetopariyapaññā cetopharaṇatā hoti. Dibbacakkhupaññā ālokaparaṇatā hoti. Jhānaṃ paccavekkhitvā pavattamānapaññā paccavekkhaṇanimittam hoti. Iti pañcavidhena paññāpakārena vicayitvā veditabboti. “Tesu pañcavidhesu pakāresu kittako samatho, kittakā vipassanā”ti pucchitabbattā “tattha yo ca pītipharaṇo”tiādi vuttaṃ.

55. Sampayogavasena samādhī ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, “kathaṃ

ārammaṇavasena vibhatto”ti pucchitabbattā “dasa kasiṇāyatanānī”tiādi vuttaṃ. Imehi dasahi ārammaṇehi kasiṇehipi samādhi vicinitvā veditabboti. “Tesu dasasu kittako samatho, kittakā vipassanā”ti pucchitabbattā “tattha yañcā”tiādi vuttaṃ. Kasiṇanti ca kasiṇamaṇḍalampi parikammampi paṭibhāganimitampi tasmim paṭibhāganimitte uppannajjhānampi vuccati, idha pana sasampayuttajjhānameva adhippetam.

“Kiṃ pana vuttappakāro samādhiyeva samathavipassanāya yojetabbo, udāhu aññopi yojetabbo”ti vattabbattā satipaṭṭhānādipubbabhāgaṭipadābhedenā anekabhedabhinno niravaseso ariyamaggopi vicayitvā yojetabboti dassetuṃ “evaṃ sabbo”tiādi vuttaṃ. Tattha evanti mayā vuttanayena vuttanayānusārena sabbo niravaseso satipaṭṭhānādipubbabhāgaṭipadābhedenā anekabhedabhinno ariyo maggo yojetabbo. Kathaṃ? Yena yena anabhijjhādiākārena paccuppannasukhatādiākārena samādhi mayā vutto, tena tena anabhijjhādiākārena paccuppannasukhatādiākārena yo yo ariyamaggo samathena yojetuṃ sambhavati, so so ariyamaggo samathena vicayitvā yojayitabbo. Yo yo ariyamaggo vipassanāya yojetuṃ sambhavati, so so ariyamaggo vipassanāya yojayitvā yojayitabboti attho gahetabbo.

“Yehi samathādhiṭṭhānehi vipassanādhammehi yojayitabbo, te samathādhiṭṭhānā vipassanādhammā katamehi dhammehi saṅgahitā”ti pucchitabbattā “te tīhi dhammehi saṅgahitā aniccatāya dukkhatāya anattatāyā”ti vuttaṃ, te samathādhiṭṭhānā vipassanādhammā “aniccatāya paññāya dukkhatāya paññāya anattatāya paññāyā”ti tīhi anupassanādhammehi saṅgahitā gaṇhitāti attho. Aniccatādinā sahacaraṇato anupassanāpaññāpi “aniccatā dukkhatā anattatā”ti vuccati.

“Yo yogī puggalo samathādhiṭṭhānaṃ vipassanaṃ bhāvayamāno hoti, so yogī puggalo kiṃ bhāvayati”ti pucchitabbattā “so samathavipassanaṃ bhāvayamāno”tiādi vuttaṃ.

Samathavipassanādīni bhāvayamāno puggalo rāgacarito dosacarito mohacaritoti tividho, “tattha katamo puggalo katamena katamena vimokkhamukhena niyyāti, katamāyaṃ katamāyaṃ sikkhanto, katamaṃ katamaṃ pajahanto, katamaṃ katamaṃ anupagacchanto, katamaṃ katamaṃ parijānanto, katamaṃ katamaṃ pavāhento, katamaṃ katamaṃ niddhunanto, katamaṃ katamaṃ vamento, katamaṃ katamaṃ nibbāpento, katamaṃ katamaṃ uppāṭento, katamaṃ katamaṃ vijaṭento niyyāti”ti pucchitabbattā “rāgacarito puggalo”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “idāni yesaṃ puggalānaṃ yattha sikkhantānaṃ visesato niyyānamukhāni, yesaṃ kilesānaṃ paṭipakkhabhūtāni tīhi vimokkhamukhāni, tehi saddhim tāni dassetuṃ ‘rāgacarito’tiādi vutta’nti vuttaṃ. Tassatthopi aṭṭhakathāyaṃ vuttoyeva.

“Kasmā tīhi vimokkhamukhāni bhāvayanto tayo khandhe bhāvayati”ti vattabbattā “tattha suññatavimokkhamukha”ntiādi vuttaṃ. Tatthāti tesu tīsu vimokkhamukhesu. Suññatavimokkhamukhaṃ paññākkhandho anattānupassanāya paññāpadhānattā. Animittavimokkhamukhaṃ samādhikkhandho aniccānupassanāya samādhipadhānattā. Appaṇihitavimokkhamukhaṃ sīlakkhandho dukkhānupassanāya sīlapadhānattā. Iti tīhi vimokkhamukhehi tiṇṇaṃ khandhānaṃ saṅgahitattā tīhi vimokkhamukhāni bhāvayanto so yogī puggalo tayo khandhe bhāvayatiyevāti

paññāpadhānādibhāvo aṭṭhakathāyaṃ vutto. Tayo khandhe bhāvayanto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayati. “Kasmā bhāvayati”ti vattabbattā kāraṇaṃ dassetuṃ “tattha yā”tiādi vuttaṃ.

Tiṇṇaṃ khandhānaṃ ariyaatṭhaṅgikamaggabhāvo vibhatto, amhehi ca jānito, “kathaṃ samathavipassanābhāvo jānitabbo”ti vattabbattā tiṇṇaṃ khandhānaṃ samathavipassanābhāvaṃ dassetuṃ “tattha sīlakkhandho cā”tiādi vuttaṃ. “Yo yogī puggalo samathavipassanaṃ bhāveti, tassa yogino puggalassa bhavaṅgāni katamaṃ bhāvanaṃ gacchanti”ti pucchitabbattā “yo samathavipassanaṃ bhāveti, tassā”tiādi vuttaṃ. Kāyo ca cittaṅca dve bhavaṅgāni upapattibhavassa aṅgāni bhāvanaṃ vaḍḍhanaṃ gacchanti. Sīlaṅca samādhi ca dve padāni dve pādā bhavanirodhagāmini paṭipadā bhāvanaṃ vaḍḍhanaṃ gacchanti.

“Kathaṃ gacchanti”ti vattabbattā “so hoti bhikkhū”tiādi vuttaṃ. Bhāvitakāyoti bhāvito kāyo kāyaābhisamācāriko, kāyasaṃvaro vā yena bhikkhunāti bhāvitakāyo. Sesesupi esa nayo. Kāye kāyaābhisamācārike, kāyasaṃvare vā bhāviyamāne sati sammākammanto, sammāvāyāmo ca dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti kāyasamācārasīlattā. Sīle vācāsaṃvaraājīvasaṃvaravasena pavatte sīle bhāviyamāne sati sammāvācā ca sammāājīvo ca dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti vācādisaṃvarasīlattā. Citte cittasaṃvaravasena pavatte citte bhāviyamāne sati sammāsati ca sammāsamādhi ca dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti cittasaṃvarasīlattā. Paññāya bhāviyamānāya sati sammādiṭṭhi ca sammāsaṅkappo ca dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti samānattā, upakārakattā ca. Sammāsaṅkappena hi punappunaṃ saṅkappantassa paññā vaḍḍhatīti.

“Sammākammanto ca sammāvāyāmo ca dve dhammā kāyavaseneva vibhattā vicetabbā kiṃ, udāhu cittavasena vibhattā vicetabbā ki”nti pucchitabbattā “tattha yo ca sammākammanto”tiādi vuttaṃ. Kāyasucaritacetanābhūto yo ca sammākammanto, taṃsahito yo ca sammāvāyāmo siyā kāyiko, viratibhūto yo ca sammākammanto, taṃsahito yo ca sammāvāyāmo siyā cetasiko, tattha tesu kāyikacetasikabhūtesu sammākammantasammāvāyāmesu yo sammākammantasammāvāyāmo kāyasaṅgaho, so sammākammantasammāvāyāmo kāye kāyaābhisamācārike, kāyasaṃvare vā bhāvite sati bhāvanaṃ gacchatī. Yo sammākammantasammāvāyāmo cittasaṅgaho, so sammākammantasammāvāyāmo citte cittasaṃvare bhāvite sati bhāvanaṃ gacchatīti yojanā.

“Samathavipassanaṃ bhāvayanto so yogī puggalo kittakaṃ adhigamaṃ gacchatī”ti vicayitabbattā “so samathavipassanaṃ bhāvayanto”tiādi vuttaṃ. Pañcavidhaṃ ariyamaggādhigamaṃ dassetuṃ “khippādhigamo cā”tiādi vuttaṃ. Tassattho aṭṭhakathāyaṃ vibhatto. “Kena katamo adhigamo hotī”ti pucchitabbattā “tattha samathenā”tiādi vuttaṃ.

56. “Arakkhiteṇa cittenā”tiādisuttattho veneyyānaṃ arahattaphalavimuttimukhena ācariyena vicayito vibhatto, amhehi ca ñāto, “desakassa dasabalasamannāgatassa dasa balāni kathaṃ vicayitabbānī”ti pucchitabbattā “tattha yo desayati, so dasabalasamannāgato”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana -

“Iti mahāthero ‘tasmā rakkhitacittassā’ti gāthāya vasena arahattaphalavimuttimukhena vicayahārasampātaṃ niddisanto, desanākusalatāya anekehi suttappadesehi tassā pubbabhāgapāṭipadāya bhāvanāvisesānaṃ bhāvanānisamsānaṅca vibhajanavasena nānappakārato

vicayahāraṃ dassetvā, idāni dasannaṃ tathāgatabalānaṃpi vasena taṃ
dassetuṃ 'tattha yo desayatī'tiādimāhā'ti -

Vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu samathavipassanaṃ bhāvayantesu sāsitaḥṣāsakesu.
Dasabalasamannāgato yo desako satthā "arakkhiteṇa cittenā'tiādidhammaṃ deseti,
ovādena sāvake na viṣaṃvādayati, tassa desakassa satthuno dasa balāni
vicayitabbānti yojanā.

"Kinti desetī'ti pucchitabbattā "so tividha'tiādi vuttaṃ. Tesu dasasu
tathāgatabalesu ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ paṭhamam tathāgatabalaṃ nāma, "taṃ balaṃ
kathaṃ vicayitabba'ti pucchitabbattā "so tathā ovadito'tiādi vuttaṃ. Attho
aṭṭhakathāyaṃ vutto, pālivasenapi pākaṭo. "Etaṃ ṭhānaṃ na vijjatī'ti jānanaṃ
aṭṭhānañāṇaṃ nāma, "etaṃ ṭhānaṃ vijjatī'ti jānanaṃ ṭhānañāṇaṃ nāmāti
ṭhānāṭṭhānaṃ jānanañāṇaṃ paṭhamam tathāgatabalaṃ vicayitabbanti adhippāyo
veditabbo.

57. Ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ paṭhamam tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ vibhattaṃ
amhehi ca ñātaṃ, "kathaṃ sabbatthagāminipaṭipadāñāṇaṃ dutiyatathāgatabalaṃ
vicayitabba'ti pucchitabbattā "iti ṭhānāṭṭhānatā'ti vuttaṃ. "Ayaṃ paṭipadā
imasmim bhava gāminī, ayaṃ paṭipadā imasmim bhava gāminī'ti sabbattha
gāminiyā paṭipadāya jānanañāṇaṃ sabbatthagāminipaṭipadāñāṇaṃ nāmāti
sabbatthagāminipaṭipadāñāṇaṃ dutiyaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti adhippāyo.

59. Sabbatthagāminipaṭipadāñāṇaṃ dutiyaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ,
amhehi ca ñātaṃ, "kathaṃ anekadhātunānādhātuñāṇaṃ tatiyaṃ tathāgatabalaṃ
vicayitabba'ti pucchitabbattā "iti sabbatthagāminī paṭipadā'tiādi vuttaṃ. "Ayaṃ
dhātu ca ayaṃ dhātu ca anekadhātu nāma, ayaṃ dhātu ca ayaṃ dhātu ca nānādhātu
nāmā'ti anekadhātunānādhātūnaṃ jānanañāṇaṃ anekadhātunānādhātuñāṇaṃ
nāmāti anekadhātunānādhātuñāṇaṃ tatiyaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti.

60. Anekadhātunānādhātuñāṇaṃ tatiyaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ
vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, "kathaṃ sattānaṃ nānādhimuttikatāñāṇaṃ catutthaṃ
tathāgatabalaṃ vicayitabba'ti pucchitabbattā "iti anekadhātunānādhātukassa
lokassā'tiādi vuttaṃ. "Ime sattā evaṃ adhimuttā, ime sattā evaṃ adhimuttā'ti
sattānaṃ adhimuccanānaṃ jānanañāṇaṃ sattānaṃ nānādhimuttikatāñāṇaṃ nāmāti
sattānaṃ nānādhimuttikatāñāṇaṃ catutthaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti.

Sattānaṃ nānādhimuttikatāñāṇaṃ catutthaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vibhattaṃ,
amhehi ca ñātaṃ, "kathaṃ vipākavemattatāñāṇaṃ pañcamam tathāgatabalaṃ
vicayitabba'ti pucchitabbattā "iti te yathādhimuttā cā'tiādi vuttaṃ. "Evaṃ
adhimuttānaṃ sattānaṃ idaṃ kammaṃ kaṇhaṃ, imassa kaṇhakammaṃ ayaṃ
vipāko. Idaṃ kammaṃ sukkaṃ, imassa sukkakammaṃ ayaṃ vipāko'ti evamādīhi
vipākānaṃ nānattajānanañāṇaṃ vipākavemattatāñāṇaṃ nāmāti
vipākavemattatāñāṇaṃ pañcamam tathāgatabalaṃ vicayitabbanti.

62. Vipākavemattatāñāṇaṃ pañcamam tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ, amhehi
ca ñātaṃ, "kathaṃ jhānaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānañāṇaṃ chaṭṭhaṃ
tathāgatabalaṃ vicayitabba'ti pucchitabbattā "iti tathā samādinnaṇa'tiādi
vuttaṃ. "Evaṃ samādinnaṇaṃ kammānaṃ jhānaṃ vimokkhānaṃ samādhīnaṃ
samāpattīnaṃ ayaṃ saṃkilesa, idaṃ vodānaṃ, idaṃ vuṭṭhānaṃ, evaṃ saṃkilissati,

evaṃ vodāyati, evaṃ vuṭṭhahatī”ti jhānānaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānānaṃ anāvaraṇañānaṃ jhānānaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānañānaṃ nāmāti jhānānaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānañānaṃ chaṭṭhaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti.

63. Jhānānaṃ saṃkilesañānaṃ chaṭṭhaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ, “kathaṃ indriyaparopariyattavemattatāñānaṃ sattamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabba”nti pucchitabbattā “iti tasseva samādhissā”tiādi vuttaṃ. “Evaṃ ādhipateyyaṭṭhena indriyāni, evaṃ akampiyaṭṭhena balānī”ti jānana saha “ayaṃ mudindriyo, ayaṃ majjhindriyo, ayaṃ tikkhindriyo”ti parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyabalānaṃ amudumajjhādhimattatājānanañānaṃ amudumajjhādhimattatājānanañānaṃ indriyaparopariyattavemattatāñānaṃ nāmāti indriyaparopariyattavemattatāñānaṃ sattamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti.

64. Indriyaparopariyattañānaṃ sattamaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ, “kathaṃ pubbenivāsānussatiñānaṃ aṭṭhamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbaṃ, kathaṃ dibbacakkhuñānaṃ navamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabba”nti pucchitabbattā “iti tattha yaṃ anekavihita”ntiādi vuttaṃ. “Ekaṃ jāti”ntiādinā jātivasena vā “evaṃnāmo”tiādinā nāmagottavaṇṇāhārasukhadukkhapaṭisaṃvedanāya pariyantavasena vā sākārassa sauddesassa anekavihitapubbenivāsassa taṃtaṃbhavassa asesato jānanañānaṃ pubbenivāsānussatiñānaṃ nāmāti pubbenivāsānussatiñānaṃ aṭṭhamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti.

Cavamānaupapajjamānahīnapaṇītasuvaṇṇadubbaṇṇasugataduggatayathākammūpaṇaṃ sattānaṃ asesato cutūpapātānaṃ jānanañānaṃ dibbacakkhuñānaṃ nāmāti dibbacakkhuñānaṃ navamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti.

Pubbenivāsādiṭṭhamanavaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ vibhattaṃ, “kathaṃ sabbāsavakkhayañānaṃ dasamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabba”nti pucchitabbattā “iti tattha ya”ntiādi vuttaṃ. Bodhimūle saṃkilesamāraṇiṇaṃ ñānaṃ uppannaṃ, idaṃ kilesamāraṇiṇaṃ ñānaṃ sabbāsavakkhayañānaṃ nāmāti sabbāsavakkhayañānaṃ dasamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti ayaṃ saṅkhepattho. Vitthārato pana pālito ca aṭṭhakathāto ca yatipotānampi pākaṭo bhaveyyāti maññitvā na dassito.

“Ettakova vicayahārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto vicayo hārasampāto”ti vuttaṃ. Ye ye suttappadesatthā vuttā, te te suttappadesatthā yena yena saṃvaṇṇanāvīsesabhūtena vicayahārasampātena vicayitabbā, so so saṃvaṇṇanāvīsesabhūto vicayahārasampāto niyutto yathārahaṃ nīharitvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti vicayahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

3. Yuttihārasampātavibhāvanā

65. Yena yena vicayahārasampātena suttappadesatthā ācariyena vicayitabbā, amhehi ca ñātā, so vicayahārasampāto paripuṇṇo, “katamo yuttihārasampāto”ti pucchitabbattā “tattha katamo yuttihārasampāto”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana - “evaṃ nānāyehi vicayahārasampātaṃ vitthāretvā idāni yuttihārasampātādīni dassetuṃ ‘tattha katamo yuttihārasampāto’tiādi āraddha”nti vuttaṃ. Tatthāti tesu desanāhārasampātādīsu soḷasasu hārasampātesu katamo saṃvaṇṇanāviseso yuttihārasampāto nāmāti pucchati, pucchitvā yasmīṃ suttappadesa vuttānaṃ atthānaṃ yuttibhāvo vicāretabbo, taṃ suttappadesaṃ nīharituṃ -

“Tasmā rakkhita-cittassa, sammāsaṅkappagocarō;
Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbayaṃ;
Thinamiddhābhībhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe”ti. -

Vuttaṃ. Tassaṃ gāthāyaṃ tasmā arakkhitacittassa māra-vasānugatatā satisaṃvaraindriya-saṃvarādivasena bhikkhu rakkhita-citto assa bhavēyya, tasmā kāmavita-kkādīmicchāsaṅkappagocarassa māra-vasānugatatā nekkhammasaṅkappādivasena bhikkhu sammāsaṅkappagocarō assa bhavēyya, tasmā micchādiṭṭhi-hata-cittassa māra-vasānugatatā yonisoma-nasikārena bhikkhu udayabbayaṃ ñatvāna sammādiṭṭhipurekkhāro assa bhavēyya, tasmā thinamiddhena hata-cittassa māra-vasānugatatā vīriya-vasena bhikkhu thinamiddhābhībhū assa bhavēyya, tādiso bhikkhu sabbā duggatiyo jahe jahissatīti attho veditabbo.

“Tassaṃ gāthāyaṃ kathaṃ yuttibhāvo vicāretabbo”ti vattabbattā “tasmā rakkhita-cittassā”tiādi vuttaṃ. Rakkhita-cittassa sammāsaṅkappagocarō bhavissatīti attho yujjati eva, no na yujjati. Micchāsaṅkappānaṃpi jahitattā sammādiṭṭhipurekkhāro hutvā viharanto udayabbayaṃ paṭivijjhissatīti attho yujjati sammādiṭṭhipurekkhārassa udayabbayānupassanāsambhavato. Udayabbayaṃ paṭivijjhanto sabbā duggatiyo jahissatīti attho yujjati udayabbayānupassanānukkamena ariya-maggasambhavato. Sabbā duggatiyo jahanto sabbāni duggativinipātabhayāni samatikkamissatīti attho yujjati sabbesaṃ duggativinipātabhayānaṃ anuppajjanato.

“Ettakova yuttihārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto yuttihārasampāto”ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena yuttihārasampātena suttappadesatthānaṃ yuttibhāvo vicāretabbo, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto yuttihārasampāto niyutto yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti yuttihārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

4. Padaṭṭhānahārasampātavibhāvanā

66. Yena yena yuttihārasampātena suttappadesatthānaṃ yuttibhāvo ācariyena vibhāvito, amhehi ca ñāto, so yuttihārasampāto paripuṇṇo, “katamo padaṭṭhānahārasampāto”ti pucchitabbattā “tattha katamo padaṭṭhāno hārasampāto”ti pucchati.

Pucchitvā yasmim suttappadesa vuttāni padaṭṭhānāni nīharitāni, taṃ suttappadesaṃ nīharitum “tasmā rakkhitaṭṭassa, sammāsaṅkappagocaroti gāthā”ti vuttā. Gāthāṭṭho vuttova. “Katame gāthāṭṭhā katamesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānāni”ti pucchitabbattā “tasmā rakkhitaṭṭassa”tiādi vuttaṃ. “Tasmā rakkhitaṭṭassa”ti suttappadesassa atthabhūtā indriyesu guttadvāratā tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhānaṃ nāma sucaritapāripūriyā āsannaṅkāraṇattā. “Sammāsaṅkappagocaroti”ti suttappadesassa atthabhūtā nekkhammasaṅkappādayo sammāsaṅkappā samathassa padaṭṭhānaṃ nāma kāmacchandaādinīvaraṇavikkhambhanaṃ āsannaṅkāraṇattā. “Sammādiṭṭhipurekkhāro”ti suttappadesassa atthabhūtā kammassakatāsaṃmādiṭṭhi ca sappaccayanāmarūpadassanasammādiṭṭhi ca vipassanāya padaṭṭhānaṃ nāma aniccānupassanādīnaṃ viśesakaṅkāraṇattā. “Ñātvāna udayabbaya”nti suttappadesassa atthabhūtā udayabbayānupassanāpaññā dassanabhūmiyā padaṭṭhānaṃ nāma paṭhamamaggādhigamassa āsannaṅkāraṇattā. “Thinamiddhābhībhū bhikkhū”ti suttappadesassa atthabhūtaṃ thinamiddhābhībhavanaṃ vīriyassa padaṭṭhānaṃ nāma āsannaṅkāraṇattā. “Sabbā duggatiyo jahe”ti suttappadesassa atthabhūtā pahātabbajahanabhāvanāya ariyamaggabhāvanāya padaṭṭhānaṃ nāma pahātabbappahānena ariyamaggabhāvanāpāripūrisambhavato.

“Ettakova padaṭṭhānahārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto padaṭṭhāno hārasampāto”ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvīśesabhūtena padaṭṭhānahārasampātabhūtena suttappadesatthāni padaṭṭhānāni nīharitāni, so so saṃvaṇṇanāvīśesabhūto padaṭṭhānahārasampāto niyutto yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti padaṭṭhānahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

5. Lakkhaṇahārasampātavibhāvanā

67. Yena yena padaṭṭhānahārasampātena suttappadesatthāni padaṭṭhānāni ācariyena niddhāritāni, amhehi ca ñātāni, so padaṭṭhānahārasampāto paripuṇṇo, “katamo lakkhaṇahārasampāto”ti pucchitabbattā “tatha katamo lakkhaṇo hārasampāto”tiādi vuttaṃ. Tatha tesu desanāhārasampātādīsu soḷasasu hārasampātesu katamo saṃvaṇṇanāvīśeso lakkhaṇahārasampāto nāmāti pucchati.

“Katamehi suttatthehi samānalakkhaṇā katame dhammā gahitā”ti pucchitabbattā “tasmā”tiādi vuttaṃ. “Tasmā rakkhitaṭṭassa, sammāsaṅkappagocaroti”ti suttappadesena vuttaṃ idaṃ rakkhānaṃ satindriyaṃ gahitaṃ, satindriye gahite saddhādipaṇcīndriyāni gahitāni bhavanti indriyaṭṭhena samānalakkhaṇattā.

“Sammādiṭṭhipurekkhāro”ti suttappadesena vuttā sammādiṭṭhi gahitā, sammādiṭṭhiyā gahitāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo gahito bhavati. Taṃ kissa hetūti kāraṇaṃ pucchati. Pucchitvā kāraṇamāha “sammādiṭṭhito hī”tiādinā. Sammādiṭṭhihetuto sammāsaṅkappo hi yasmā pabhavati, tasmā, sammāsaṅkappato sammāvācā hi yasmā pabhavati, tasmā, sammāvācāto sammākammanto hi yasmā pabhavati, tasmā, sammākammantato sammāājīvo hi yasmā pabhavati, tasmā, sammāājīvato sammāvāyāmo hi yasmā pabhavati, tasmā, sammāvāyāmato sammāsatīhi yasmā pabhavati, tasmā, sammāsatito sammāsamādhi hi yasmā

pabhavati, tasmā, sammāsamādhito sammāvimutti hi yasmā pabhavati, tasmā, sammāvimuttito sammāvimuttiñāṇadassanaṃ hi yasmā pabhavati, tasmā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo gahito bhavatīti.

“Ettakova lakkhaṇahārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto lakkhaṇo hārasampāto”ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena lakkhaṇahārasampātena suttappadesatthā samānalakkhaṇena gahitā bhavanti, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto lakkhaṇahārasampāto niyutto yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahitoti.

Iti lakkhaṇahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

6. Catubyūhahārasampātavibhāvanā

68. Yena yena lakkhaṇahārasampātena suttappadesatthā samānalakkhaṇena gahitā, so lakkhaṇahārasampāto paripuṇṇo, “katamo catubyūhahārasampāto”ti pucchitabbattā “tattha katamo catubyūho hārasampāto”tiādi vuttaṃ. Tattha tesu desanāhārasampātādīsu soḷasasu hārasampātesu katamo saṃvaṇṇanāviseso catubyūhahārasampāto nāmāti pucchati.

“Katamasmiṃ sutte katame nirutyādhippāyanidānapubbāparānusandhaya niddhāritā”ti pucchitabbattā “tasmā”tiādi vuttaṃ. “Tasmā rakkhita-cittassā”ti suttappadesa “rakkhīyate rakkhita”nti niruttiṃ “paripālīyati”ti iminā pariyāyena dasseti, itisaddassa ādyatthattā “cintetīti cittaṃ, attano santānaṃ cinotīti cittaṃ, paccayehi citanti cittaṃ, cittavicittaṭṭhena cittaṃ, citta-karaṇaṭṭhena cittaṃ, rakkhitaṃ cittaṃ yassāti rakkhita-citto. Sammā saṅkappetīti sammāsaṅkappo, gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viyāti gocaro, sammāsaṅkappo gocaro assāti sammāsaṅkappagocaro. Sammā passatīti sammādiṭṭhi, sammādiṭṭhi purekkhāro assāti sammādiṭṭhipurekkhāro. Jānātīti ñatvāna. Udayo ca vayo ca udayabbayaṃ. Thinañca middhañca thinamiddhaṃ, abhibhavatīti abhibhū, thinamiddhaṃ abhibhūti thinamiddhābhibhū. Bhikkhatīti bhikkhū”ti niruttiṃ nīharitā. Tenāha - “iti-saddo ādyattho”ti. Esā vuttapakārā paññatti nirutti nāmāti nīharitā.

Idha suttappadesa bhagavato ko adhippāyoti ce puccheyya, ye sappurisā sabbāhi duggatīhi parimuccitukāmā bhavissanti, te sappurisā dhammacārino rakkhita-cittā bhavissantīti ayaṃ adhippāyo. Ettha “tasmā rakkhita-cittassā”tiādisuttappadesa bhagavato adhippāyoti nīharitabbo.

“Katamaṃ nidāna”nti ce puccheyya, kokāliko sāriputtamoggallānesu thesesu cittaṃ arakkhitvā padosayitvā mahāpadumaniraye yasmā upapanno, yasmā bhagavā ca satiārakkhena samannāgato sabbā duggatiyo jahati, tasmā ca sabbā duggatiyo jahitukāmo bhikkhu sappuriso rakkhita-citto assa bhavēyyāti nidānaṃ nīharitabbaṃ.

“Katamo pubbāparasandhī”ti ce puccheyya, suttamhi “satiyā cittaṃ rakkhita-bba”nti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, tena pubbavacanena ayaṃ “tasmā rakkhita-cittassa...pe... sabbā duggatiyo jahe”ti suttappadeso anusandhi saṃsandati sametīti pubbaparānusandhi niddhāritabboti.

“Ettakova catubyūhahārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto catubyūho

hārasampāto’’ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena
catubyūhahārasampātena nirutyādhippāyanidānapubbāparānusandhi niddhāritabbo,
so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto catubyūhahārasampāto niyutto yathārahaṃ
niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti catubyūhahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

7. Āvaṭṭahārasampātavibhāvanā

69. Yena yena catubyūhahārasampātena
nirutyādhippāyanidānapubbāparānusandhaya vibhattā, so catubyūhahārasampāto
paripuṇṇo, “katamo āvaṭṭahārasampāto’’ti pucchitabbattā “tattha katamo āvaṭṭo
hārasampāto’’tiādi vuttaṃ. Tattha katamo saṃvaṇṇanāviseso āvaṭṭahārasampāto
nāmāti pucchati.

“Katame suttatthā kathaṃ āvaṭṭetabbā’’ti pucchitabbattā “tasmā’’tiādi vuttaṃ.
Nekkhammasaṅkappasaṅkhātasammāsaṅkappabahulo kasiṇādivasena,
avihiṃsāsaṅkappasaṅkhātasammāsaṅkappabahulo mettādivasena adhigatāya
cittakaggatāya cittaṃ ṭhapento saṃkilesato rakkhitacitto nāma hoti, “tasmā
rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocarō’’ti iminā rakkhitacitte vutte sati yā ekaggatā
āvaṭṭetabbā, sā ayaṃ ekaggatā samatho. “Sammādiṭṭhipurekkhāro’’ti iminā
sammādiṭṭhipurekkhāre vutte sati yā paññā āvaṭṭetabbā, sā ayaṃ paññā vipassanā.
“Ñātvāna udayabbaya’’nti iminā udayabbayaññāsamannāgate vutte sati yā
dukkhaparijānanā āvaṭṭetabbā, sā ayaṃ dukkhaparijānanā dukkhapariññā.
“Thinamiddhābhibhū bhikkhū’’ti iminā puggalādhiṭṭhānena yaṃ
thinamiddhābhibhavanāṃ vuttaṃ, idaṃ thinamiddhābhibhavanāṃ
samudayappahānaṃ. “Sammā duggatiyo jahe’’ti iminā yo
sabbaduggatijahanasaṅkhāto anuppādo vutto, so ayaṃ anuppādo nirodho. Iti
dukkhapariññāya pariññetabbāṃ dukkhasaccaṃ āvaṭṭetabbāṃ,
samudayappahānena pahātabbāṃ samudayasaccaṃ āvaṭṭetabbāṃ, nirodhena
nirodhasaccaṃ āvaṭṭetabbāṃ, samathavipassanāhi maggasaccaṃ āvaṭṭetabbanti
imāni cattāri saccāni āvaṭṭetabbānīti.

“Ettakova āvaṭṭo hārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā “niyutto āvaṭṭo
hārasampāto’’ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena āvaṭṭahārasampātena
samathādayo āvaṭṭetabbā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto āvaṭṭahārasampāto niyutto
yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti āvaṭṭahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

8. Vibhattihārasampātavibhāvanā

70. Yena yena āvaṭṭahārasampātena suttatthā āvaṭṭetabbā, so āvaṭṭahārasampāto
paripuṇṇo, “katamo vibhattihārasampāto’’ti pucchitabbattā “tattha katamo
vibhattihārasampāto’’tiādi vuttaṃ. Tattha katamo saṃvaṇṇanāviseso

vibhattihārasampāto nāmāti pucchati.

“Katame suttatthā kattha vibhattā”ti pucchitabbattā “tasmā rakkhita-cittassā”tiādi vuttaṃ. Yā “tasmā...pe... gocarō”ti gāthā vuttā, tissaṃ gāthāyaṃ vutto kusalapakkho dhammo kusalapakkhena dhammena satisaṃvaro dhammo niddisita-bbo vibhajita-bbo, akusalapak-khena dhammena niddisita-bbo vibhajita-bbo.

Kathaṃ? “Rakkhita-cittassā”ti padena vutto kusalapakkho satisaṃvaro dhammo “cakkhuvārasaṃvaro...pe... manodvārasaṃvaro”ti chabbidhena kusalapakkhena dhammena niddisita-bbo vibhajita-bbo. “Sammāsaṅkappo”ti padena vutto kusalapakkho sammāsaṅkappo dhammo “nekkhammasaṅkappo abyāpāda-saṅkappo avihiṃsāsaṅkappo”ti tividhena kusalapakkhena dhammena vibhajita-bbo. “Sammādiṭṭhipurekkhāro”ti padena vuttā kusalapakkhā dhammajāti “dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminipaṭipadāya ñāṇaṃ, pubbante ñāṇaṃ, aparante ñāṇaṃ, pubbantāparante ñāṇaṃ, idappaccayatāpaṭicca-samuppannesu dhammesu ñāṇa”nti aṭṭhavidhena kusalapakkhena dhammena vibhajita-bbā. “Ñatvāna udayabbaya”nti padena vuttaṃ kusalapakkha-udaya-bbaya-ñāṇaṃ dhammajātaṃ paññāsa-vidhena udayabbaya-ñāṇena kusalapakkhena vibhajita-bbaṃ. “Thinamiddhābhībhū”ti padena vuttaṃ thinamiddhābhībhavanaṃ kusalapakkhaṃ dhammajātaṃ “sotāpattimaggābhībhavanaṃ sakadāgāmi-maggābhībhavanaṃ anāgāmi-maggābhībhavanaṃ arahatta-maggābhībhavana”nti catubbidhena kusalapakkhena vibhajita-bbaṃ.

Satisaṃvaro kusalapakkho “lokiyo satisaṃvaro, lokuttaro satisaṃvaro”ti dubbidhena vibhajita-bboti. Lokiyō satisaṃvaro kāmāvacaravāti ekavidhena vibhajita-bbo. Lokuttarā satisaṃvaro “dassanabhūmi, bhāvanābhūmi”ti dubbidhena vibhajita-bbo. Kāmāvacaro satisaṃvaro “kāyānupassanāsatisaṃvaro vedanānupassanāsatisaṃvaro cittānupassanāsatisaṃvaro dhammānupassanāsatisaṃvaro”ti catubbidhena vibhajita-bbo. Lokuttaro satisaṃvaropi tathā catubbidhena vibhajita-bbo. Sammāsaṅkappasammādiṭṭhiyopi lokiya-lokuttaravasena dubbidhā-dibhedena vibhajita-bbā. Padaṭṭhānenapi padaṭṭhāna-hārasampāte vuttanayena vibhajita-bbā.

Akusalapakkhena “arakkhita-cittena”ti padena vutto asaṃvaro “cakkhuasaṃvaro...pe... kāyaasaṃvaro, copanākāyaasaṃvaro, vācāsaṃvaro, manoasaṃvaro”ti aṭṭhavidhena vibhajita-bbo. “Micchādiṭṭhi-hatena”ti padena gahito micchāsaṅkappo “kāma-vitakko byāpāda-vitakko vihiṃsā-vitakko”ti tividhena vibhajita-bbo. “Micchādiṭṭhi”ti padena vuttā micchādiṭṭhi “dukkhe aññāṇaṃ...pe...idappaccayatāpaṭicca-samuppannesu dhammesu aññāṇa”nti aṭṭhavidhena vibhajita-bbā, dvāsaṭṭhi-diṭṭhi-vidhenapi vibhajita-bbā. Thinamiddhaṃ pañcavidhena sasaṅkhārikavidhena vibhajita-bbaṃ.

“Ettakova vibhattihārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto vibhattihārasampāto”ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvīsesabhūtena vibhattihārasampātena suttappadesatthā vibhattā, so so saṃvaṇṇanāvīsesabhūto vibhattihārasampāto niyuttoti yathāraha niddhāretvā yujjita-bboti attho gaheta-bboti.

Iti vibhattihārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

9. Parivattanahārasampātavibhāvanā

71. Yena yena vibhattihārasampātena suttappadesatthā vibhattā, so vibhattihārasampāto paripuṇṇo, “katamo parivattanahārasampāto”ti pucchitabbattā “tattha katamo parivattano hārasampāto”tiādi vuttaṃ.

“Katame suttappadesatthā kathaṃ parivattetabbā”ti pucchitabbattā “tasmā”tiādi vuttaṃ. Yā “tasmā...pe... gocaro”ti gāthā vuttā, tāya gāthāya yā samathavipassanā niddhāritā, tāya samathavipassanāya bhāvitāya akusalānaṃ nirodho phalaṃ payojanaṃ hoti, pariññātaṃ dukkhaṃ hoti, samudayo pahīno hoti, maggo bhāvito hotīti parivattetabbo. Paṭipakkhena pana samathavipassanāya abhāvitāya akusalānaṃ anirodho, aparīññātaṃ dukkhaṃ, samudayo appahīno, maggo abhāvito hotīti parivattetabbo.

“Ettakova parivattanahārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto parivattano hārasampāto”ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena parivattanahārasampātena suttappadesatthā parivattetabbā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto parivattanahārasampāto niyutto yathārahaṃ nīharitvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti parivattanahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

10. Vevacanahārasampātavibhāvanā

72. Yena yena parivattanahārasampātena suttappadesatthā parivattetabbā, so parivattano hārasampātoto paripuṇṇo, “katamo vevacano hārasampāto”ti pucchitabbattā “tattha katamo vevacano hārasampāto”tiādi vuttaṃ.

“Katamesaṃ suttappadesatthānaṃ, suttapadānaṃ vā katamāni vevacanāni”ti pucchitabbattā “tasmā”tiādi vuttaṃ. Yā “tasmā...pe... gocaro”ti gāthā vuttā, tāya gāthāya “rakkhitacittassā”ti padena vuttassa cittassa, “rakkhitacittassā”ti ettha cittassa padassa vā “cittaṃ...pe... vijānitatta”nti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ vacanaṃ vevacanaṃ, “mānasam hadaya”ntiādivacanampi cittassa vevacanaṃ. “Sammāsaṅkappagocaro”ti ettha sammāsaṅkappassa “nekkhammasaṅkappo abyāpādasāṅkappo avihiṃsāsaṅkappo”ti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ vacanaṃ vevacanaṃ, “takko vitakko”tiādi vacanampi sammāsaṅkappassa vevacanaṃ. “Sammādiṭṭhipurekkhāro”ti ettha sammādiṭṭhipadassa “sammādiṭṭhi nāma paññāsatthaṃ paññākhaggo paññāratanaṃ paññāpatodo paññāpāsādo”ti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ vacanaṃ vevacanaṃ, “paññā pajānanā vicayo”tiādi vacanampi sammādiṭṭhipadassa vevacanaṃ. “Thinaṃ thiyanā thiyitattaṃ cittassa, cittassa akallatā akammaññatā onāho pariyaṇāho antosaṅkoco”ti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ vacanaṃ thinassa vevacanaṃ. “Kāyassa akallatā akammaññatā kāyālasiyaṃ soppaṃ supanā suppitatta”nti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ vacanaṃ middhassa vevacanaṃ. “Bhikkhako bhikkhū”tiādikaṃ yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ

vacanaṃ bhikkhupadassa vevacanaṃ. “Duggati apāyo vinipāto vaṭṭadukkhaṃ saṃsāro”tiādikaṃ yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ vacanaṃ duggatipadassa vevacanaṃ. Iti vevacanāni nīharitāni.

“Ettakova vevacanaḥārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto vevacano ḥārasampāto”ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vevacanaḥārasampātena vevacanāni nīharitāni, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vevacanaḥārasampāto niyutto yathāsambhavaṃ nīharitvā yujjitabboti attho gahitoti.

Iti vevacanaḥārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

11. Paññattihārasampātavibhāvanā

73. Yena yena vevacanaḥārasampātena vevacanāni niddhāritāni, so vevacanaḥārasampāto paripuṇṇo, “katamo paññattihārasampāto”ti pucchitabbattā “tattha katamo paññattihārasampāto”tiādi vuttaṃ.

“Katamā suttappadesabhūtā paññatti katamesaṃ dhammānaṃ paññatti”ti pucchitabbattā “tasmā”tiādi vuttaṃ. “Tasmā rakkhitaṭṭhassa”ti paññatti satiyā padaṭṭhānassa rakkhitaṭṭhassa cittaṃ paññāpanato satiyā padaṭṭhānapaññatti nāma. Satiyā hi rakkhitaṭṭhaṃ cittaṃ satiyā padaṭṭhānaṃ adhiṭṭhānaṃ nāma. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ - “adhiṭṭhahitvā rakkhantiyā satiyā rakkhiyamānaṃ cittaṃ tassā adhiṭṭhānaṃ viya hoti”ti. “Sammāsaṅkappagocaro”ti paññatti samathassa bhāvanāya paññāpanato samathassa bhāvanāpaññatti nāma.

“Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbaya”nti paññatti dassanabhūmiyā nikkhepassa paññāpanato nikkhepapaññatti nāma. “Thinamiddhābhībhū bhikkhū”ti samudayassa anavasesappahānassa paññāpanato anavasesappahānapaññatti nāma. “Sabbā duggatiyo jahe”ti paññatti maggassa ariyamaggassa bhāvanāya paññāpanato bhāvanāpaññatti nāma.

“Ettakova paññattihārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto paññattihārasampāto”ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena paññattihārasampātena paññattippabhedā niddhāritā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto paññattihārasampāto niyutto yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti paññattihārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

12. Otaraṇahārasampātavibhāvanā

74. Yena yena paññattihārasampātena paññattippabhedā niddhāritā, so paññattihārasampāto paripuṇṇo, “katamo otaraṇo ḥārasampāto”ti pucchitabbattā “tattha katamo otaraṇo ḥārasampāto”tiādimāha.

“Tattha tissaṃ gāthāyaṃ katamāni indriyāni niddhāretvā katamehi niddhāritehi dhammehi otarati”ti pucchitabbattā “tasmā”tiādi vuttaṃ. Yā “tasmā rakkhitaṭṭhassa”tiādigāthā vuttā, tissaṃ gāthāyaṃ “tasmā...pe... purekkhāro”ti

suttappadesena sammādiṭṭhi gahitā, sammādiṭṭhiyā gahitāya pañcindriyāni saddhādipañcindriyāni gahitāni bhavanti.

Tāniyeva saddhādipañcindriyāni vijjāya upakārattā vā padaṭṭhānattā vā vijjā bhavanti, vijjuppādā tādisāya vijjāya uppādā uppādahetuto avijjānirodho sambhavati, avijjānirodhā saṅkhāranirodho sambhavati...pe... jātinirodhā jarāmaraṇanirodho sambhavatīti. Ayaṃ otaraṇā paṭiccasamuppādena pañcindriyānaṃ otaraṇā nāma.

Tāniyeva pañcindriyāni sīlakkhandhena samādhikkhandhena paññākkhandhena tīhi khandhehi saṅgahitāni bhavanti saddhāvīriyehi sīlasambhavato, satiyā ca paññānuvattakattā. Ayaṃ otaraṇā khandhehi pañcindriyānaṃ otaraṇā nāma.

Tāniyeva pañcindriyāni saṅkhārapariyāpannāni bhavanti. Ye saṅkhārā anāsavā bhavanti, bhavaṅgā bhavaheṭu no bhavanti, te anāsavā saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā bhavanti dhammadhātuyā antogadhattā. Ayaṃ otaraṇā dhātūhi pañcindriyānaṃ otaraṇā nāma.

Sā anāsavā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā bhavati, yaṃ āyatanam anāsavam bhavati, bhavaṅgaṃ bhavaheṭu no bhavati. Ayaṃ otaraṇā āyatanehi dhammadhātuyā otaraṇā nāma.

“Ettakova otaraṇo hārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto otaraṇo hārasampāto”ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena otaraṇahārasampātena suttappadesatthā otaritabbā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto otaraṇo hārasampāto niyutto yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti otaraṇahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana...pe... gahetabboti.

Ito paṭṭhāya “tattha katamo”tiādianusandhyattho ca pariyosāne “niyutto”tiādianusandhyattho ca vuttanayānusāreneva viññātabbo. Katthaci katthaci pāṭhe apākaṭaṃyeva yathābalaṃ kathayissāma.

13. Sodhanahārasampātavibhāvanā

75. Yatthāti yasmiṃ pañhe. Ārambho attho suddho paripuṇṇo, so pañho niravasesato vissajjito bhavati. Yattha pañhe pana ārambho attho na suddho aparipuṇṇo koci vissajjetabbo avasiṭṭho, so pañho tāva vissajjito na bhavati.

15. Parikkhārahārasampātavibhāvanā

77. “Tasmā rakkhitacittassā”ti padena yo satisaṃvaro vutto, ayaṃ satisaṃvaro samathassa parikkhāro. “Sammāsaṅkappagocaro”ti padena yo sammāsaṅkappo vutto, so sammāsaṅkappo vipassanāya parikkhāroti vibhajitvā yojetabbo.

16. Samāropanahārasampātavibhāvanā

78. “Tasmā rakkhitacittassā”ti padena yaṃ rakkhitacittam vuttaṃ, taṃ rakkhitacittam tiṇṇam sucaritānaṃ kammānaṃ padaṭṭhānaṃ. Sammādiṭṭhiyā bhāvitāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvito bhavati ekato bhāvitabbattā,

padaṭṭhānakāraṇattā ca. Tena vuttaṃ - “sammādiṭṭhito hī”tiādi. Yassa arahato samādhivimutti bhavati, ayaṃ arahā anupādiseso puggalo, ayaṃ samādhivimutti anupādisesā nibbānadhātu.

“Desanāhārasampātādiko hārasampāto yena soḷasappabhedabhāvena suttaṃ padesatthe niddhāretvā yujjito, soḷasappabhedabhāvo kena amhehi saddahitabbo”ti vattabbattā “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Tena soḷasappabhedabhāvena āyasmā mahākaccāno “soḷasa...pe... sutta”nti yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena soḷasappabhedabhāvo tumhehi saddahitabbo.

“Ettakova hārasampāto paripuṇṇo”ti vattabbattā “niyutto hārasampāto”ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvīsesabhūtena desanāhārasampātena suttaṃ padesatthā niddhāritā, so so saṃvaṇṇanāvīsesabhūto desanāhārasampātādihārasampāto niyutto yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gaheṭabbo, aṭṭhakathāyañca tathā niddhāretvā yujjitoti.

Iti desanāhārasampātādihārasampāte sattibalānurūpā

Racitā vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭikānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gaheṭabboti.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Ṭīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 5. The Collection of Minor Texts - Subcommentaries. 2. Elucidation of the Guide. 4. Elucidation of the Meaning of the Paṭiniddesavāra Retrieved from paliverse.org

---

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org